בית הספר התיכון הדתי לבנות
אוילינה די רוטשילד

ירושלים · עיר הקדש · תשכ"ח ·

מ ע ר כ ת ה ת ל מ י ד ו ת

יעקבי תפוחה - ראש המערכת

י"א הומניסטית	י"א פדגוגית
1. אילנה חבשוש	7. רחל זכריה
2. חנה שוחטמן	
3. אריאלה אמרנט	
4. חיה פלק	
5. ברורה סוקולוב	
6. ליאורה לוי	

- - -

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

כל הזכויות שמורות להנהלת ביה"ס התיכון
א.ד. רוסשילד
אוסישקין 38
ירושלים

ד ב ר י - פ ת י ח ה

"כתוב זאת זכרון בספר...." (שמות י"ז/י"ד)
"זכור.... לא תשכח". (דברים כ"ה/י"ז-י"ט)

25 שנה חלפו מזמן שחוסל באופן סופי בשנת 1943, הגיטו היהודי בנובי-סונץ'. "האקציה" האחרונה שהחלה בחדשי האביב נסתיימה בחודש אייר (מאי) והעיר הוכרזה ע"י רב הטבחים של הגיסטפו ימ"ש, (מענין לציין כי שמו היה המן...) כעיר "מנופה" מיהודים.

קרונות המוות, שהיו מרוחים בפנים בשכבת סיד עבה, הובילו את המשלוחים האחרונים של שרידי גיטו נובי-סונץ, בדרכם האחרונה למחנות ההשמדה הידועים לשמצה, אושוויץ, באלז'ץ, וכו'. אנשי הגיסטפו ריכזו בתחנת הרכבת המרכזית שבעיר נובי-סונץ, תזמורות גויים פולניים, שישתקו את הקולות והזעקות שבקעו מגרונותיהם של היהודים שנחנקו בקרונות מהגזים של הסיד המתאדה; כך ניסתם הגולל על היהדות המפוארת של צאנץ.

מירווח של זמן מועט הפריד בין השואה המחרידה לבין נס תקומת מדינת ישראל בארץ ישראל. שרידי האומה המיותמת, עטופי יגון ואבל, לא ספדו עדיין מספיק לאלה שלא הובאו לקברי ישראל, ועפרם המפוזר נישא ונע ממקום למקום; טרם הוקמו מצבות, ציונים ותמרורים שיזכירו לדורות הבאים את השואה האיומה.

והנה האומה בישראל, זקופת קומה, חוגגת ברוב פאר והדר את יובל-עשרים שנה לתחייתה, עצמאותה וריבונותה. בימי שמחה אלה מצווים אנו לזכור בפה - ולא לשכוח - בלב, את רבבות היהודים שלא זכו להשתתף אתנו במעמד חגיגי זה של פורקן, תשועה ופדות נפשנו. יפה עשו מוסדות הנצחה שונים, ו"יד ושם" בראשם, אשר יזמו ועודדו להקים גלי עד צנועים, לקהילות שנחרבו, נעלמו ואינן.

יש לציין לשבח את מפעל הנצחת הקהילות המתבצע ע"י תלמידי בתי ספר ואשר מחייב את המורים והתלמידים להכנס לפני ולפנים של הבעיה הכאובה הזאת. קריאה במקורות וביומנים ראיון אנשים שרידי השואה ודבובם, והדפסת חומר ארכיוני חדש המתגלה זה עתה. כל אלה מאפשרים לתלמידים עיון נוסף כדי להציב לבנים צנועים - נוספים לגל-עד, לזכר המשפחות שלא נשרד אף אחד מהן שיגיד קדיש, יזכירן ויתפלל לעילוי נשמתן.

לימוד ועיסוק בדפי השואה, ספוגי דם קדושים ודמעות מרות נותנים הזדמנות לטוות חוטי הזדהות סמויים, מודעים ובלתי מודעים של הצעירים בארץ עם סבלם ומאבקם של אלה שנהרגו על קידוש השם בצורה כה טרגית.

יתירה על כן, בהקשר עם ההנצחה נתאפשר לתלמידים לעמוד על חיי הקהילה, רבניה, פרנסיה וסתם "עמך". על מצבם הדתי, החינוכי-חרבותי, הכלכלי, והאזרחי של היהודים באותה תקופה.

אין ספק שלימוד פרקי השואה, מתגבר את ריגשי האמונה הצרופה ב-ה' ומחזק את נימי האהבה ההדדית של העם היושב בציון עם העם בתפוצות, מגביר את מימד אהבת המולדת, - מחד גיסא, ומאידך מהווה מקור ומעין שופע של עוז ומרץ לגילויי

הגבורה העילאית שבאו לביטוי במלחמות המצווה, החל במלחמת הקוממיות וכלה במלחמת ששת הימים.

אין חימה, שעם פרוץ מלחמת ששת הימים, כל העם בישראל ובתפוצות נהפך למקשה אחת מאוגד ומאוחד בבחינת "ויחן שם ישראל נגד ההר" כאיש אחד, בלב אחד (רש"י שמות יט/ב). מעל מדינת ישראל ריחפה האמונה בה' והתודעה האיתנה שלא יישנו מחזות אימים של אושביץ, טרבלינקי ומידניק, ובס"ד ניצחו המעטים את הרבים והטהורים את הטמאים.

פרקי הגבורה האחרונים, מלחמות ה' - ממש, והנצחונות על הצורר המתנכל השכם והערב, נלמדים ומונצחים ע"י כל האומה באמצעות הקמת מפעלי-הנצחה לזכר הגבורים שחרפו את נפשם על קידוש השם והארץ.

בזמנים אלה עשויים ח"ו להיטשטש הפעולות והמפעלים לזכר קדושי השואה, אכן חייב העם ובניו במשנה מרץ לרכז את הפעולה לקראת קיום הצו "לא ימחה שמו מישראל"(דברים כה/ו). ידועה היא העובדה כי פרשת ייבום שמטרתה היא לבנות "את בית אחיו" בישראל מוזכרת ב"דברים" פרק כה'. בה מצויה גם פרשת מחיית עמלק. מסמיכות הנושאים הכלולים בפרק זה, אפשר להקיש לתקופתנו העכשוית, כי גם היום חייבים אנו להקים "לאחינו שם בישראל" ולא לשכוח את אשר עשה לנו עמלק ימ"ש של המאה העשרים. מצוה זו מוטלת על כל אחד ואחד ומחייבת אנשים ונשים. אמנם בעל "החנוך" מציין שאין נשים מחויבות במצות מחיית עמלק, "דכיון מצות מחיית עמלק, היא מלחמה, "דרכו של איש לעשות מלחמה ואין דרכו של אשה לעשות מלחמה" (קדושין דף ה/ב)", אך מובא בפוסקים כי הביטוי "תמחה" את זכר עמלק הכוונה "אפילו מן העצים והאבנים", וצו זה מחייב אף את הנשים, בדומה לחיוב של זכירה "בפה" ואי-שכיחה "בלב", שנוהג גם בנשים.

המערכת עמדה לפני בעית גודש החומר ונאלצה להצטמצם לארבעה החלקים הבאים:

חלק א': מתאר את חיי האדמו"ר בעל "דברי חיים" מצאנז וחורתו, שהודות למפעליו ההלכתיים והחסידיים נתפרסמה העי ונהפכה למרכז תורני וישיבתי בגליציה המערבית.

חלק ב': מגולל בקצרה את החיים היהודיים בנוי-סונץ' לפני מלחמת העולם הראשונה.

חלק ג': דן במצב היהודים בצאנז בין שתי המלחמות.

חלק ד': מספר על השואה ועל החיסול האכזרי של יהודי צאנז

חלק ה': התכתבות ותעודות.

המערכת השתדלה לתת קשת מגוונת של החיים בעיר זו, אולם מסיבות טכניות נאלצה לתמצת ולקצר את המאמרים ועם המחברים הסליחה.

תודה מיוחדת שלוחה לחברי המורים אשר סייעו בעבודת האיסוף המיון התרגום והייעוץ, לתלמידות המערכת ולראשה וכן לכל הידידים והמכרים שנתנו ידם להצלחת המפעל.

בתום דברי הפתיחה יורשה לי לסיים בברכה שיתן ה' ויתקיים בנו הפסוק "כן יאבדו כל אויביך ה' ואוהביו כצאת השמש בגבורתו", ונזכה כולנו לקבל את פני משיח צדקנו, וחשקוט ארצנו לעולם.

פ. רוזנגרטן
ה מ נ ה ל

ירושלם עיה"ק השלמה, תשכ"ח.
עשרים למדינת ישראל.

דבר יו"ר הארגון ניי - סאנץ

אחרי השואה הגדולה של היסול שליש מעמנו, בזמן מלחמת העולם השניה, נשארה לנו הנחמה היחידה ששארית הפליטה לא שכחה את קדושינו ונעשה הכל על מנת להנציח את זכרם. בין שארית הפליטה של יוצאי נוביסונץ' יש חלק ניכר שבא לארץ עוד לפני פרוץ מלחמת העולם השניה, על כך יש להודות לתנועות הנוער שהיו פעילות מאד בנוביסונץ' לפני מלחמת העולם השניה, כמו הנוער הציוני "השומר" "גורדוניה", השומר הדתי "פרייהייט", מזרחי, "צעירי-מזרחי" ברוריה ו"צעירי בורוכוב".

הם יסדו הכשרות והכינו את הדור הצעיר לעליה לארץ. היו מקרים שהורים חרדים קיצוניים התנגדו לדרכם של בניהם, אבל למרות ההתנגדות של ההורים הגשימו הצעירים את חלומם. חלק הארי של חברים אלה מפוזרים בארץ, בקיבוצים, בישובים ובערים.

בבקרי בארץ בשנים 1935 - 1936 - 1938 בתור תייר (בחכניתי היה להתישב עם כל משפחתי, אולם מלחמת העולם שמה לאל את כל תכניותי), ניסיתי עם עוד כמה אנשי ציבור בקרקוב לייסד קופה קואופרטיבית עבור המעמד הבינוני של מחוז קרקוב שירצו לעלות לארץ, אבל כאמור בגלל מלחמת העולם בוטלה התכנית.

בשנת 1942 - 1943 אורגן בתל-אביב ועד יוצאי נובוסונץ' והסביבה ע"י פעילי בני עירנו והם: מר יוסף שטייף (המזכיר של הארגון כיום) מאיר שפירא ז"ל, מר מאיר לנדנר ז"ל, בניהולו הפעילה של יו"ר הועד מר מרדכי ברל ז"ל (הנ"ל היה ארבעים שנה מורה לעברית בעירנו נובוסונץ' ולימד תורה, את השפה העברית לדור הצעיר של בני עירנו והודות לו חלק מבני עירנו כשבאו ארצה השפה העברית היתה שגורה בפיהם). הועד שם למטרתו עזרה לשארית הפליטה ואחרי גמר המלחמה שלח חבילות מזון ובגדים לבני עירנו והסביבה בנובוסונץ' ובוורוצלאב, בזה הוא גמר את פעולתו.

עם קום המדינה התארגן הועד מחדש כדי לפעול ביחד את ועזר לשארית הפליטה יוצאי בני עירנו והסביבה שעלו לארץ על מנת להשתקע, כן גם ניגש הועד לאיסוף דוקומנטרי של כל הקשור בנובי-סונץ' והסביבה ועומד להוציא ספר "יזכור" לזכר קדושנו.

הועד מקיים כל שנה כינוסים של בני עירנו והסביבה ביום השואה של בני עירנו ומחכנן הבאת עפר קדושנו לארץ ולהטמינם בבית-הקברות בתל-אביב ולהקים מצבה לזכרם. בתחום זה פעל במשך 11 שנה, באופן מיוחד, מזכיר הארגון מר בנימין לנדאו.

הועד עומד גם בקשר עם התאחדות עולי פולניה ועוזר בכל הקשור לעזרה לנצרכים במיוחד פועלת בתחום זה הגבחת ברטה פלסטר.

אנו מוקירים ומעריכים את יוזמתו של הח' פנחס רוזנגרטן יליד צאנץ, עתה מנהל ביה"ס התיכון הדתי לבנות א.ד. רוטשילד בירושלים, שהביע את נכונותו להנציח את

קהילת נוביכונץ' בחוברת זו שתשמש לתלמידות בית-ספר חומר לימוד על קהילות שנחרבו בשואה, ועי"ז יונצחו שמות קדושי העיר.

בזה אנו רואים את קיום צוואת קדושינו לזכור ולא לשכוח אותם לעולמים.

יהודה קנבל

יו"ר הארגון יוצאי נ.ס.

דבר ראש המערכת

הנהלת בית הספר החליטה להקים יד ושם לאחת מקהילות אירופה שנחרבו בשואה, ע"י הנחת אבן קטנה ליהודים שאינם עמנו עוד. למבצע זה של בית כפרנו היתה מטרה לקרב את הדור הצעיר שלא ראה ושמע על אותה יהדות שהיתה בגולה, לקרב את הנוער בארץ שלא ידע מהי משמעותה של הגלות לאותם יהודים שחיו ונספו בגלות ולאותם שעדיין חיים בה; להמחיש לו ע"י עיון במקורות שונים את הגלות, להראות את סבל העם; לזכור ולא לשכוח. חשבנו קהילה שעדיין לא נכתב עליה דבר וכך הגענו לקהילת צאנז. נודע לנו שמספר מיהודי הקהילה נמצאים בירושלים ב"קרית צאנז" וכן בנתניה. התקשרנו עם כמה מהם כדי לראיינם ולשם כך גם נסענו מחוץ לירושלים, לשמע הידיעה על הוצאת החוברת, קבלנו חומר מאנשים רבים ברחבי הארץ; תמונות וספרות קריאה הדנה בנושא. חלק מהעובדות היה כתוב בשפה האידית והיה אחד הקשיים בהם נתקלנו, כי היה צורך לתרגמו לעברית. לשם כך גייסנו לעזרתנו את התלמידות שמשפחתם עלתה לארץ מאירופה והשפה האידית נהירה להם. כל אחת פנתה להוריה או לקרובי משפחה בבקשת עזרה בתרגום והיתה אף בת אחת שתרגמה בעצמה את החומר. לאחר שכל החומר היה בידנו היה צורך בעריכתו ולשם כך בקשנו ממורי הספרות בביה"ס לעבור על החומר ובעיקר על התרגומים, ולהם התודה. השלב האחרון בעבודה היה מיון והכנסת סדר בחוברת.

בשלב זה התחלנו בחיפוש לחנים של הקהילה. נמצא בידינו תקליט משירי צאנז וכדי להעביר את השירים לחוברת הוצרכנו להעבירם לתוים ונעזרנו במורה למוסיקה של בית ספרנו. בקשנו מהתלמידות לצייר ציורים מתאימים והן נעזרו במורה לציור ועטרו את החוברת.

בחוברת זו ניסינו לתת תיאור של העיירה צאנז כשם שחיתה את החיים הדתיים וגם את החיים הכלליים, מבחינות שונות, ניסינו להיות אוביקטיביים וראיינו אנשים שונים, דתיים ולא דתיים, שמסרו לנו על חיי העיירה מאספקטים שונים.

חוברת זו הוצאה ע"י תלמידות בית הספר ובהכרח אינה מדעת ואינה מקיפה את כל הצדדים בחיי העיירה. היא אחת מני רבות שעושות דרכן לדפוס ואנו תקוה שתשמש כצעד ראשון להוצאת ספרים מדעיים על אותה תקופה, ע"י תלמידות בה"ס לאחר שתרכושנה את הידע הדרוש לכך.

תודתנו נתונה לכל הגורמים שעזרו לנו בהוצאת החוברת, להנהלה, לחבר המורים, ולצוות שעמדו לרשותנו בכל עת שהיינו צריכים להם.

תפוחה יעקבי

תולדות העיר נובי-סונץ'

בחלק הדרומי של מחוז קרקוב, בין הנהרות דונייץ-קמיניצה, על שרשרת הרי הקרפטים המערביים נמרחק קטן מהרי טאטרה, משתרעת העיר נובי-סונץ'.

המלך וואצלאב מצ'כיה, נסיך קרקוב וסנדומיז' רכש מאת הקפיטולה הכנסיתית שבקרקוב את הכפר קאמיניצה והרשה לראש הכפר, ברטול, לייסד את העיר נובי-סונץ'.

בתקופת הכיבוש האוסטרי שונה השם נובי-סונץ' לנוי-סאנדץ ומכאן קראו ביידיש ניי-סאנץ ואילו בשאלות ותשובות הלכתיות מופיע השם העברי בשם "צאנץ חדש".

בשנת 1294 נהפכה העיר למרכז מסחרי ידוע בקרב ערי גליציה המערבית. נובי-סונץ', שכנה על יד עורק תחבורתי חשוב, ודרכה עברו סחורות שיובאו לפולין מהונגריה, המלך קאזימירוס הגדול, אשר מלך בפולין במאה ה-14 והתפרסם באהדתו המיוחדת ליהודים, הכליל את העיר

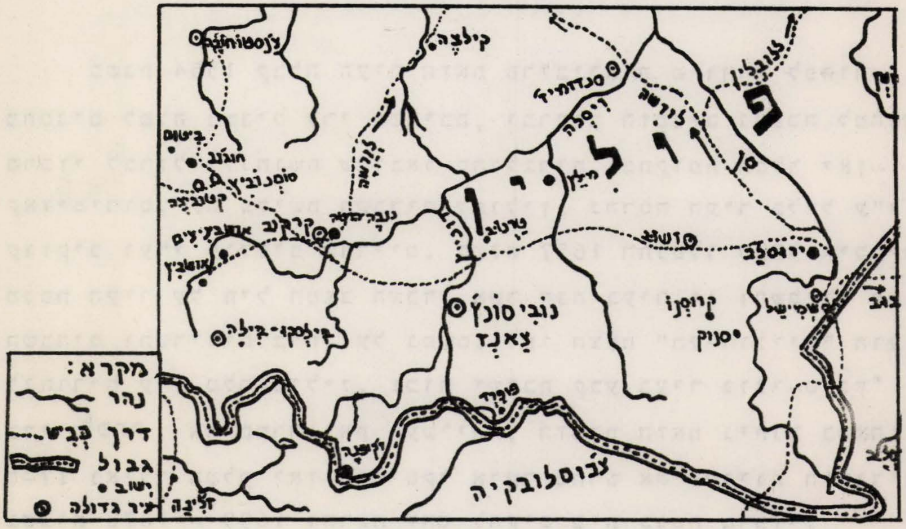
הרחוב היהודי בצאנץ

נובי-סונץ' בין ששת ערי פולין הקטנה שהיו רשאיות לשגר יועצים לבית המשפט הגבוה של ערי פולין הקטנה (הטריבונל הגבוה).

בשנת 1370 עבר דרך העיר הזאת המלך ההונגרי לודויג, שנבחר באותה שנה למלך פולין. אנשי העיר נובי-סונץ' נימנו על מלוויו במסעו לעיר קרקוב. בעיר זו נערכו גם כן קבלות פנים לאלישבע, אם המלך לודוויג, ואזרחי העיר התכוננו לקבל את פני מלכת פולין ידוויגה, אשר נועדה להיות אשתו של המלך הפולני ולדיסלאו יגיללונצ'יק. (זיגמונד הראשון, ממלכי היגיללונ'ים, שחרר את תושבי נובי-סונץ' באופן זמני ממסים והיטלים מפאת שריפת העיר בשנת 1522).

בשנת 1554 קבלה העיר הזאת פריבילגיה מיוחדת לפתוח מחסנים למלח בשביל ערי הסביבה, וברבות הזמנים נהפכה למחסן מרכזי לברזל ולנחושת שהובאו מהונגריה. בתקופת המלך יאן-קאזימירוס, עת פלישת השבדים לפולין, נהרסה העיר כליל ע"י קוזקים וע"י פולשים שבדיים. בשנת 1657 התנפלו 3000 איכרים מנפת העיר על חיל המצב השבדי אשר חנה בעיר זו והשמידד את השבדים והשרידים ברחו על נפשם. לפי הצעת "העירוניים" הוענקה ליהודים ע"י מלך פולין, זכות ישיבת קבע בעיר נובי-סונץ' כדי לפתח את סחרה ואת תעשייתה; הזכות הזאת ניתנה במאה ה-17 ואילו המלך יאן-סוביסקי אישר מחדש את זכויות היהודים בשנות 1672 - 1699 והרשה להם להקים בית כנסת מרכזי.

העיר התפתחה מבחינה מסחרית ותעשיתית ובמיוחד פרח בה ענף תעשיית היינות, היא התפרסמה במרתפי היין גדולים שאיכסנו את היינות המשובחים שהובאו מהונגריה. עד ימינו אנו, נשרדו מהתקופה הייגיללונית, המבצר העתיק על מגדלו היפה וכן שרידי החומות שהקיפו בעבר את העיר. באמצע העיר נשאר עד ימינו השוק בו עומד בנין מפואר של העיריה המכונה בשם "ראטוש", כלומר מקום מרכז העיר, שהכיל ארכיון בעל ערך ומסמכים חשובים מהדיפלומטיה הפולנית. העיר היא נפה חשובה, נבנו בה כנסיות בסגנון גוטי והבישופים וכן המלכים תרמו תרומה רבה לביסוסה של העיר וקידומה. סמלה של העיר היו 3 מגדלים ובמגדל האמצעי עומד חייל השומר על העיר. בהתאם למקורות הסטוריים התחככו במבצר העיר בניו של המלך קאזימירוס משושלת ההיגילונים.

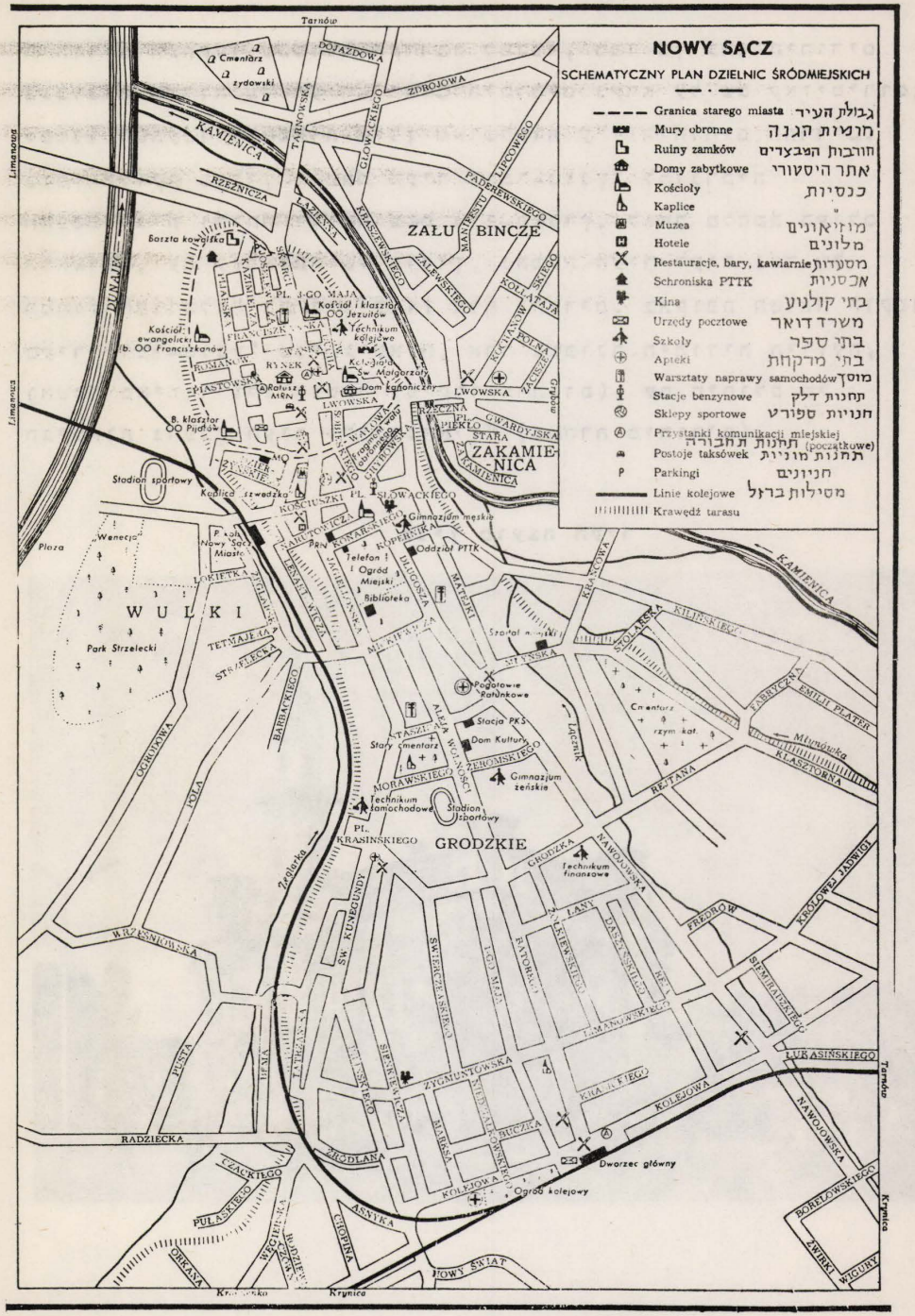

מפה חבל גליציה המערבית

היהודים השתקעו בשכונה הקרובה למבצר, כמו כן גרו היהודים בשכונות אהרות של העיר. רחוב היהודים נקרא על שם קאזימירוס, וממנו הסתעפו סימטאות כולן מאוכלסות ע"י היהודים החרדים. בזמן חלוקת פולין סופחה העיר נובי-סונץ' למונרכיה ההבסבורגית והיתה ידועה בשם נוי-סאנדץ. לאחר מלחמת העולם הראשונה, עם עצמאותה של פולין, נהפכה העיר לעיר נפה של המחוז "פודהלה" בה גרו כ-14 אלף יהודים. בתקופת השואה הוקמו בעיר נובי-סונץ' שני גיטאות, אחד בשכונה היהודית הידועה, והשני באיזור זלובינטשה (פיקלו-גיהנום). עם חיסולם של הגיטאות נהפכה העיר ל"יודנראין" (מטהרת מיהודים).

בנין מועצה העיר

NOWY SĄCZ
SCHEMATYCZNY PLAN DZIELNIC ŚRÓDMIEJSKICH
Granica starego miasta גבולת העיר
Mury obronne חומות הגנה
Ruiny zamków חורבות הטבצרים
Domy zabytkowe אתר היסטורי
Kościoły כנסיות
Kaplice
Muzea מוזיאונים
Hotele מלונים
Restauracje, bary, kawiarnie מסעדות
Schroniska PTTK אכסניות
Kina בתי קולנוע
Urzędy pocztowe משרד דואר
Szkoły בתי ספר
Apteki בתי מרקחת
Warsztaty naprawy samochodów מוסך
Stacje benzynowe תחנות דלק
Sklepy sportowe חנויות ספורט
Przystanki komunikacji miejskiej תחנות תחבורה (początkowe)
Postoje taksówek תחנות מוניות
Parkingi חניונים
Linie kolejowe מסילות ברזל
Krawędź tarasu
ZAŁUBINCZE
ZAKAMIE-NICA
WULKI
GRODZKIE
Tarnów
Limanowa
Krynica
Dworzec główny
Ogród kolejowy
Park Strzelecki
Stadion sportowy
Gimnazjum męskie
Gimnazjum żeńskie
Stary cmentarz
Dom Kultury
Stacja PKS
Technikum samochodowe
Technikum finansowe
Odział PTTK
Biblioteka
Ogród Miejski
Telefon
Poczta
Ratusz
Rynek
Kościół i klasztor OO Jezuitów
Kościół ewangelicki
Kaplica szwedzka
Dom Kanoniczy
Kościół św. Małgorzaty
Baszta kowalska
Cmentarz żydowski
Cmentarz rzym. kat.
Wenecja
Plaza
Dunajec
Kamienica
Lwowska
Piekło
Stara
Jagiellońska
Piłsudskiego
Kilińskiego
Kościuszki
Pijarska
Lubasińskiego
Królowej Jadwigi
Fredry
Sienkiewicza
Zygmuntowska
Kolejowa
Radziecka
Zródlana
Asyska
Nowy Świat
Węgierska
Pułaskiego
Dukla
Wazeryńska
Tetmajera
Strzelecka
Barbakanska
Goplańska
Matejki
Reymonta
Fabryczna
Emilii Plater
Klasztorna
Rejtana
Grodzka
Nawojowska
Lwowska
Zacisze
Grobla
Lubasińskiego
Borelowskiego
Zwirki
Wigury

Nr CW 38779

Famous Shrine of Jewry and Cemetery at Nowy Sącz
sacriligiously destroyed by Nazis.

Sidja Fridberg pinx. N.Y.

יום הילולא
של ההג והקדוש מהורר חיים הלברשטם זצ"ל
ויתואר קדוש ציונו בעיר צאנז

Courtesy of
Mr. and Mrs. Harry Fuehrer
of Brooklyn, N.Y.

האדמו"ר ר' חיים הלברשטאם זצ"ל

מתולדות חייו דרכו בקודש

ובחסידות ומנהגיו

תולדות חייו של הרבי מצאנז

הרבי מצאנז היה מענקי החסידות וקברניטה, אשר אלפים ורבבות מישראל חיו לאורו והצטופפו בצלו, וממנו הסתעפו בתי אב ומשפחות צדיקים שפרשו כנפיהן על המוני ביה ישראל. הוא היה מאדירי התורה בדורות האחרונים והוכר ע"י כל גאוני תקופתו בתור אחד משרי התורה ויוצקי הלכה שקמו לעמנו.

התמדתו המופלגת ודביקותו בשקידת התורה הדהימו כל יודעיו ומכיריו. היה לו זכרון מצוין, הוא היה מהיר תפיסה ובעל הגיון צלול. סרנוגרד, היתה ערש ילדותו של רבינו שנולד בשנת קנ"ג. חלש היה וחיור ולכן קמה אמו ונסעה בלב מלא חרדה, אל החוזה מלובלין שהבטיח לה, כי בנה יאריך ימים ויגדל לתפארת בעם ישראל.

בהיותו בן עשר ביקש רשות מאביו לנסוע לובלינה. תחילה סרב האב, אולם כח הרצון של ילדו גבר על תוקף סירובו ושניהם נסעו. החוזה קבל פניהם בחביבות גדולה לקח את העלם הצעיר, הושיבו על ברכיו והשתעע עמו ואמר: "הרי הוא חיימיל שלי". כל כך גדלה שמחתו עד שחבקו ונשקו; ולאביו קרא נרגשות "עוד יהיה הנער מנהיג לדורו". לבקשת החוזה נשאר האב שבועות מספר בלובלין ויום יום היו נכנסים אצלו. פעם בקש החוזה מכל הנוכחים בחדרו לצאת החוצה, הכל יצאו מלבד הילד, שהסתתר בפינה ותאב לראות מה יתרחש. החוזה שינן אז בלחש את המשנה "איזהו מקומן", אחר כך קרא לילד

לגילה לו כי בזמן שבית המקדש היה קיים האיר שם ה' באורים ותומים של כהן גדול תשובה לכל דורש; עתה נגנז האור בתורה, אחרי למוד משנה. מאיר לעיני שם ה' באותיות אש, והריני משיב לאנשים שבאו לדרוש אלהים"... אז נקרע לעיניו אשנב זה לטרקלינה של החסידות. ועתה בהתקשרותו אל הרבי ר' נפתלי מרופשיץ טבל כל כולו במעין הטהור של החסידות.

התנועה החסידית ראתה בו אחד מעמודי התוך שלה, אחד הרועים הנאמנים לשבטי ישראל. גם גאוני ההלכה ותופשי התורה שבדור נשאו עיניהם אליו כאל לשכת הגזית של הסנהדרין בירושלים. אישיותו הטהורה הפכה להיות סמל לדורות של גאונות ועבודת ה' צרופה במסירות נפש. בהגיעו לפרקו נשא לאשה את בתו של אחד מגאוני הדור הג"ר ברוך פרנקל מחבר "ברוך טעם", החותן התפאר בחתנו; "אמנם רגלו עקומה (כידוע היה צולע כל ימיו) אבל מוחו ישר"! היה אומר.

רק בן שמונה עשרה היה כשבני קהלת רודניק ענדו לראשו את נזר הרבנות בעירם.

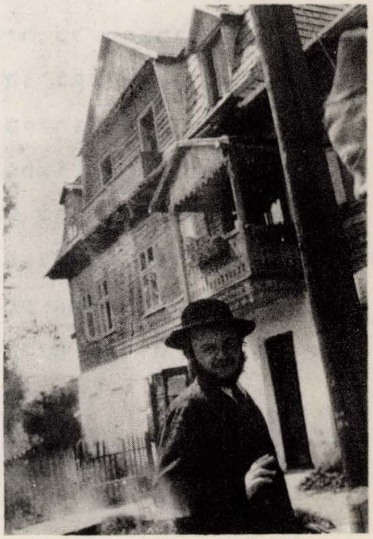
לעתים ידועות בשנה היה נוכע לרופשיץ להסתופף בצל רבו הקדוש. הוא התקשר מאד לרבו הגדול ואהבו. 12 שנה יצק מים על ידיו ושתה כל מוצא פיו בצמאון עז. בשנת תקפ"ז נפטר הרבי הקדוש מרופשיץ. לרב חיים הלברשטם היתה זאת מכה גדולה מאד, משל חרב עליו עולמו. הוא התאבל עליו מרה וספדו תמרורים, הוא אמנם הוסיף לנסוע אל חתנו של הרבי הרה"ק רבי אשר מרופשיץ ואל בנו הרה"ק רבי אליעזר מדזיקוב, אולם את רבו המובהק ראה באביהם הגדול שאין לו תמורה.

יום אחד קם פתאום הרב עזב את הרבנות ברודניק ונסע עם כל בני ביתו לעיר זאלין ובקש שיקבלוהו שם לרב. את הסיבה לכך הסביר שבהיות רבו מרופשיץ עוד בחיים, עבר פעם דרך זאלין, והוא נסע אז עמו ללוותו, ולא היה אז בזאלין רב ציוה הרבי מרופשיץ לאנשי זאלין לקבל את ר' חיים לרב אצלם אולם אנשי זאלין טענו כי הוא צעיר מדי והם רוצים ברב וחיק ומנוסה, ועכשו כשיש לו נסיון ברבנות ואינו צעיר כ"כ, והעיקר בגלל רצונו של רבו, (כי ודאי היתה לו כוונה בזה) הוא מבקש מהם שימלאו את רצונו של אותו צדיק ויקבלוהו לרב.

הרבי, אחד מנכדיו של האדמו"ר ר' חיים בא לבקור לצאנז.

ניץ הרבי מצאנץ

הוא אמנם נתקבל לאב"ד בזאלין, אולם לא ארכו ימי שבתו שם וקמו לו מונאים רבים. באותו זמן נפטר בעיר צאנז הרבי ר' זאלקי והזמינו את ר' חיים לשבת על כסא הרבנות בעיר זו. היה זה בשנת תק"ץ כאשר הוכתר ר' חיים הלברשטם כרבה של צאנז. הוא שימש כרב העיר, כפוסק וכגאון ההלכה, כל קהלות קודש שבגליציה, סרו למשמעתו ומני אז הפך השם "צאנז" להיות מלת קסם לרבבות והעיר נעשתה למרכז רב ממדים של יהדות העולם. אפילו גדולי המתנגדים השכימו לפתחו: הגר"ש ערנפלד ממטרסדורף נסע מדי שנה לצאנז כדי ללמוד "כיצד לומדים". הגר"א אסינגא מלבוב שהיה מתנגד חריף להסידות הרכין ראשו בענווה מול קדושת רבינו, ונסע לבקרו כפעם בפעם. מבין צדיקי הדור שבאו אתו במגע ומתן של הלכה נמנו בין השאר: הגאון מליסא, החתם טופר, הגרי"ש נתנזון מלבוב, חותנו ה"ברוך טעם" והגה"ג רי"מ מגור.

ומבין צדיקי הדור שהרבו לשחר פניו בלטו האדמו"ר מרדמוסק, האדמו"ר רבי יחיאל מאלכסנדר, האדמו"ר ר"ש מסלונים, האדמור"ים מטפינקה ומקומרנה וההג"ג רבי הלל מקולומיי, להמוני החסידים היה הרב חיים הלברשטם כאב המאיר כל מחשכי נפש בנועם פיוטו במבט עינו המלטף. התגלמות דביקותו בקב"ה באה לידי ביטוי בתפילה וכשעמד להתפלל שחרית שאג מקירות לבו הקרוע ומורתח כליש פצוע, וכל הסובבים אותו השתאו איך מסוגל בן תמותה לבוא לידי התלהבות כה לוהטת, ואם כך היה בכל ימות השנה, בשבתות ומועדים לא כל שכן. בימים נוראים הגיעה ההתעוררות בביה מדרשו לשיא; ומי שלא שמע את הרב מתפלל בימי הדין לא נפגש מימיו בלב נשבר, בנפש הומייה שכולה דבקות;

כשהחקרה בבית מדרשו התמוטטה בראש השנה והכל נסו על נפשם, לא הרגיש רבינו כאומה והמשיך להתפלל עד שחסידים הוציאוהו על זרועותיהם דרך החלון ובכל הדרך לביתו לא שאל כלום, כשנכנס לביתו עמד והמשיך להתפלל כאילו לא קרה מאומה.

חסידות צאנז הלכה וגדלה מיום ליום, משנה לשנה, המונים נהרו אחרי הרבי הקדוש ודבקו בו בכל לבם ונפשם, הוא המשיך לנהל עדתו ולערוך שולחנות, להתמסר לצדקה וחסד ולענות ולחת תשובות הלכה לשואלים מקרוב ומרחוק ובשנתו האחרונה אף הוציא לאור את ספר תשובותיו "דברי חיים". אולם הרב נחלש מיום ליום עבר מכבר את גיל הגבורות וחש שקרבו ימיו ואף רמז כעמים רבות לבני ביתו ותלמידיו על הסתלקותו הקרובה. בימיו האחרונים נשאר במחשבה צלולה עד לנשימתו האחרונה פיו היה מדובב בלי הרף רזין דאורייתא עד שהחזיר נשמתו ליוצרה בקדושה ובטהרה, ביום כ"ה כחודש ניסן לשנת תכל"ו. כולו נראה כשלהבת טהורה המתנשאת אל על. אחרי ארונו הלכו אלפים ובכל תפוצות ישראל ספדו תמרורים לרבן של כל בני הגולה. האדמו"ר רבי שלמה ממונקאץ התייצב מול השמש ברקיע וקרא "הוי איך תוכיפי להאיר עולם בעוד שרבינו איננו ועולמנו חשך בעדנו, התורה לבשה קדרות ואת מאירה?!".

מידי שנה בשנה בכ"ה בניסן, יומא דהילולא של רבינו הקדוש, היו המונים נוטעים מכל קצוי העולם לצאנז להשתטח על אוהל הצדיק ולשפוך שיחם ותחינתם על קבר מאור הגולה. והיה היום הזה יום מועד לכל מוקיריו ומעריצי שמו, שנהרו לצאנז באלפיהם וברבבותיהם.

לקטה: אילנה חבשוש.

מאמרותיו של הרבי חיים מצאנז

מאמרות

קן שנה

רבי חיים היה אומר שאף שיטה חדשה אינה יכולה להתקיים יותר מ-150 שנה.

במעמד קהל חסידים גדול בעיר טרנוב אמר שצריך להחזיר את העטרה ליושנה; משל לאדם שעשה לו בגד חדש וצידו החיצוני דהה, ביקש להופכו לצידו השני וגם הוא דהה במשך השנים, חזר וביקש להופכו שוב לצידו הראשון.

בימיו של הבעש"ט היו צריכים לחסידות שהיא עבודת הבורא בתפילה ובאמונת צדיקים מפני שדרך התורה נתקלקלה. אולם בימינו, אמר ר' חיים, גם דרך זו נתקלקלה וצריך לשוב ללימוד התורה.

3 תשובות

ר' חיים היה כאב ליהודים בצאנז; פעם ראה אדם עובר ליד חלונו קרא לו ושאלו: מה היית עושה אילו מצאת ארנק עם ממון רב והיית יודע של מי הוא?

ענה לו: הייתי משיב את האבדה.

אמר לו ר' חיים: שוטה אתה!

עבר אדם שני וגם לו קרא הרבי ושאלו אותה שאלה, השיב לו האיש: הייתי מחזיק בידי אוצר יקר כזה.

אמר לו רבי חיים: רשע אתה!

קרא ר' חיים לאדם שלישי ושוב שנה שאלתו, ענה לו: כשאמצא את הארנק אדע איך להתנהג, אם אוכל לכבוש את יצרי הרע או לא, ויעזור לי הקב"ה בנסיון זה, אך כל זמן שלא באתי לידי נסיון זה איני יודע לאמר בודאות מה הייתי עושה.

<u>על התפילה</u>: שאלו פעם הרבי מנייטשטאט את ר' חיים: מה עושה הרבי קודם התפילה?

השיב לו הרבי: קודם התפילה אני מתפלל, ובנוסח אחר:

קודם התפילה אני מתפלל שאוכל להתפלל.

הרבי היה אומר: אדם צריך להאמין בשעות התפילה באמונה שלמה שדבריו מגיעים אל הקב"ה ואינו צריך לחשוב בשעות התפילה על "לאחר" תפילה.

<u>למד לשונך לדבר</u>: פעם אחת בא אל רבי חיים, חסיד, ובקשו שיתפלל אל הקב"ה כדי שיצליח בעסקים ויוכל לשבת וללמוד תורה. נזף בו ר' חיים ואמר לו: כך אתה אומר? רק לאחר שיהיה לך בית ותצליח בעסקיך תלמד תורה? צריך אתה לעסוק בתורה ודרך אגב תעסוק במסחר. תורתך צריכה להיות עיקר ומלאכתך טפל.

לקטה: ת. יעקבי.

- - -

מספר "אוצר החיים" מנהגי רבינו הקדוש מאור הגולה
מרן חיים הלברשטאם זצוקללה"ה עם באור מאת
יוסף שיינברגר, ויוסף דוד ויסברג.

בשבת פר' בשלח היה רבינו בעצמו אומר לפני התיבה שירת הים פסוק בפסוק בקול רב (ד"ח). ע' רכ"ח/ק"ע.

בשבת קודש היה רבינו בעצמו קורא בספר תורה (ד"ח) עמ' ר"ל/קע"

בכל שב"ק היה עולה לתורה "שישי", בשבת שירה היו קוראין השירה לשישי, וכן בפר' "תרו" ופר' "ואתחנן" היו קוראין עשרת הדברות לשישי (ד"ח) מנהגינו, בשבת שיש שירה או עשרת הדברות או תוכחות או קללות שבמשנה תורה עולה החכם המרביץ תורה בקהל, ואם אין מרביץ בקהל קוראין ליותר גדול שבקהל, והמנהג שהחכם או אותו גדול קורא אותם. והזכירו במג"א סי' תכ"ח סק"ח עי"ש. ע' רל"א/קע"ד.

ברכת ר"ח היה מברך רבינו בעצמו (ד"ח) ע' רל"ד/קע"ז

בשעות קידוש היום לא היו החלות מכוסות. ע' ר"מ/קפ"ה.

ומקור מנהג רבינו נראה לפי המובא "בדרכי חיים ושלום" אות תנ"ג, שהגה"ק החוזה מלובלין זצ'וקל ביקש את הגה"ק הרמ"מ מרימנוב זצק"ל שיבוא אצלו על 5 שבתות כדי שיחמשך לו שם כל 5 חלקי נשמה השייך למשיח צדקנו.

עי"ז יתעלו לחיקון עולם. והחוזה מלובלין נתן מקום דירה להרה"ק מרימינוב סמוך לביתו כדי שיהיה אפשר להם להמחיק סוד לעת הצורך. בליל שבת הראשון כשבא הרה"ק מרימינוב לשלחנו הטהור של החוזה הקדוש, וראה כמה אנשים עוסקין בדבור ובשיחות; אצל הרה"ק מרימינוב היה המנהג בביתו שהמסובין מאנ"ש היו יושבין בפחד גדול מפני אימת רבם שהיה השלחן בהינת "פחד יצחק" עד שלא שמעו אפילו קול דממה דקה, והיו יכולין לשמוע קול לחישת הנרות הדולקות, לא כן אצל החוזה הקדוש הלובלין, שהראה פנים מסבירות יותר למסובין בשיחות קדושות וכהנה, ועי"ז התירו האנשים לעצמם לדבר קצת. הרה"ק מרימינוב לא הי' יכול לסבול שידברו בשב"ק ליד השלחן, והטיל אימה על הקהל, עד שפחדו לדבר אפילו דיבור אחד, והרה"ק מלובלין אמר לו שאינו מבין איך אפשר להטיל כ"כ אימה ופחד על הקהל המסובין.

ובבקר בעת סעודת שחרית בא הרה"ק מרימינוב אל השלחן, וראה שהחלות היו מכוסות במפה, ואילו הוא היה דרכו בביתו לגלות הפת בסעודת שחרית בש"ק, והרה"ק מלובלין דרכו היה לכסות גם בשחרית, הרה"ק מרימינוב הטיר לפני נט"י את המפה מעל החלות ואמר בדרך פסק, כי בשחרית אין צורך לכסות את הפת, ונענה הרה"ק מלובלין ואמר, אני לא אומר דוקא לכסות אלא דעביד כמר עביד שפיר ודעביד כמר עביד נמי שפיר עמ' רמ/קפ"ה.

אחר אמירת התורה בסעודת היום בשב"ק, הגישו על שלחן הטהור עוף שלוק. רבינו אכל ממנו וחילק "שיריים" לקהל.

"שיריים", בספר "דברי תורה" ח"א אות י"ג כתב: מקור ענין "השיריים" שנהגו החסידים ליקח ממאכל רבם, מוצאו מהירושלמי מועד קטן פ"ב ה"ג. דאיתא שם, ר' יוחנן בצפרא הוי נהית לכנישתא והוי מלקט פירורין ואכיל ופירש, שבשחרית היה יורד לבית הכנסת שישבו שם אתמול לקידוש החדש, והיה מלקט הפרורין שנפלו בסעודה שאכלו לאחר קידוש החדש וכלן. ואמר יהא חולקי עם איליך דאכלין הכא רומשות, ופי' שאכלו כאן אתמול בערב שקיימו מצוות קידוש החדש וגם הסעודה מצוה רבה היא...

בעת היה רבינו במקום מרפא (במרחץ) אפען הסמוכה לפעסט, אירע כי גביר אחד שהיה דר שם, היה איש חפשי מחלל שבתות ויו"ט ואוכל מאכלות אסורים, נזדמן לו פעם להיות אצל רבנו בעת עריכת שלחנו הטהור בשעה שהיה מיטב בסעודה עם החסידים, ורבינו נתן לו שיריים בשבת שחילק את השיריים לחסידים, והוא טעם מהם. בבוא הגביר לביתו חלה פתאום בקיבתו, באופן שאבד לו לגמרי התיאבון לאכילה, וכל אוכל תחעב נפשו. הרופאים בדקוהו, ולא מצאו שום חסרון באבריו הפנימיים, ולא ידעו שום סיבה למחלתו, והאיש הלך הלוך ודל מחמת העדר האכילה, ובני ביתו לא ידעו לשית עצות בנפשם.

אחד מידידיו שבא לבקרו יעץ להם עצה, היות ובמרחץ הסמוך אליהם נמצא כעת צדיק מפורסם הוא רבינו הקדוש זצ"ל, לכן ישעו אליו לשאול בעצתו, לבקש עזרתו, וכך עשו.

רבינו השיב להם, כי ישברו את כל הכלים הנמצאים בבית, או ימכרום לנכרי, יקנו כלים חדשים, ויתנהגו בכשרות, ואז הוא מבטיח להם כי קרובה ישועתו לבוא.

בני הבית עשו כן, והאיש שב מיד לאיתנו, ומאז ואילך התנהג בכשרות, אז גם הוברר להם כיבת מחלתו, לאחר שטעם מהשיריים של הצדיק, נשחרש בקרבו תיעוב לכל מאכל של פיגול, ומכיוון שכל צרכי האוכל, וכל הכלים שבביתו היו של נבלות וטרפות, לא היה יכול לאכול שום דבר (מקו"ח) ע' רמה/ק"צ.

אחר אכילת הבשר בסעודת יום ש"ק, צוה רבינו לזמר "ברוך ה' יום יום" עד "בבואו מאדום", ואח"כ היו מזמרים "ברוך אל עליון" ורבינו בעצמו היה מזמר אח"כ "שבת היום (ד"ח) ע' רמ"ג - קפ"ח.

אחר הזמירות ביום שב"ק פתח רבינו החומש להגיד תורה, היה מדפדף בדפי הסדרה ואמר תורה, ויש שהיה מדפדף ולא אמר תורה (ד"ח) ע' רמ"ג/קפ"ט; לפעמים מרובות אחר אמירת התורה בסעודה שלישית, היה רבינו שוקע בדבקות עצומה והיה שוהה כך בדבקותו שעה ולפעמים אף שעתיים (ד"ח); בעת שהיה רבינו יושב כך בדבקותו, היה לוחש בינו לבין עצמו, ולא היה נשמע כלל דבריו, והחסידים היו קוראים לזה תורה בלחש (שטילע תורה), פעם קרה שרבנו הארין בדביקותו עד אחר חצות הלילה. אחר הבדלה כשהלך רבינו לחצרו, שאל על השעה, והשיבו לו שכבר אחרי חצות, תמה רבינו על איחור השעה, והשיב לו התנו הרב ר' לייזר שעמד שם, כי "התורה בלחש" לקח, היום אצל רבינו זמן ארוך, רבינו לא הבין דבריו ושאלו מה כוונתו לתורה בלחש, השיב לו התנו כי מה שרבינו יושב ושוהה בעיניים עצומות ומדבר בינו לבין עצמו קוראים החסידים בשם "תורה בלחש". אמר רבינו, הם יודעים איך לקרות בשם, זה נקרא דבקות (ד"ח).

בעת שישב רבינו שקוע בדבקות עמוקה, היתה דממת קודש שוררת בבית, וכל המסובים היו שוקעים אף הם יחד עם רבים בדבקות עצומה, והיו שרויים באימה ופחד, אח"כ היה רבינו מתעורר מדביקותו, ומזמר את הזמירה, וכרגיל היה מזכר "אל מסתתר". עמ' רנ"ג/קצ"ח.

חדש אלול:

בחדש אלול היה רבינו נוהג לאמר תורה בניגון מיוחד הנקרא בשם "ניגון מיוחד" נגון אלול הנוקב ויורד עד חדרי נפש (ד"ח).

בחדש אלול בסעודה שלישית של שבת קדש היה רבינו זי"ע פותח אמירת תורתו בשם הרב ר' זושא והיה רגיל לספר משלים. משל שני התועים ביער, אחד הולך יחידי ביער ותועה בדרך כמה ימים ואינו יודע איזוהי הדרך הנכונה, פתאום הוא רואה אדם אחד הולך ביער לקראתו, ובאה שמחה בלבו שעתה ודאי ידע ממנו את הדרך הנכונה, ויהי כאשר נפגשו שניהם, שאלו: "אחא, אמור לי, היכן היא הדרך הנכונה, כי הנני תועה איזה ימים כאן", משיב לו השני: "לא אוכל לאמר לך היכן היא הדרך הנכונה, כי גם אני תועה כאן כבר הרבה ימים, ואיני יכול לייעצך מאומה, רק דבר אחד אומר לך, שבדרך שהלכתי אל תלך אתה. כי בדרך הזה תועים, עתה בא ונחפש שנינו דרך חדשה"... והיה רבינו הקדוש מסיים את המשל הזה בהתרגשות גדולה, "עולם, הנני יכול לאמר לכם רק זאת, שבאותה הדרך שהלכנו בה עד עתה, אל נלך עוד; כי בדרך זו תועים, הבה נחפש לנו דרך חדשה"... עמ' רס"ז/ר"פ.

בחדש אלול היה מוכן לפני רבינו פנקס, בו היו רשומים כל המקורבים את שמותיהם וקודם תקיעת שופר קרא רבינו מתוך הספר כל שמות הנרשמים להזכירם לחיים (מקו"ח) עמ' רס"ט/רצ"ג

ימי הרחמים:

בשני ימי ר"ה היה רבינו בעצמו התוקע (ד"ח) עמ' רע"ה/רל"א

בערב יוה"כ מהצהרים עד הערב, בירך רבינו את כל החסידים שבאו להסתופף בצילו (זכרנו לחיים).

סיפר הגה"ק ר' משה ליב שפירא זצ"ל אב"ד סטריזוב שפעם בערב יוה"כ בעת היה אצל רבינו בא לשם הרה"ח ר' שאול אלטשטעדער ז"ל, ויצא הקול שרבינו כבר התחיל לברך את החסידים, מיד רץ לשם ובא לבית רבינו וראה שהמון רב דוחקים עצמם לחדר רבינו עד שאי אפשר ליכנס לחדרו, מה עשה ר' שאול הנ"ל, עלה על ארגז הכפרים והשליך עצמו על ראשי העומדים שם, והאנשים נשאו קולם וצעקו שהוא ככנת נפשות עד שהגיע הקול לאזני רבינו, ואמר רבינו הקדוש, "שה, שה, עס איז "תקנות" נפשות"(תפארת חיים) ע' רפ"ג/רמ"ג.

סוכות:

רבינו נהג לקנות אתרוג מיד למחרת יום הכפורים (זכרנו לחיים).

פעם לא צוה להביא לפניו אתרוגים, ובינתיים עברו כמה ימים והגיע ערב סוכות, בניו שאלוהו:

"מה יום מיומים כי הנה כבר הגיע ערב סוכות ועדיין לא קנה אתרוג", אמר להם רבינו טיש לו דברים יותר נחוצים לסדר קודם סוכות וצריך לו שש מאות זהובים עבור צדקה ועדיין אין לו. באותו יום הגיעו שני סוחרי עצים כמדינת זיבענבירגען והגה"ק מגארליץ זי"ע קדמם ושאלם מה מבוקשם, ענו כי מסחרם הוא לכרות עצים מן היערות ולשלחם דרך מעברות המים, ובכל הקיץ לא ירדו גשמים, וכעת אי אפשר לשלוח את העצים כי המים מועטים ובמצב זה עומדים הם לפשוט את הרגל, אמר להם הגה"ק מגארליץ, שאם יתנו שש מאות זהובים ימליץ עבורם אצל אביו הקדוש, כאשר נתרצו, נכנס עמהם לאביו, ואמר לו מבוקשם, אמר רבינו: "בתג הסוכות צריכים אנו עתים לטובה, אבל אחר החג הנני מבטיח לכם כי תושעו" וכן היה בשמיני עצרת באמצע תפלת הגשם ירדו גשמי ברכה עד שכמעט לא יכלו הסוחרים ליסע לביתם, מהמת רבוי הגשמים (זכרנו לחיים). עמ' רנ"ד/רמ"ה.

ערב חג הסוכות היה מחלק צדקה לרוב (ד"ח).

עבודת הצדקה של רבינו הקדוש היתה כידוע, במידה שהפליאה את כל הרואים, בה בשעה שהנהגת ביתו היתה בפשטות ובדוחק, הנה פזר נתן לאביונים, לכל איש מר-לב ומצוק נפש. אך ביותר התעסק במעשה הצדקה בערב סוכות לפי המבואר בכתבי האר"י כנ"ל: "צריכים ביום זה לתת צדקה ביותר", השעות שהיו אצלו במזומן היה מחלק הכל, ואחרי כן היה טורח להשיג הלוואות, ולפעמים גם על משכונות, וכל מה שהיה יכול להשיג באיזה אופן שהוא היה מחלק לעניים.

פעם אחת בערב סוכות, אמר לו אחד מבניו:"אבא! לא ראיתי

בספרים שיש מצוה לחלק צדקה גם לאחר שכבר כלתה פרוטה מן הכיס", הקפיד עליו רבינו ואמר: "תמה אני איך יוכל בן להיות "רוצח" כזה על אביו, הרי אתה רואה שאין באביך ריח תורה ושמץ יראה, ויש לו רק נקודה קטנה של צדקה, ואתה רוצה למנוע אותו גם מזה...?!"

פעם אחת בערב סוכות אמר כי הוא צריך לאילו אלפים רובל, והלכו בניו וליוו אצל הגבירים אילו אלפים רובל והביאו לאביהם, מיד חלק אותם לעניים, בליל החג נכנס לסוכה ואמר: "בעולם נוהגים לייפות ולנאות את הסוכה בכל מיני פאר והדר, ואנכי לא כן עמדי, הצדקה - זהו הנוי סוכה שלי, הוא פארה והוא הדרה של הסוכה" (מקו"ח וקצה המטה). ע' רפ"ז/רמ"ח.

<u>חנוכה:</u>

אחר שהעלה את הנרות ישב רבינו אל מול פני המנורה חצי שעה ועניו תחזינה מישרים את אורות הקדש כשכולו בוער ולוהט כחד משרפי מרום ודבוק ביוצרו, ויעמוד העם מרחוק (ד"ח) ע' ש"ח/רפ"ב.

<u>פורים:</u>

בימי הפורים התנדבו בצאנז זוגות זוגות במספר עצום, לקבץ נדבות, כי כן הלהיב אותם רבינו הקדוש (ד"ח). ע' שי"ד/ש"ז.

חדש ניסן:

שלשה ימים קודם ערב פסח הביאו רחיים וטחנו חטים למצה שמורה, ורבינו בעצמו נתן החטים לתוך הרחיים וגם גלגל מעט בעצמו ברחיים הטונות (ד"ח), ע' שי"ז/שכ"ב.

ביום קודם ערב פסח אחר תפלת מנחה הלך רבינו לשאוב מים לשם מצת מצוה, וגם בשנתו האחרונה בהיותו חולה אנוש נסע אל הנהר מחוץ לעיר לשאוב המים בעצמו (ד"ח, ולקוטי מהרי"ח), ע' שי"ח/שכ"ה.

ערב פסח:

אחד מבניו שאל "מה נשתנה" ורבינו לא היה משיב מיד "עבדים היינו" רק התחיל לספר מאדם הראשון עד נח ומנה עד אברהם, יצחק ויעקב עד שהגיע לירידת יעקב מצרימה ואז התחיל "עבדים היינו לפרעה במצרים". ע' שכ"א/שמ"א.

באמצע הסדר היה אומר תורה, עמ' שכ"א/שמ"ג.

רבינו היה רגיל לעצום עיניו בשעת אכילת המצה בליל הסדר (ד"ח). שכ"ב/שמ"ו.

שבועות:

עמ' שלב' - שסה.

בחג השבועות היה דורש בפלפול נאה (ד"ח)

הגאון בעל "הקול אריה" זצ"ל היה רגיל לאמר, כשהנני בשבועות אצל מרן מצאנז זי"ע ואני שומע דברי תורה שלו, מזה יש לי חומר לחדש ולומר כל השנה (תולדות קול אריה). של"ב/שס"ה.

ליקטה: תפוחה יעקבי

ראיון עם הרב ברומברג

בבואנו אל הרב ברומברג הוא הטביר לנו כי בחסידות לא תמיד ממשיך הבן את השושלת. לעתים ממשיך אותה תלמידו של הרבי, כמו הרבי מרופשיץ (שהרבי מצאנז היה חסידו והוא בעצמו היה תלמידו של החוזה מלובלין שהיה תלמידו של הבעש"ט.

במקרה של הרבי מצאנז בניו המשיכו את השושלת. שאלנו: אילו תכונות מיוחדות היו לרבי מצאנז ומה היה יחסו לחסידיו? חיוך עלה על שפתי הרב ברומברג, אות היא, שיש לו מה לספר בשבחו של הרבי.

פתח ואמר:
הרבי מצאנז הצטיין בהכונה הרומית של מתן צדקה - אסף סכומים גדולים מיהודי הונגריה וגליציה וכשלא היה לו כסף בכיס לווה מן העשירים שבצאנז, באותם ימים היתה העניות גדולה בגליציה והרבי חילק צדקה למאות אנשים. בחג השבועות היה הרבי דורש דרשה לכבוד מתן תורה, אך לפני שהיה דורש כינס את כל עשירי העיירה ואמר להם כי לא ילך לדרוש אם לא יבטיחוהו לתת כסף לפדיון שבויים, וחסידיו הנלהבים כמובן הסכימו, צדקתו של הרבי היתה באה לביטוי ב"מתן בסתר".

הרבי הצטיין בתפילתו שהיתה באה מעמק הלב ומלאה בהתלהבות גדולה. כאשר בני משפחתו בקשו ממנו תמיכה ענה ואמר: "אתם "יחסנים" איך אני צריך לדאוג לאנשים בלתי מיוחסים.

מספרים, כי נכדתו באה בנעליים קרועות ואמרה: מדוע אני גרועה מן האחרים? והוא ענה לה: "אותך יקבלו בעין יפה גם אם לא תהיי לבושה יפה".

הרבי התפרסם בבקיאותו בעניני הלכה ופסיקה ובמיוחד היה ידוע כמומחה בעניני עגונות. על אף חליו היה נוסע ומבקר את חסידיו במקומות המרוחקים ושום דבר לא נעשה ללא הסכמתו.

הרבי אהב כל נפש מישראל, ויצא נגד העסקנים התקיפים העומדים בראש הצבור עליהם היה רגיל לומר: "הם מתכסים באיצטלא של מעשים לשם שמים".

בשבתות וימים טובים היו החסידים מתועדים ויושבים אצל הרבי מצאנז. הוא היה טועם קצת מן האוכל ולאחר כך מחלק את "השיריים". הוא לא ישן הרבה ואמר: "יש לי מח טוב - הוא ישן מעט". הרבי היה צולע ברגלו אך למרות הכל היה תמיד רוקד, טובל במקוה ועושה תנועות בבופו החלש בשבעת התפילה בהתלהבות ודוחי מסירות נעשו לא לעניני הרוח. הוא היה אדם בעל שאר רוח, שהיה בכוחו להתגבר על צרותיו.

הרבנית ברומברג שהיתה נוכחת כמעט כל הזמן במשך השיחה בקשה גם היא להסביר לנו לשם מה באו יהודים אל הרבי: "כל יהודי ראה ברבי אב ובקש עזרה ותושיה ורפואה, עצה במסחר וכו'; נועצו ברבי בעניינים רוחניים וגשמיים אכן הרבי היה אף גדול מאב, ולעתים היה יכול להשפיע על חסידיו יותר מאשר אב על בנו כי לרבי איש לא סירב.

היהדות בגולה החזיקה מעמד במצבים קשים רק בזכות הרבי, היהודים נשאו את סבלם בדממה רק הרבי ידע והמחיק את חייהם המרים. "די היה במילה אחת של הרבי והאיש יצא מעודד ומלא תקוה למרות שנכנס אל הרבי מיואש וחסר תקוה". - ציין בהבלטה הרב ברומברג.

לקראת סוף השיחה בקשנו לדעת מה היה היחס של הרבי לגויים שגרו בעיירה? הרב ברומברג ענה: "הגויים כינוהו בשם "הרב הקדוש" ובאו לא פעם אחת לבקש את עזרתו כיוון שבאמת ראו בו דמות נעלה וקדושה; הוא השפיע על הגויים שלא ינשלו את היהודים מעל אדמתם. ולגויים הם כבדו ופחדו מהרבי שמא יקלקל להם דבר ולו אף ע"י מחשבה. נמצאו גויים שהיו באים להתדיין בפני הרבי כי נתנו בו יותר אמון מאשר בדייניהם והם ידעו שהרבי לא יעוות משפט. כל ימיו שאף בעל "דברי חיים" לחיים על קדוש ה' וסיסמתו היתה כל מעשה שאדם עושה צריך להתכוון לעשות נחת רוח לפני בוראו, ועל האדם להקריב את עצמו לעבודת הבורא ואלו הם חיים על קדוש ה'". הרבי נפטר ב- כה' בכסלו תרל"ו.

ל ח נ י ם

מתוך דברי מר גשורי:

הרבי בעל "דברי חיים" היה מתלמידיו של רבי נפתלי הורוביץ מרופשיץ ואהב מאד ניגונים, הוא היה מנגן הרבה מאד שהיה בחצרו של מוזה מלובלין. תלמידיו ובניו של בעל חיים השתמשו בניגונים אלה.

ר' חיים כגאון גדול בתורה הוציא כפר "דברי חיים". בספר זה אפשר למצוא אמרות שיש בהן מחיבתו לשיר ולניגון.

לעת זקנתו של הרבי היה מתגורר אצלו חסיד בשם אבא שמייר ברנצדורפל שהיה מחכר ניגונים ומלמדם להסידים בחצרו של הרבי. הרבי אהב אותו ואת נגוניו. עד היום ישנם עשרות ניגונים של צאנז המושרים בכל כינוסי החסידים מצאנז ובחצרות הרבי. עוד בחייו הפך אבא שמייר לאגדה היה, כמעט לכל שבת חיבר ניגונים חדשים, וכשלא צלחה עליו הרוח התקשה לחבר נגון חדש היה אומר "איזה עונג שבת, בלי נגון?" היו לו כמה עוזרים ששמשו לו כמקהלה. יש אומרים שהרבה כאו אלחצר הרבי לשמוע את נגינתו של אבא שמייר יותר מאשר את דברי הרב אשר גם אליו הגיעו רבים מכל הבל גלציה.

אחרי מותו של הרבי עבר אבא שמייר לגור בקרקוב ושם המשיך לחבר ניגונים חסידיים ואף השתתף בנגינת כנור. הוא גם ניגן וחבר ניגונים אצל ר'שלמה רבינוביץ (מחבר הספר "חכארת שלמה"), ר' שלמה היה חובב ניגונים ומנגנים ומשך

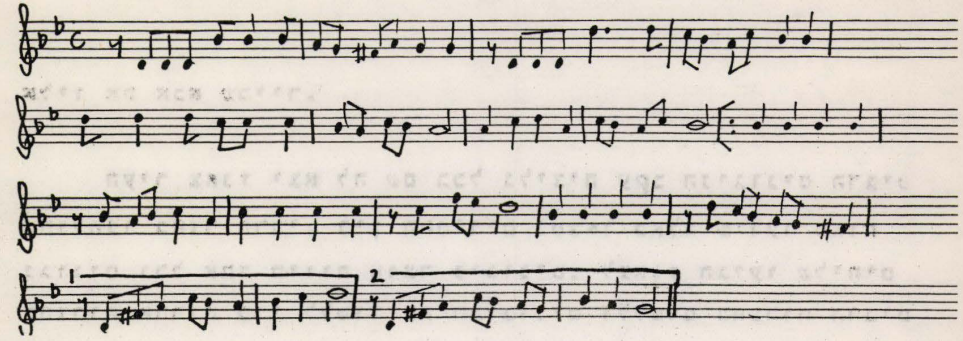
אליו את אבא שמיר.

העיר צאנז יצא לה שם בכל גליציה עקב הניגונים הרבים שהולחנו בחצר הרבי. בין החסידים נמצאו כאלה שידעו מאות נגונים וכל אחד היווה אוצר ניגונים. לצאנז הגיעו שליחים מחצרות אחרות כדי ללמוד את הניגונים וללמדם בחצרות הרבים בגליציה.

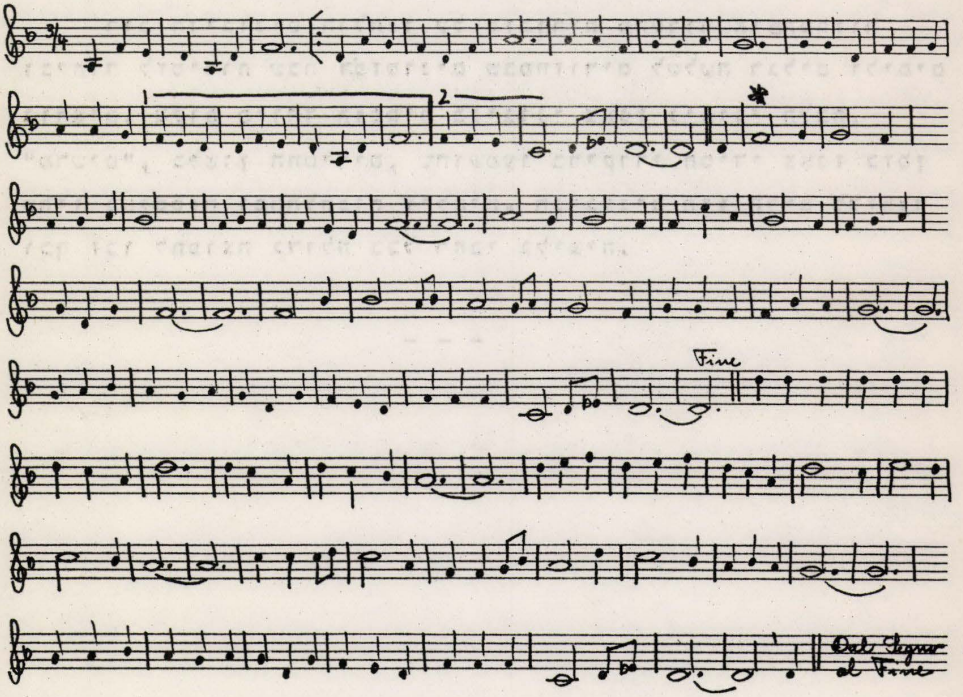
רוב הניגונים הולחנו על מזמורים מהסדור או מהמחזור וביחוד לזמירות שבת. המזמורים שבמחזורים לשלשה רגלים ולימים נוראים. מקום מיוחד הופסים בניגוני צאנז ניגוני הלכת, "מרשים", בלשון החסידים, שהושמעו בריקודי חסידי צאנז בזמן שהיו באקסטזה ובהתלהבות עילאית, הניגונים היו קלים ללימוד וכך זכו לתפוצה גדולה בכל רחבי גליציה.

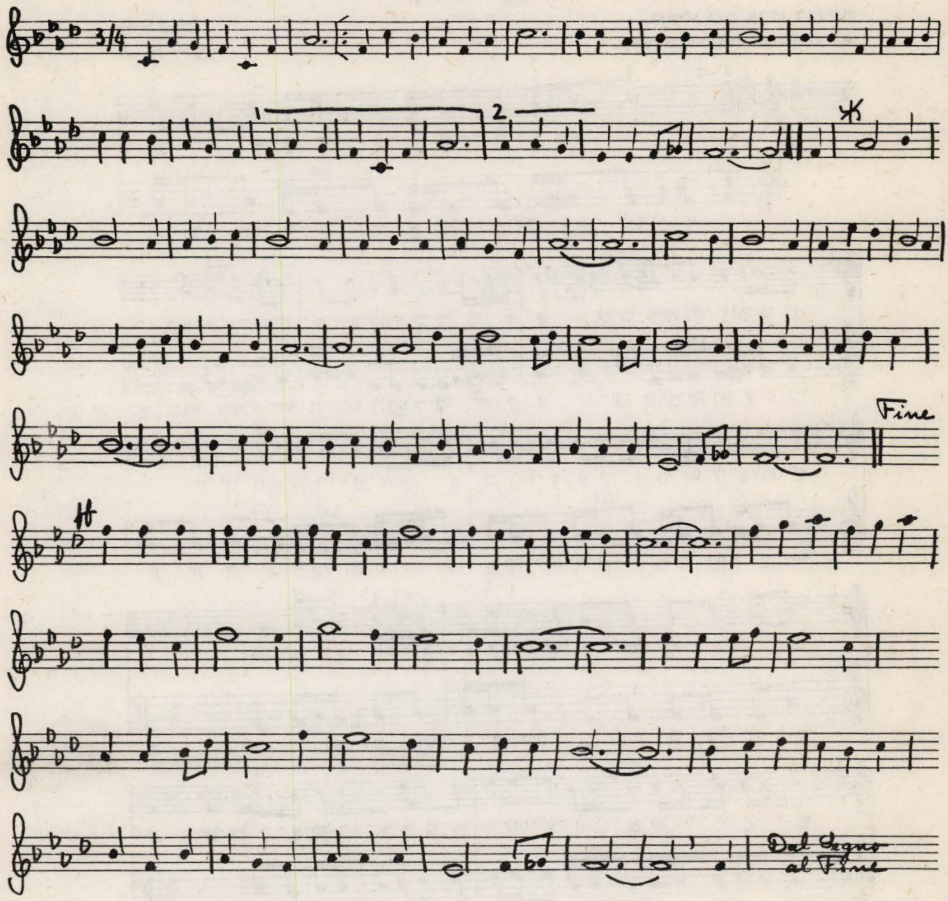
- - -

מחוך יוצר לשבת

מנגינה עממית חכידית

1
2
Fine
Del Segno
al Fine

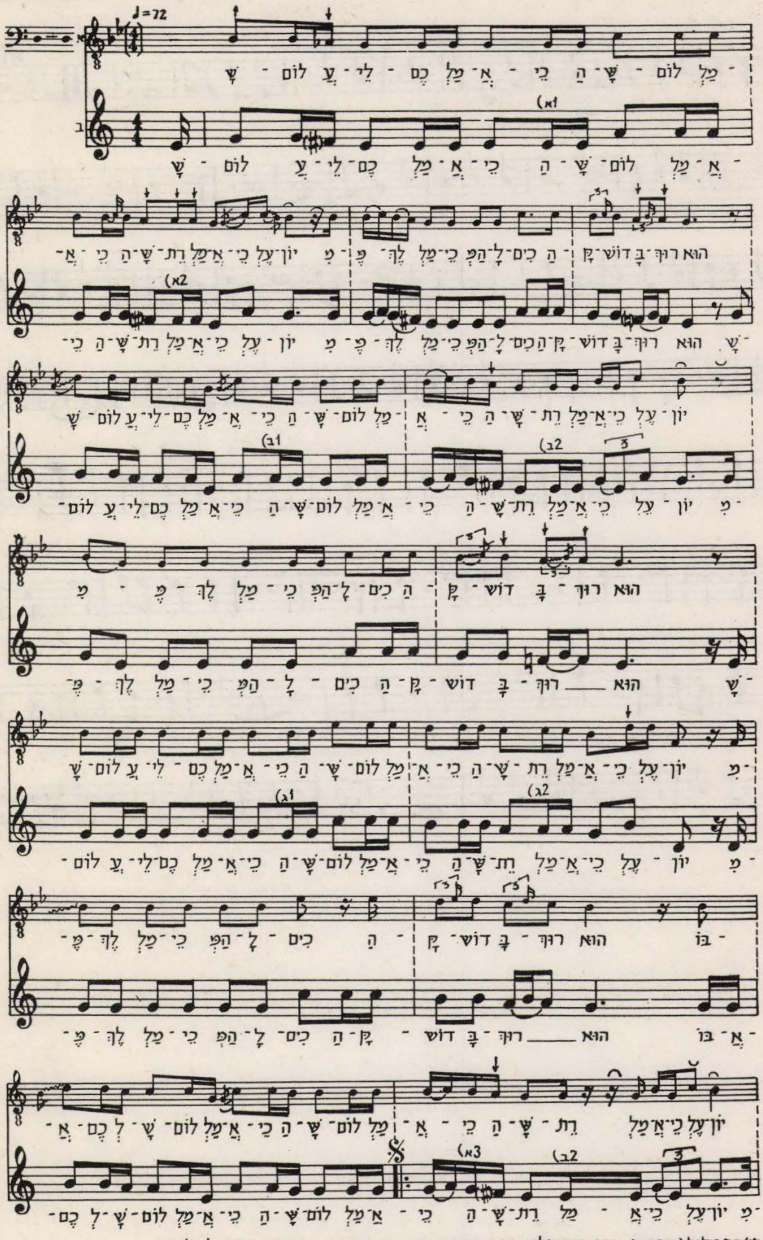
שָׁלוֹם עֲלֵיכֶם *

לליל שבת

לפי חסידי צַנְז

הוקלט בפי פנחס דוידוביץ

ירושלים, ט'תשרי תש"ח 18.7.57

*) התפלי'ל (טקסט), כפי שהוקלט בפי הזמר. יש נוסחאות שונות ביחס לפלים:
"מלאכי השלום, מלאכי השרת", (ראה גם ההצעות).

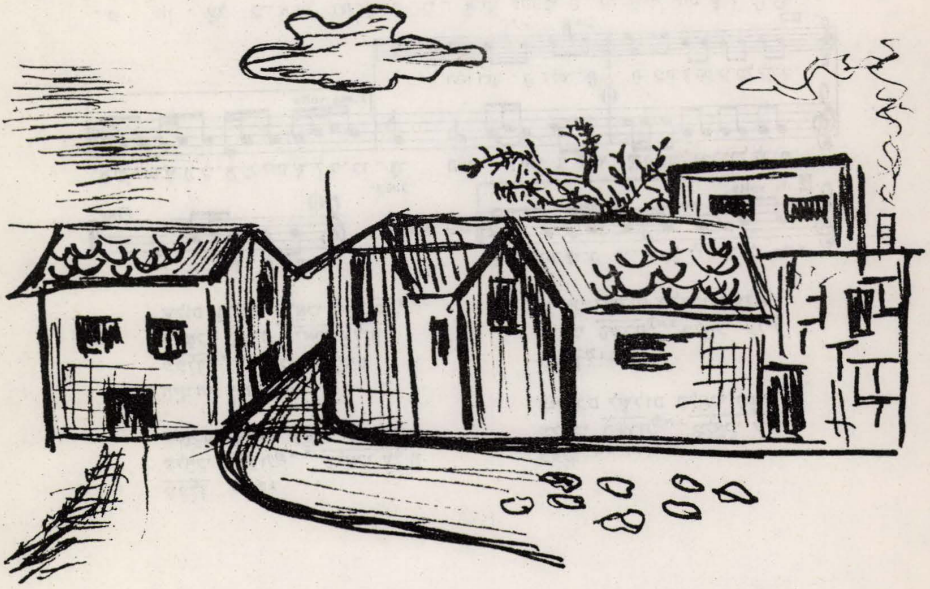
שָׁלוֹם עֲלֵיכֶם מַלְאֲכֵי הַשָּׁלוֹם (א,ב,ג)
מַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת עֶלְיוֹן
מִמֶּלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים (א,ב,ג)
הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא

בּוֹאֲכֶם לְשָׁלוֹם מַלְאֲכֵי הַשָּׁלוֹם
מַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת עֶלְיוֹן (א,ב)
מִמֶּלֶךְ (ב,ג,ד)

בָּרְכוּנִי לְשָׁלוֹם מַלְאֲכֵי הַשָּׁלוֹם
מַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת (א,ב) כְּמַלְאֲכֵי עֶלְיוֹן
מִמֶּלֶךְ (ב,ג,ד)

צֵאתְכֶם לְשָׁלוֹם מַלְאֲכֵי הַשָּׁלוֹם
מַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת (א,ב) מַלְאֲכֵי עֶלְיוֹן
מִמֶּלֶךְ (ב,ג,ד)

חיי היהודים בגובי סונטש לפני מלחמת העולם הראשונה ובין שתי המלחמות

התנועה הציונית לפני ובתקופת מלחמת העולם הראשונה

הפסיעות הראשונות

רישומיה של התנועה הציונית ניכרים היו בנובי-סונץ' עוד בשנים האחרונות של המאה התשע-עשרה, שעה שתנועה זו עשתה את צעדיה הראשונים ברחבי העולם היהודי. כבר אז נמצאו בו, במבצר שמרני זה של חסידים מובהקים ושושלת רבנים, יחידים בודדים שנשאו את עיניהם אל היישוב הצעיר בארץ-ישראל הרחוקה והגו בסתר לבם את התקוה, שחוסר רך זה, שיצא מגזע ישראל סבא, טומן בהובו פתרון להרבה מהבעיות, שהעם היהודי לחפוצותיו מהלבט בהן.

לאט נדברו נאמני הרעיון הציוני בנובי-סונץ'איש אל רעהו והיו לקבוצה, שהיוותה את הגרעין, אשר הפך ברבות הימים לאחד הגורמים המכריעים בציבור היהודי של העיר. מכל מקום לכלל התארגנות של ממש לא באו אלא בשנים הראשונות של המאה העשרים.

היה זה בשנת 1903, שהרעיון הציוני בנובי-סונץ' יצא מכלל מחשבה שבלב והחל להתבטא בפעולות של ממש.

הראשונה בפעולות אלה היתה - ייסוד חדר קריאה וספריה בשם "עזרא" על ידי האחים ד"ר ליאון וד"ר ברנרד זילברמאן וד"ר ליאון מאנהיימר. שלושת אלה היו גם החותמים על הזמנה לאסיפה מכוננת של אגודה בשם "עזרא". ההיענות להזמנה זו היתה מלאה והאסיפה המכוננת נתקיימה בחדר שכור בביתו של מרדכי הוד קלפהולץ שבככר השוק. באותה אסיפה נבחר ועד, שהיה מורכב מהחברים הבאים: שלושת החותמים על ההזמנה ששמותיהם פורטו לעיל, וכן משה נוסבאום, אברהם נוסבאום, יעקב נוסבאום שמעון ציגלר, חיים ראובן ברגר, בנימין וולף ברגר, דוב בר זשופניק, נפתלי מאיר ראקר, ושמואל ויינטראוב.

<u>המבחן הראשון</u>

לא היו ימים מועטים וההסתדרות הציונית הצעירה בנובי-סונץ' הועמדה בפני מיבחן רציני, שעמדה בו בהצלחה.

היה זה בשנת 1904, כשהידיעה על מותו של ד"ר הרצל נפלה כרעם משמים בהירים על התנועה הציונית. כבכל מקומות מגוריהם של היהודים נתקימה אז גם בנוביב-סונץ' אסיפת אזכרה רבת-עם למניהיג הגדול שנקטף באיבו, וכמקום האסיפה נבחר בית-הכנסת הגדול. תודות להשפעתו של ד"ר ליאון זילברמאן, שהיה רופא עירוני, נתנה הנהלת בית-הכנסת את הרשות המבוקשת לקיום האסיפה, אלא שהקנאים ממחנה האדוקים, המתנגדים לרעיון התחייה הציונית, לא התחשבו בכך. בסיסמאות הקיטרוג שלהם על הציונות ומעשיה פרצו לתוך בית הכנסת, הסתערו על הנאספים וניסו להביא לידי פיזור האסיפה. אך המארגנים עמדו על המשמר והמזימה לא הצליחה.

ייסוד מפלגת "פועלי-ציון"

בשנת 1905 ניתן לה להסתדרות הציונית בנובי-סונץ' להרחיב את שדה עיסוקה ולהעבירו את פעילותה לתחום חדש בציבוריות היהודית - תחום העמלים היהודים בעיר.

באותם הימים נמנו עם העמלים היהודים בגליציה בעיקר טוליות המסחר והמלאכה, כלומר הזבנים בחנויות והפועלים בסדנות בעלי המלאכה, שהיו נתונים אז להשפעתו הבלעדית של "זש'.פ.ס'" (בונד), ארגון הפועלים היהודים המחבולל. אך עם התעוררות הרוח הלאומית בקרב השכבות האחרות של הציבור היהודי, החלו רוחות חדשות נושבות גם ברחוב העמלים היהודים, ועסקני פועלים ניגשו בערים שונות להקים את המפלגה הלאומית חחדשה - מפלגת "פועלי-ציון". גם בנובי-סונץ' נזדרזו עסקנים יהודים מבין הפועלים והקימו את המפלגה הזאת, וברוח ההוראות המפורשות שהגיעו מהמרכז סייעה ההסתדרות הציונית בעיר בהקמתה. הפעילים בענין זה מטעם ההסתדרות הציונית היו ה"ה שמעון ציגלר, נחום בילדר. משה וולף ושמואל פרידמאן. פעולותיה של המפלגה החדשה נתרכזו בעיקר בתחום התרבותי-מקצועי בקרב טוליות המסחר והמלאכה.

פעילות תרבותית-חינוכית

במסגרת ההסתדרות הציונית התנהלו כעולות תרבותיות-חינוכיות, שהתבטאו בעיקר בארגון שיעורים פרטיים ללימוד השפה העברית. המורה היחיד בשיעורים אלה היה אז מרדכי דוד ברל, שרבות הן זכויותיו בהפצת ידיעת השפה העברית בין בני הנוער בעיר.

במטרה להגביר את הפעולה התעמולתית-תרבותית בקרב הצבור היהודי בנובי-סונץ' שכרה אז ההסתדרות הציונית אולם גדול עם שני חדרים לידו ברחוב דונייבסקי שבמרכז העיר, ושם נתקיימו באופן סדיר הרצאות, נשפי מכבים(בחנוכה) ופעולות אחרות שריכזו חלק נכבד מהציבור. לאותו אולם הועבר לאחר מכן גם חדר הקריאה והספרייה "עזרא".

גם ספרייה זו לא היה בה עוד כדי לספק את צרכיה הגדלים והולכים של נובי-סונץ' היהודית והציונית, ובשנת 1910 נוסדה הספרייה העממית "אידישע פאלקס-ביבליאטעק", ובה ספרים בעברית, אידיש, פולנית וגרמנית, ארבע השפות שהיו להן אז קוראים בנובי-סונץ' לימים הועברה לספרייה חדשה זו גם הספרייה הקודמת "עזרא" ושתיהן נתמזגו לספרייה אחת גדולה.

ספרייה מאוחדת זו, שמספר ספריה וקוראיה הלך ונתרבה במהירות, היה לה צורך במקום מתאים, והאחים ד"ר ליאון וד"ר ברנרד זילברמאן החישו גם במקרה זה את העזרה הדרושה והעמידו לרשות הספרייה את אולם הבנק שנוסד על ידיהם. זכתה הספרייה וגם ניהולה נעשה בהתנדבות ע"י אנשים בעלי השכלה אקדמית, והם ה"ה יצחק ויינדלינג, יצחק לנדאו ויעקב ציגלר.

קיום הפעולות הציוניות בעיר בצורה נרחבת כזאת כרוך היה, כמובן, בהוצאות נכבדות, שבאותם הימים קשה היה לגייסן, והן כוסו בחלקן הגדול על ידי ד"ר ליאון זילברמאן מכיסו הפרטי.

עתון באידיש

עם התגברות הפעילות התעמולתית בקרב הציבור היהודי בנובי-סונץ', הורגש הצורך באמצעי תעמולה יעילים יותר. העסקנים הציוניים בעיר החליטו אז שלא להסתפק עוד בבסאוני התנועה שיצאו לאור בערים הגדולות ולהוציא לאור בנובי-סונץ' גופה עיתון באידיש, שיהא מוקדש לבירור הבעיות הכלליות והמקומיות, שהטרידו אז את הציבור היהודי והצ ני בעיר זאת. בעקבות החלטה זו התחיל יוצא לאור, בעריכת ל גרשון ויינברגר העתון "סאנדזער צייטונג", ומעל דפיו התו ויכוחים עם המתבוללים לסוגיהם. כן פורסמו בו מאמר שבחלקם הגדול היו מאמרי תגובה על פעולותיהם של העסקניב קהילתיים וכיוצא בהם.

האגודה - בית ספר עברי "שפה ברורה".

אם בשנים הראשונות לפע תיה של ההסתדרות הציונית בנובי-סונץ' אפשר היה להסתפק בהקניית ידיעת השפה העברית לבני הנוער באמצעים פשוטים ובעזרת כלים צנועי ממדים כגון שיעורים פרטיים, הרי עם ההרחבותה העצומה של פעילות זו נולד הצורך בפעולות חינוך יותר סדירות ויותר תקינות. ואז - היה זה בשנת 1912 - נוסדה למטרה זו אגודה בשם "בית ספר עברי" "שפה ברורה" על ידי הה' ד"ר צבי סירוף, ד"ר ליאון זילברמאן, ד"ר ברנרד זילברמן, משה נוסבאום ואלתר נוימאן. האגודה החדשה החלה מיד בפעולותיה, וכבר בשנת הלימודים 1912/13 נפתחו שיעורי ערב לעברית.

המורים בשיעורי ערב אלה היו ה"ה שמעון קפלנסקי ומרדכי דוד ברל. בעת ובעונה אחת נפתח גם גן ילדים בהנהלת שתי גננות.

הרחבת עצומה זו של פעולות החינוך העברי בנובי-סונץ' עשתה רושם רב על אוהדים ומתנגדים כאחד. מצד אחד מרובה היתה ההשתתפות בשיעורי הערב ובגן הילדים, הידיעות שהוקנו לחניכים היו אף הן לא-מבוטלות ומרשימות, ועד לפרוץ מלחמת העולם הראשונה בשנת 1914 הלך וגדל בקביעות מספר התלמידים. מאידך גיסא לא חמנו ידיהם בצלחת מתנגדי הציונות ועויני רעיון התחייה שעצם קיומו של בית ספר עברי מודרני בעירם היה לצנינים בעיניהם.

שום אמצעי לא נראה להם פסול מכדי להילחם בו ולהכריעו. בין השאר היו כעמידים משמרות ליד הכניסה אל בית הספר והטילו עליהם לרשום את שמות התלמידים והתלמידות המשתתפים בשיעורים. על סמך הרשימות שנערכו בצורה כזאת, שלחו לאחר מכן מכתבים אל ההורים והזהירו אותם לבל יעיזו להרשות לילדיהם להוסיף ולבקר בשיעורים.

במלחמתם חסרת הרסן בבית הספר הציוני לא נרתעו הקנאים גם מאיומים בהטלת חרם וכדומה. בקשר עם זה מן הראוי להזכיר מאורע אופייני אחד שבמידה מסוימת יש בו אולי כדי ללמד על היחסים שבין הציונים ומתנגדיהם במחנה האדוקים באותם הימים. אחד ההורים, שקיבל מכתב מאת מארגני המשמרות, ובו איום בהטלת חרם עליו, בא לכלל דעה שמוטב לו להמנע בכלל מלבוא לבית המדרש, והיה זה במקרה בית המדרש שהרב התפלל בו. משהרגיש הרב בהיעדרו של אותו מתפלל ערך חקירה ודרישה ונודע לו על מכתבי האיום, ואז נתן הוראה להפסיק מיד את משלוח המכתבים...

המאבק נגד האנטישמיות

התעמולה האנטישמית בגליציה היתה אז חזקה מאד, ועל סף מלחמת העולם הראשונה דגיעה לממדים מדאיגים ביותר. כדרכם של שונאי היהודים בכל הזמנים, לא הבחינו גם האנטישמיים הגליציאיים באותם הימים בין יהודים "רעים" ויהודים "טובים", בין ציונים שדגלו באוטונומיה יהודית ומתבוללים "בני דת משה" שהכריזו על עצמם שהם פולנים לכל דבר, ואת חיצי הרעל והמשטמה שלהם שלחו לעברם על אלה ואלה גם יחד.

בנובי-סונץ' הגיעה השתוללות האנטישמיים לשיאה בזמן ביקורו של נחום סוקולוב בעיר. היה זה בהתחלת שנת 1914 כשסוקולוב הגיע לגליציה לפי הזמנת הסתדרות האקדמאית הציונית בארץ זו, כדי להרצות על ריב הלשונות בארץ ישראל, שנתעורר אז בקשר לדרישת ה"הילפספעראיין דער דויטשען יודען", האגודה היהודית בגרמניה שמימנה את תקציב הטכניקום בחיפה (הטכניון של היום), להנהיג את השפה הגרמנית כשפת ההוראה במוסד לימודי זה. נובי-סונץ' היתה אז אחת הערים, שהסתדרות האקדמאים הציוניים בה, בראשותו של יצחק ויינדלינג, הזמינה את האורח לבקר בעירם ולהרצות בה.

האנטישמיים הגליציאיים לא שכחו לעיתונאי היהודי-הפולני לשעבר את עמידתו בשער להגן על בני עמו מפני הקמים עליהם, וכבכל ערי גליציה, שהופעתו של סוקולוב בהן הוסיפה שמן למדורת השנאה שלהם, נתגברה גם האנטישמיות בנובי-סונץ'. בהמוניהם באו לשמוע את דברי המרצה, ואז פרצו האנטישמיים לתוך אולם ההרצאה, ניתקו את חיבור החשמל והסתערו על הנאספים בחימה שפוכה.

ברם המארגנים הציוניים, שידעו מלכתחילה מה ניתן לצפות מצד ההמון הנבער והמוסת, ארגנו לקראת המאורע הזה משמר יהודי חזק, שהתגבר על המתקיפים והדף אותם. תודות לכך לא נפסקה ההרצאה והיא הגיעה לסיומה לאורם של נרות.

ההתנפלות הפראית לא דיכאה כלל וכלל את רוחם של יהודי נובי-סונץ', שבאו לשמוע מפי המרצה על מאבק אחיהם בארץ אבותיהם, וכתום ההרצאה ליוו מאות אנשים את האורח החשוב מאולם ההרצאה עד לביתו של ד"ר ליאון זילברמאן, שם נערכה לכבודו מסיבה חגיגית.

המסיבה שנערכה מיד לאחר התנפלות האנטישמיים על נחום סוקולוב ועל הבאים לשמוע את דבריו, השאירה רושם כביר על כל המשתתפים בה. לרבות מחבוללים קיצוניים, והיתה זאת הפעם הראשונה בתולדות יהודי נובי-סונץ' שמחבוללים השתתפו במסיבה שציונים היו יוזמיה. אישיותו של האורח המפורסם מחד וההתקפות הפראיות עליו ועל יהודי העיר מאידך, קירבו את המותקפים איש אל אחיו, ששכחו את חילוקי הדעות שביניהם והושיטו זה אל זה יד אחים.

כשנפקחו סוף סוף עיניהם של המתבוללים לראות את המציאות במערומיה הם נענו גם לקריאת הציונים בעיר לתת יד לפעולת הגנה משותפת. כתוצאה מכך קמה אז בנובי-סונץ' ביוזמתה של ההסתדרות הציונית בעיר, ועדת פעולה מורכבת מציונים, סוציאליסטים יהודים ויהודים מתבוללים, שניגשה מיד לפעולות הסברה נרחבות. בין יתר הפעולות שלה הוציאה ועדה זו, במשך תקופת זמן מסוימת, עתון בשפה הפולנית בשם Nasz Głos ששם לו למטרה להגן על היהודים מההאשמות האנטישמיות, עורכי העתון הזה היו ה"ה ד"ר ירמיה פרנקל, יהושע פנסטרבלאו וויקטור פרידוואלד.

מלחמת העולם הראשונה

בשלהי הקייץ של שנת 1914 פרצה המלחמה הגדולה, שעתידה היתה לחולל שינויים בשלטון ובמשטר נוקבים בארצות שרוב יהודי אירופה היו מרוכזים בהן ולתת גושפנקה בין-לאומית רשמית למטרותיה של התנועה הציונית, כפי שנקבעו בהכנית באזל. בנובי-כונך עם הגיוס הכללי וקריאת רבים מהחברים לשורות הצבא, נפסקו כל הפעולות הציוניות. רבים מהצעירים הציוניים בעיר נפלו בשדה הקרב וביניהם שניים מחברי הסתדרות האקדמאים הציוניים בעיר - יצחק לנדאו ויעקב ציגלר. גם מבין המנהיגים הציוניים בעיר גויסו אחדים ורבים העתיקו מושבם לערים אחרות כגון וינה, פראג ועוד - וכל זה גרם, כמובן, לשיתוק המוחלט של כל החיים הציוניים בעיר.

אולם ברבות ימי המלחמה החלו הציונים הנשארים בעיר להסתגל מעט לתנאים החדשים שנוצרו ע"י המלחמה, ובמידת יכולתם החלו לארגן מחדש פעולות ציבוריות. בין היתר הם יסדו בשנת 1917/18 אגודה בשם "קולטור-היים פרץ" ושכרו אולם גדול ברחוב גרודצקה, שבו היו נערכות אסיפות והרצאות. הפעולות האלה אורגנו על ידי ועד, בעם חבריו נמנו ה"ה דוד מנדל, אלכסנדר נאטל, ישראל לנדאו ויהודה קנבל. כן הועברה אל הספרייה העממית "אידיש פאלקס-ביבליוטק" לביתו של דוב זלוניק שבכיכר השוק ובו נפתח גם חדר קריאה. באותם ימי חירום שימש חדר קריאה זה מרכז למטלגות היהודיות בעיר ומיפגש למארגנים בו פעולות ציבוריות שונות, חברי המטלגות השונות היו מתאספים בו לעיתים מזומנות ומפעם לפעם נתקיימו בו גם הרצאות.

מרכז חרבותי אחר היתה דירתו הפרטית של המורה ד' ברל. בה נתקיימו שיעורים פרטיים בשפה העברית. דירה זו שימשה מיפגש לדוברי עברית שבעיר, ובה נתקיימו שיחותיהם והרצאותיהם בהנהלתם של ה"ה משה נוסבאום, דוב זשופניק ומ'.ד'. ברל. הפעילים בשיחות והרצאות אלה היו ה"ה אפרים פירר, יעקב צינז ויודעי עברית אחרים.

<u>בתום המלחמה</u>

השינוי המדיני הכביר של קריעת גליציה מעל הממלכה ההאבסבורגית שחדלה להתקיים וסיפוחה לפולין העצמאית מחד, והבשורה על הצהרת בלפור שצודדה לבבות ועוררה תקוות כמוסות מאידך, הביאו לידי תסיסה מרובה בקרב יהודי גליציה, ששמה נשתנה אז ל"פולין הקטנה" ותיכף עם סיומה של המלחמה בנובמבר שנת 1918, החלו פעולות ערות ברחוב היהודי, ובפרט בתנועה הציונית לפלגיה.

גם המתבוללים, שרוב המוסדות היהודיים בגליציה היו עד אז בידיהם, ראו את השעה כשרה לפעילות מוגברת מצידם. באותם הימים טרם קיבלו המוסדות הממשלתיים הפולניים בערי השדה הוראות ברורות מהמרכז על המדיניות שעליהם לנקוט כלפי המוסדות היהודיים. ולכן נזדרזו המתבוללים והצהירו בשם האוכלוסיה היהודית הצהרות אמונים ברוח מתנכרת ללאומיות היהודית, בתקווה שעל ידי זה יקנו את לב השלטונות שישאירו את השלטון, במוסדות היהודיים, בידיהם. אבל התגובה על מעשים אלה מצד הלאומיים היהודיים לא איחרה לבוא. בנובי-טונק' התארגנו אז המפלגות היהודיות ובאסיפת עם שנקראה לבית הכנסת הגדול הצהירו הנאספים שהם לא מילאו

את ידי המתבוללים להצהיר הצהרות בשמם ומצידם הצהירו שהיהודים מהווים יחידה לאומית. באותה אסיפה נבחרה "מועצה לאומית יהודית" וכך נשמט השלטון מידי המתבוללים היהודיים בעיר. מספרם של חברי המועצה היה 70, ובראשם הועמדו נציגים של המפלגות הציוניות ושל הבלהי-מפלגתיים.

היהודי המתבולל ד"ר מ' קרבל, שהיה עד אז ראש הקהילה, נכנע לדרישת הציבור והגיש את התפטרותו, וסגנו ד"ר ליאון זילברמאן, שהיה יו"ר ההסתדרות הציונית הכללית, נכנס לתפקידו.

ההרכב של הוועדים הציוניים באותה תקופה היה כלהלן:

א. הוועד של <u>הציונים הכלליים</u> היה מורכב מה"ה:
ד"ר ליאון זילברמאן - יו"ר, ד"ר יצחק ויינדלינג - מזכיר, ד"ר צבי סירוף, ד"ר ברנרד זילברמאן, משה נוטבאום, צבי שנפלד, גב' ד"ר ל' אייכהורן, אלתר נוימאן, זלקה פירר, אלכסנדר נאטל, מרדכי אברהמוביץ, בנימין וולף ברגר ומאיר לנדרר.
(אמנם ד"ר יצחק ויינדלינג ומאיר לנדרר היו חברי תנועת "צעירי ציון", אך בנובי-סונץ' לא היתה קיימת אז מפלגה זאת, ולכן היו שני חברים אלה פעילים במפלגת הציוניים הכלליים ומילאו בה התפקידים - הראשון כמזכיר הוועד והשני כממונה על פעולות בקרב הנוער.

ב. הוועד של מפלגת <u>פועלי ציון</u> היה מורכב מה"ה: יהודה קנבל - יו"ר, שאול אמסטרדם - סגן היו"ר, חנינה בראון, מאנק פרבר, יהודה קייל, הירש רוטנברג והירש מאירפלד.

<u>תפקידה של נובל-סונץ' בעלייה.</u>

בכיבוש ארץ ישראל בידי חלוצי הציונות בסוף מלחמת העולם הראשונה ראו רבים שלב ראשון של הגשמת הצהרת בלפור, הלכה למעשה. בכל תפוצות הגולה נתעוררה התלהבות עצומה ונעשו פעולות נמרצות להכשרת בני נוער חלוציים והכנתם לעלייה. המשרד הארצי-ישראלי שנוסד אז ע"י ההנהלה הציונית העולמית במטרה לכוון את הפעולות ההחייאיות א"י, ראה בבחירת החומר האנושי המתאים אחת ממשימותיו החשובות ביותר. מהמועמדים לעלייה נדרשה בטורה ראשונה הכשרה מתאימה לעבודה גופנית ובעיקר לעבודה חקלאית. במצב דברים זה גדל תפקידה של ההסתדרות הציונית בנובי-סונץ' ונודעה לה חשיבות מיוחדת. והיו לכך שני טעמים:

א. נובי-סונץ' היא עיר גליציאית, השוכנת בקרבת הגבול הצ'כוסלובקי, ולכן היו מופנים אליה אז פני הנוער היהודי החלוצי באיזורים רבים של פולין, ששאפו להגיע לארץ ישראל במהירות האפשרית וביקשו להימצא יותר קרוב לגבול, כדי לנצל את האפשרויות השונות שנזדמנו שם להגיע לווינה, בה היו מרוכזים אז מוסדות העלייה של המשרד הארצי-ישראלי העולמי.

ב. בסביבותיה של נובי-סונץ' נמצאו אז משקים חקלאיים, וההלוצים יכולים היו למצוא עבודה במשקים אלה ולהכשיר את עצמם בכך לעבודה שהיתה נכונה להם בארץ אליה התעתדו לעלות.

ציוני נובי-סונץ' לא היו מוכנים לתפקיד שהוטל עליהם בתוקף הנסיבות, אך הם לא נרתעו מגודל המשימה. כדי שיוכלו לעמוד במיבחן ייסדו אז בעיר משרד לענייני א"י, שבין יתר התפקידים היה עליו לקשר ציוני המקום עם המוסדות המרכזיים

ולעזור בפועל בהשגת המטרה העיקרית - עלייה לא"י.
משרד זה נוהל ע"י ה"ה: ד"ר ברנרד זילברמאן כיו"ר ומאיר לנדרר כמזכיר.

אחד התפקידים הראשוניים והדחופים ביותר של המשרד המוזכר היה - השגת עבודה לחלוצים שהגיעו לעיר מרחבי פולין. בין תפקיד זה הוטל על שכמו של רפאל מאהלר, שהיה מבקר בחוות החקלאיות שבסביבות העיר על מנת להשיג בהן עבודה בשביל החלוצים.

כן הכריז אז המשרד לעניני א"י על קבלת מועמדים לעלייה ופתח בהרשמתם. מן הראוי להזכיר בין ראשוני הנרשמים במיוחד אב ובן, שהרשמתם עוררה אז תשומת לב גדולה בעיר. היו אלה יוסף שמעיה ובנו. האב היה יהודי שומר מצוות, שזקן ופיאות עטרו את ראשו, ועם זאת היה משכיל ומהור בלב ונפש לרעיון הציוני - תוכנה שבנובי-סונץ' של אותם הימים היה בה משום הידוש וביזיאה מן הכלל. ואמנם בעקבות הרשמה זו עלו השניים הראה בש' 1920 והתיישבו בירושלים.

עם ההגברות תנועת העלייה הלך וגדל הצורך לארגן נוער המתאים לתכליה זו. בנובי-סונץ' נתארגן אז מבין הנוער המקומי הארגון "החלוץ", שעם חבריו נמנו כשלשים בני נוער. הם פעלו להשגת המטרה שקבעו לעצמם - הכשרת נוער לעלייה.

בקשר לפעילות הכשרת נוער חלוצי בנובי-סונץ' לעלייה, ראוי לציון מיוחד, הציוני המסור זאב(וולף) גלב, שהיה בעל החווה החקלאית בבוצון שבקרבת העיר ועזר הרבה במילוי הכשרות הציוניות באותם הימים, ע"י הכשרה והדרכת קבוצות חלוצים בעבודה

החיים היהודיים בצאנז החדשה

(זכרונות)

1. ידיעותי הראשונות אודות העיר צאנז החדשה

הורי ז"ל גרו בבוקובסקי עיירה קטנה ליד טאנוק. בשנת 1893, הייתי אז כבן 8 שנים, האוכלוסיה היהודית בצאנז ובעיירות שמסביבה, נרדפה מאד על ידי הגויים. בצאנז עצמה, נערכו באותה שנה פרעות ביהודים במשך מספר ימים רצופים, כפי שספרה לי אמי ז"ל, היו היהודים שגרו בסביבה בפחד גדול, כיוון שהידיעות אודות הפרעות התפשטו במהרה בסביבת צאנז. ובצאנז עצמה השתוללו כנופיות הגויים במשך שבוע שלם, עד אשר הגיע מקרקוב צבא אוסטרי שהשליט סדר במקום.

זו היתה ידיעתי הראשונה אודות העיר צאנז החדשה.

יום הזכרון בצאנז

יום פטירתו של הצדיק הגדול ר' חיים מאנדר (האלברשטם) זצ"ל, שחל לאחר פסח בכ"ה בניסן היה נהיד מאורע גדול שזעזע את האוירה של העולם החסידי בגליציה. לאזכרה - השנתית היו מתקבצים בצאנז יהודים חרדים מערים ועיירות הגליציה, מכל קצות אוסטריה, הונגריה וכן משאר ארצות. צאנז החדשה הפכה לפני "היקרציים" למקום מפגש שבו היו נפגשים סוחרים ממקומות שונים,

ומחליפים דעות בתחום המסחר והכלכלה. גם צעירים מן העיירות שבסביבה ניצלו את יום-האזכרה הזה ונסעו לחפש לצאנז עבודה ותעסוקה.

בשנת 1904 החלטתי גם אני לעזוב את מקום-הולדתי, ואמנם ניצלתי את ההזדמנות שקבוצה גדולה של יהודים מבקווסק התכוננה לנסוע לאזכרה - אל צאנז. מיד לאחר פסח יצאנו לדרך. תחנת-הרכבת היתה מלאה יהודים שבאו מעיירות וכפרים מכל הסביבה. הנהלת הרכבת סיפקה רכבות מיוחדות נוספות לנסיעה, ובכמעט בכל שעה יצאה לצאנז רכבת מלאת יהודים שנסעו לאזכרה השנתית של הצדיק הגדול זצ"ל.

כאשר הגענו לצאנז, התגלתה לעינינו תמונה מוזרה. הרחבה שלפני תחנת-הרכבת היתה מלאה רכבות, ומלבד השפה האידיש לא נשמעה כל לשון אחרת בשפה. הרחובות למן תחנת הרכבת ועד למרכז העיר המו מרב יהודים, כן סמטאות רבות משני צידי הרחוב הראשי היו נראים ממש כמו יוריד גדול - עם קיוסקים דוכנים - ומאות יהודים זקנים וצעירים, דתיים וחלוניים, מהוכים וסוחרים, עלתה שאלה במוחי, האם זוהי אותה צאנז מלפני 6 שנים, אודותיה סופר לי מפי אמי ז"ל, אותה צאנז בה נערכו פרעות ביהודים.....

רק מאוחר יותר, לאחר האזכרה, הובהר לי, כי צאנז החדשה הינה עיר כמו כל עיר אחרת בגלקציה, עיר של הושבים יהודים וגויים. בעלי המרכבות שעמדו לפני הרציף היו יהודים וגויים. ובזמן שיהודים היו באים לצאנז לאזכרה, היו בעלי העגלות הפולנים קוראים באידיש עסיסית: "בוא בבקשה לכאן", רק באותם ימים שלפני האזכרה של הצדיק ר' חיימל מאנצער זצ"ל היתה צאנז נראית כעיר יהודית.

יהודה קנבל.

חברי תנועת הנוער

שבת אחים גם יחד-נציגי
התנועה הציונית

מאבקים בתנועה הציונית בין שתי מלחמות העולם

בתנועת "פועלי ציון" בשנת 1920 חל פילוג, ואחר הועידה העולמית החמישית של תנועה זו, הביע חלק מחברי התנועה את דע להתאחד עם התנועה העולמית - כללית וחלק רצה להתאחד עם התנו הארץ-ישראלית "אחדות העבודה".

חברים רבים בצאנז הצטרפו למפלגת השמאל כשאול אמסטרדם, (המזכיר של המפלגה הקומוניסטית הפולנית, שהוצא להורג ברוסי בזמן "הטהורים הסטאלינטטים" בשנות השלושים), האחים רינגלבלו שהבכור בהם עמנואל, נחשב עד לפני מלחמת העולם השניה לאחד ההסטוריונים הגדולים ונפל במרד גיטו ורשה (התפרסם באיטוף מכמכים מחיי יהודים בגיטו ורשה הנמצאים כיום בארכיון רנגלבלום בורשה). חבר בעל השפעה במפלגה זו היה ד"ר רפאל מאהלר, שחי כיום בישראל ונמנה על ההסטוריונים היהודים הידועים. תודות להשפעת קבוצה זו המרכבת מפעילי "פועלי ציון" הצטרפו רבים מצעירי "פועלי ציון" בצאנז, למפלגת השמאל - ורק חלק קטן נוחך במפלגת הימין, ביניהם משה פיש, שוטהיים, ד"ר ירמיה פרנקל וכותב שורות אלו. כל המוסדות שקמו בצאנז והיו שייכים למפלגת השמאל של "פועלי ציון", לא התקיימו זמן רב ובמשך הזמן נתחסלו.

בתנועת פועלי ציון נכרת היתה במשך הזמן הירידה מבחינה ארגונית, אנשים בולטים ופעילים בחיי החברה, עזבו את העיר. ד"ר ירמיה פרנקל עבר ללודז' ושם קיבל את תפקיד מנהל הגמנסיה העברית, שאול אמסטרדם קיבל בורשה עבודה מנהלית במרכז מפלגת פועלי ציון.

ד"ר עמנואל רינגלבלום ודד"ר רפאל מאלאר התישבו בורשה ושם עסקו במחקר בשטח ההסטוריה היהודית. הקהילה היהודית נוהלה ע"י ד"ר שטיינמן ושלום שטאטר. השפעת המתבוללים עלתה באופן הדרגתי. יהודי צאנז נשארו בלי הרבה נציגים שימלאו את הדרישות בחיי הקהילה היהודית של העיר. במירה מסויימת היתה גם השפעה של גורמים חדשים, ביניהם הסוחרים היהודיים שכבר הרגישו היטב את הנטל הכבד של מיסי רשויות ממשל שונות, אשר חתרו תחת הקיום של הסוחר היהודי. בגלל המציאות הנ"ל קמו שתדלנים שהיתה להם גישה אישית חפשית לארגונים בעלי השפעה במקום, בלי להתחשב באינטרסים של כלל היהודים. על שתדלנות כזו התבסס גם ארגון סוחרים שנוהל בידי שלום שטאטר.

חידוש חיי החברה היהודיים בצאנז 1922

העסקנים היהודים שהורחקו מן ההנהגה של הקהילה היהודית ע"י העסקנים בעלי-הכח לא אבדו את אומץ לבם והחלו להלחם במתבוללים שרצו להשפיע על חיי הקהילה היהודית. העסקן הישר ש. מאשלער ז"ל, יסד ארגון סוחרים שמטרתו היתה לעזור לסוחרים היהודיים במאבקם נגד הצווים האדמיניסטרטיביים שבאו להקשות על חייהם. הארגון החדש פתח חדר-קריאה במסעדתו של שפירא ברחוב "יאגעלאנסקא" אשר הפך במהרה למקום התכנסות של יהודים רבים. גם בקרב הציונים ניכרת היתה תחיה, בנוער היהודי נתעורר רצון עז לעלות לארץ ישראל, ההגשמה העצמית הפכה למטרתו, כך קמו ארגונים של נוער חלוצי אשר ארגן, כמעט בכל ערי פולין, במקומות הכשרה לעליה. לצאנז החדשה הגיעו חבורות גדולות של חלוצים מן הסביבה על מנת לחיות במקום ההכשרה. חדר התרבות שנתקבל מהצבא נמסר לחלוצים.

ההכשרה נמשכה 10 חדשים עד שנתקבלו ה"סרטיפיקטים" ואז עלו לארץ-ישראל. לחלוצים נערכו מטיבות גדולות ובדרך זו הוטג כטף שנועד לעזרה, לחלוצים לפני נסיעתם. ההכשרה השפיעה על הנוער בנובי-צאנז אשר הצטרף לאחר מכן לתנועה החלוצית ותפס מקום נכבד בין החלוצים. בני הנוער עזבו את בתיהם כדי לחזק את מחנות החלוצים ועי"כ הניחו בזיעת אפם את היסוד לחיים יהודיים חדשים בארץ ישראל.

י.ק.

תרגמה מאידיש:
ברוריה סוקולוב

זכרונות מעירי

(נכתב ע"י מר ב. לנדאו)

העיר נובי-סונץ' שוכנת בצומת הדרכים בין פולין והונגריה. לפני מלחמת העולם השניה, מנתה מעל 30,000 תושבים, מהם כ-11,000 יהודים. האוכלוסיה היתה מורכבת מדתיים, מחקדמים, ומחבוללים.

מוסדות החנוך והתרבות: בית-הספר המקובל היה "החדר", ואחרי שהילדים סיימו את לימודיהם בחדר היו הוריהם מוכרים את דינוך בניהם בידי מורים פרטיים אשר היו מבקרים בבתים, ומלמדים את הילדים קרוא וכתוב בלשון הקדש, התמצאות בתפילה ובסדור, וכן למוד תנ"ך עם רש"י, תלמוד עם תוספות וכיו"ב. אולם המשפחות שיכלו להרשות לעצמן שילדיהן ילמדו אצל מורים פרטיים לא היו מרובות.

בעיר צאנז היה קיים לפני מלחמת העולם הראשונה רק בית ספר יהודי אחד שהיה מתקיים הודות לקרן מיטודו של הברון הירש. אך הוא נסגר במשך הזמן, וזאת מחוסר תלמידים. לאחר סגירת בית הספר היהודי הזה הוקם באותו בנין בית ספר גרמני, שמוך לכנסיה האנגליה. בראשונה היה מספר התלמידים היהודיים המבקרים בו רב. אך במרוצת הזמן פחת מספר התלמידים ובטופו של דבר גם מוסר זה נסגר. נשארו איפוא רק בתי ספר-פולניים, בהם הוקצבו שעתיים לשבוע ללימוד דת יהודית. בהוראת המקצוע הועסק מורה מיוחד, הא' פרידוולד. אחרי סיום ארבע כיתות יסודיות, היה הנוער נוהג להכנס לגימנסיות.

מספר התלמידים היהודיים בגמנטיה היה מועט, מאחר ולא כולם שוחררו מביקור בבית-הספר בימי שבת וחג. אותו דין היה נהוג לגבי בתי-הספר לבנות. אחרי גמר הגמנסיות, היו הבוגרים ממשיכים את לימודיהם בבתי-ספר גבוהים בקרקוב, לבוב, וינה ופראג.

בתקופה מאוחרת יותר, בשנים 1924 - 1939, נוסד בית הספר העברי, אשר הוקם לפי יוזמתם האדיבה של עסקנים ציוניים, כגון ד"ר וילברמן, ד"ר סירוף, ומר לנדרר ז"ל, ויבדלו לחיים הד"ר וינדלינג, החי בישראל. בית ספר זה הצטיין כמוסד בעל רמה גבוהה וזה תודות למורים מובחרים, ומטורים. כל הלימודים התקיימו על שהרת הלשון העברית.

הורים דתיים חששו שילדיהם, יבקרו בבתי-ספר פולניים, ושמא יתידדו עם גויים. לכן היו מזמינים מורים פרטיים אשר הכינו את ילדיהם לבחינות חצוניות לפי תכנית הגמנסיה. התלמידים היו נבחנים בחינות בגרות בבתי הספר הפולניים, לרוב בהצלחה רבה.

בצאנז נתקיים חוג דרמטי. הרוח החיה של החוג הזה היתה הגב' מלה הולצר, בעלת כשרון מלידה, אשר עם הופעתה על הבמה, בשפה אידיש, היתה מעוררת את התלהבותו של הקהל.

בשנים בין שתי המלחמות נפתח מועדון לזמרה, שהד"ר זילברמן היה ממנן את שכר הלימוד למורה לזמרה - פולני. משפחת זילברמן העמידה לרשות שוחרי הזמרה אחד מאולמי הבנק שלהם, שבו היו מתאספים ולומדים שירים עבריים, בראש התקווה ושירים ארץ ישראליים, פופולריים וכו'.

הנוער של צאנז היה צמא ללמוד, וכולם כרובם שאפו להגיע במוקדם ככל האפשר לעצמאות כלכלית כדי להתפרנס בכבוד. כדוגמה שמשה משפחת לוסטיג. לראש המשפחה היה בית-מסחר סיטונאי לטיגריות. כדי לשרת ביעילות את לקוחותיו היה מגייס לעזרה את כל ילדיו, ובאופן זה היה נוטע בלבם את האהבה לעבודה מעשית, מבלי כמובן שיזניחו, עם זאת את לימודיהם. יוצאי חלציו עלו ארצה והתנחלו בה, כעת, נותר רק אחד מהמשפחה, הלא הוא וילק, הגר בתל-אביב ובת אחת הנשואה למר זומר בנתניה.

רבות ניתן לכתוב על צאנז והנוער שלה - נוער איסליגנטי, ומחונך היטב.

היתה פעם עיר נובי-סונץ' היהודית - ואיננה עוד....

שיחת חולין של צעירי המזרחי

ראש הקהל האחרון

בחברת מר י. קנבל

על סף חורבנה של צאנז היהודית

במחצית השניה של חודש אוגוסט 1939 כבר ידענו שבועיים לנו מאורעות מדיניים קשים. העיר צאנז הסמוכה לא רחוק מצ'כוסלובקיה, ארץ שבה שלט השלטון ההיטלרי. שבועיים לפני פרוץ המלחמה התרכז הצבא הפולני ליד הגבול הצ'כי-גרמני. אולם ביום בו התקיפו הדויזיות הגרמניות את פולין ביום השישי בבוקר, כבר נראו המפציצים הגרמניים באוי אור לפני שעה דילגו על האוכלוסיה האזרחית ולא הסילו את הפצצות עליה. באותו זמן החלו לזרום לצאנז החדשה פליטים מקריניצה ומערים אחרות בסביבה, אשר מטרו את הידיעה שבקריניצה ובמושינה כבר נראו חיילים גרמניים. בעירית צאנז קמה בהלה והוצא צו להכין תעלות הגנה נגד ההפצצות, ועלי, כחבר הנהלה העיריה, מטעם הסכונה "פיעקלע" הוטל התפקיד לסמן עם את מקומות התעלות. ליהודים בסכונת פיעקלע היו דאגות אחרות. מה לעשות עתה? שאלו ביאוש, האם להשאר ולחכות לגרמנים, או לברוח מהעיר כפי שעשו זאת כבר השכבות האמידות שבאוכלוסיה היהודית; וכאשר סוכם שעסקנים יהודיים יעמדו בראש פעולות החירום נגד הגרמנים,חייבים להמלט, ניראו בעיני היהודים העניים שפיעקלע דמעות; בכו נשים וגברים ואנ בתוכם. במה יכולתי לנחם את היהודים אשר במשך כל כך הרבה שנים סמכו עלי ומסרו לי את השליחות ליצב אותם בהנהלת העיריה, וכעת עמדתי בפניהם אובר עצות ולא ידעתי איך לעזור להם. תמיד היתה לי האפשרות לעזור להם בדרכים שונות ועתה נשארו רק דמעות... בשקט נפרדו לנצח ולא מצאתי אותם עוד אחרי המלחמה -

תלמידי ביה"ס בחברת המורות

היהודים העמלים והישרים מהפיעקלע עונו עד מות ע"י הרוצחים הגרמנים ומטרו את נפשם על קידוש ה'.

ביום השישי עוד נשארתי בצאנז והתכוננתי לעזוב את בי'תי, נפגשתי עוד עם ידידי ועם חברי משה פיש ז"ל ודברתי על ליבו שגם הוא יעזוב את העיר. אולם הוא עמד על דעתו שרק יהודים אשר עסקו בעניינים פוליטיים צריכים לעזוב. בעזרת אברהם סלומון ז"ל שכרנו אוטובוס גדול וקבוצה שלמה של עסקנים יהודיים עזבו את העיר בליל השישי החצות.

נסעו איתנו דוד סלומון, עם משפחתו, בנו אברהם, ד"ר ויינדלינג - מנהיג ההסתדרות ואשתו, ד"ר הירש סירוף ז"ל - יושב ראש ההסתדרות הציונית הכללית, ד"ר איינהורן - יו"ר המכבי, ואשתו ז"ל שהיתה יו"ר "ויצ"ו" בצאנז החדשה, פרט לאלה היו איתנו עוד ד"ר שטינמץ - מי שהיה ראש הקהילה האחרון קנר - מזכיר הקהילה היהודית ואני - כותב שורות אלה.

י.ק.

הרהורים וזכרונות

זה מכבר שהיה בדעתי להעלות על דפי הניר זכורונת עבר זכרונות "מולדת ישנה" בגולה, אשר מידי פעם ופעם צצים ועולים בזכרוני. לא על נקלה, כפי שנדמה למראית עין, ניתן לסקור תקופת חיי אדם, שנחרתה עמוק בלב כל אחד מאתנו. זכרונות יגון קודר בל ימחה לעולם, כאב על אנשים שקפחו חייהם בלא עת, על לא עוול בכפם, בני אדם שלא זכו לחיות יחד אתנו, שארית הפליטה, בארצנו המשוחררת בדם בנינו, ולהינות מהתגשמות חלום עליו חלמנו שנים בגולה: "חלום ארץ ישראל".

עתים הנני שואל את עצמי: האין זה הלום בהקיץ? האמנם רגלי דורכות על אדמת המולדת הקדושה הנכספת? הידי הן הנוטעות עצי פרי הדר ופרי מאכל למיניהם בגני. בארצי? היאמן כי אראה במו עיני את צבאנו העברי, צה"ל, כשבנינו ובנותינו צועדים בסך בצעדי און ובטחה, ומגרונם מתפרצת שירה אדירה, צבא שופע בטחון ואומץ שאין דוגמתו בעולם?

אכן! לשמחתי הרבה הפך החלום למציאות מענגת, ואנו קומץ קטן יהודים, שארית הפליטה מהשואה הגדולה, זכינו לראות וליהנות ממה שלדאבון הלב רבים רבים, עשרות אלפי אחים ואחיות וחברים מהורים לא זכו, ובאופן ספונטני עולה על השפתים תפילת הודיה, "אשרי העין ראתה כל אלה".

אך בלי הרף מטרידה השאלה: על שום מה ומדוע לא עלה גם בגורלם של שאר אחינו לראות את הפלא הגדול המתחולל לעינינו? מפני מה נטבחו ונערפו אחינו, אחיותינו וחברינו חפים מפשע בידי שרי הטבחים הנאצים? כלום לא חונכו גם הם על ברכי אותם האידיאלים כמונו? כלום לא חינכו גם הם את בניהם להיות יהודים נאמנים, אוהבי העם והמולדת בארץ ישראל?

אכן רבות השאלות ללא פתרונים, ואף זו אחת מהן, הגמרא מתרצת אותן בתיקו. ובלי משים הנני מהרהר ב"מולדת" הישנה, בגולה מלפני עשרות בשנים.

סאנדז-סאנדז הישנה - ריטרא-פיבניצ'נה לאמניצה ווירכאמלה - ומושינה-קריניצה, סאנדז, "כלום זו רק פליטת פה"? לא.

המלה צאנז מעוררת זכרונות עצובים מאד, דם ודמעות. מול עיני נצבות דמויות שני גיסי היקרים הבלתי נשכחים; הרופאים יעקב ואהרון קונרייך. בגמנסיה בצאנז התחנכו, וכרופאים כהנו בו במקום, התדעו כמה טיפות דם מטפטפות מלבי, עת אזכרה אותם?

את יהדות צאנז ינציחו הסטוריונים אחרים ביחר פרוט, ואנכי הצבחי לי למטרה לספר על אודות היהדות בסביבות צאנז.

אך לא אוכל עבור עד אם אזכיר כמה פרטים על אודות צאנז עצמה. צאנז עיר רבנים וצדיקים נודעים לתהלה, המתיחסים למשפחת הלברשטם המפורסמת, החל מהבן והנכדים והנינים של הצדיק הידוע רבי חיים הלברשטם זצ"ל.

עיר של תלמידי חכמים, המפורסמת במשכיליה היהודים עוד מלפני מלחמת העולם הראשונה. הד התנועה הציונית הגיע אליהם; ונוסדה אז תנועה ציונית גדולה בהנהלת ד"ר ליאון זילברמן ז"ל. בין הסטודנטים היהודים קמה אז התעוררות ציונית ונוסדו תנועות נוער ציוניות, "מזרחי" ועוד.

אחרי מלחמת העולם הראשונה, בחשון תרע"ט, כאשר החיילים של הגנרל האנטישמי "הללר" חזרו מצרפת לפולין, כמעט בכל הערים בפולין ובגליציה ארגנו "ההלרשטיקעס" פרעות ביהודים הסרי הישע. הכו, רצחו, גזלו ושרפו רכוש יהודי. העיר צאנז בעצמה ועירותיה הסמוכות היו ממש יוצאות מהכלל. בצאנז עצמה לא ארעו פרעות, הודות לעירנות הנוער היהודי במקום. הללו ארגנו מיד בצאנז הגנה עצמית יהודית, קנו נשק אצל החיילים האוסטרים המשוחררים שהיו במחנות האוסטרים כגון רובים, רמוני יד וחלקו את זה לקבוצות החברים הח' מאיר לנדרר החי אתנו פה בארץ היה בשעתו אחד המנהיגים. מאורגנים ומזוינים במעט נשק, עמדו חברי הנוער היהודי לקבל את פני הפורעים.

כל יום שישי התקיים בצאנז ידיד, בו התאספו האכרים מכל הסביבה. אף היהודים היו מטים אהליהם ומציעים סחורתם. מנהג זה היה נהוג דורי דורות, וככה חיו היהודים בשלום ושלוה עם הגויים שכניהם, עד שביום שישי אחד, מר ונמהר בשנת 1918, לא יאומן כי יסופר, התאסף המון פרוע של אכרים ואכרות בעלי עגלות ושקים ריקים בעיר צאנז לפרוע פרעות ביהודים, ב"זשידעס". רק הודות לעמידתו הערה והאמיצה של הנוער היהודי הנפלא במקום, לא הוציאו הפורעים את מזימתם לפועל.

כשהאכרים הרגישו בהתנגדות המאורגנת כנגדם, חזרו מיד למקומותיהם ריקם כלעומת שבאו, ברם בערים כבריגל בטרנוב קרקאוי ולמברג נרצחו אז יהודים רבים, אולם נמנע אסון גדול מיהודי צאנז, הודות לעמידתו הגאה של הנוער היהודי המקומי. ברכבות אמנם הכו את היהודים, מרטו וקרעו את הזקנים והפאות עם הבשר ביחד, ואף היו מקרים שהושלכו היהודים מן הקרונות.

העיר צאנז התפרסמה בהרבותה, בספריותיה, תיאטרונותיה, באמנים ובחובבי תיאטרון. לצערי הרב לא נשאר שום זכר מכל זה. פרעות מאז מלחמת העולם הראשונה פרצו מפעם לפעם עד מלחמת העולם השניה. כך למשל מת מהתקפת לב, בעת חקירה ע"י הגיסטפו, חברנו הבלתי נשכח האמן מקס קלוגר, צייר התפארות ללא תשלם ושחקן בתפקידים ראשיים על במת התיאטרון היהודי.

ראוי לציון בית הקפה פולקמן, ששמש מקום מפגש לשמנה וסלתה של צאנז; מדי ערב היו נפגשים בקפה, יחד עם משפחת פולקמן, אנשי תרבות, כמו כן גם "עמך", והיו מתווכחים בבעיות אמנות, התיאטרון, ספרות וכו'.

בעל בית הקפה, יהודי בעל זקן ופיאות, רחוק מהיות קנאי, היה בכבודו ובעצמו משתתף בשיחותינו, ואף רווה נחת מילדיו המוצלחים. האמן מקס קלוגר היה חתנו ובנו הצעיר נפתלי פולקמן הצליח ב-1932 לעלות לארץ כחלוץ. פולקמן הזקן ואשתו נשמדו אף הם בידי הרוצחים הנאצים.

יום הזכרון לצדיק הגדול בכל המופת ר' חיים הלברשטם זצ"ל - שהיה חל 3 ימים אחרי חג הפסח היה יום בעל משמעות גדולה ליהודי

צאנז. ביום זה היו מתאספים אנשי הקהילה יחד עם עשרות אלפי יהודים חסידים מכל קצוי פולין - גליציה, אונגריה - סלובקיה. הנהלת הרכבת העמידה רכבות מיוחדות מאונגריה וסלובקיה לרשות אלפי הנוסעים החסידים שהיו באים ממונקטש-קאשוו פרשוי וכו'.

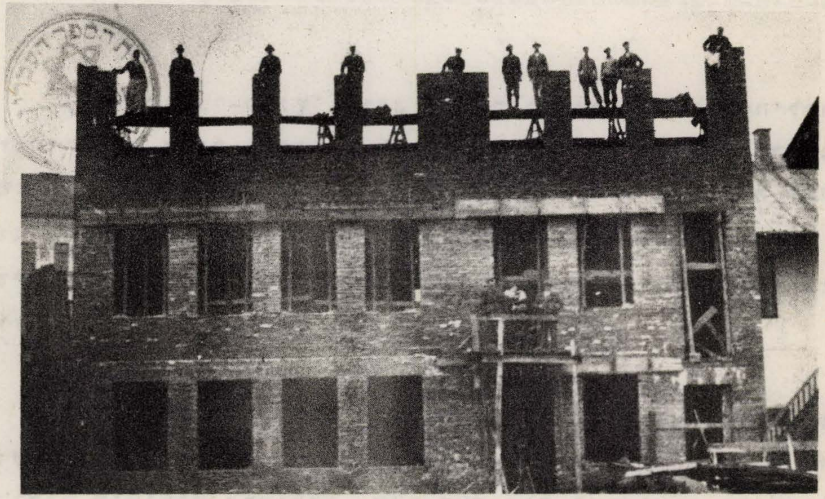
הסוחרים ציפו בכליון עינים ליום זה, כדי למכור סחורותיהם; פדיון היום הזה סיפק פרנסה למשפחות רבות במשך שבועות,(משום כך הרגישו כל יהודי צאנז הרגשת חג 11 יום, במקום 8 ימי חג הפסח).

מכל זה לא נשאר זכר.

בשנת 1946 לפני ראש השנה בקרתי בפעם הראשונה בבית העלמין מאז שנת1939 אחרי מלחמת העולם השניה האיומה, וירד עבר בעצמותי. כמעט ונחנקתי. לשוני דבקה לחכי. בלי הרף זלגו דמעות מעיני, למראה ההרס והחורבן האיום שחוללו החיות הנאציות בבית העלמין. את הרחובות רצפו באבני המצבות השדודות מבית העלמין, הרסו לגמרי את האהל בו היו הצדיקים הגדולים ר' חיים הלברשטם ובניו ונכדיו, ורק הודות לזה שחלק מהקיר המזרחי של האהל נשאר במקום, הקימו תומכים וחובבי הדינסטיה, אהל חדש מלבנים עם גג, אבל מצבות הצדיקים לא חזרו למקומותיהם. לעומת זה, הרשה השלטון המקומי להוציא מחדש את המצבות מהרחובות ולהחזירם למקומם הקדוש. את המלאכה הזאת עשו בשלמות קומץ היהודים שנשארו בצאנז (100 נפשות בערך). את בתי המדרש שרפו והרסו כליל מבלי להשאיר זכר.

ברח' יגלונטקה 12 נמצא עדיין בית משפחת "קרישער".
אחרי מות ראש המשפחה ר' נתן קרישער ז"ל; בנו ילדיו בחצר,
בית כנסת קטן לתפלות; בית הזה משמש היום כבית כנסת ומרכז
לשארית הפליטה של יהדות צאנז שמונה כיום כ-30
משפחות: "חבל על דאבדין ולא משתכחין".

אפלזר ליאון

בית הספר העברי בבניתו

לזכר הורי,
אבי ומורי ר' חיים יצחק רוזנגרטן
בר' פנחס צבי ז"ל.
ואמי מורתי מרת אסתר רבקה בת
ר' לוי ז"ל, שנטפו בשואת צאנז.
יזכרם ה' לטובה ונקם ישיב לצריו.

זכרונות על התנועה הדתית-לאומית ופעולותיה

קהילת נובי-סונץ' אינה נבדלת לכאורה משאר הקהילות הפזורות בכל קצות גליציה. המבנה הסוציו-כלכלי, חיי התרבות וההווי הדתי של הקהילה הצאנזאית לא היו שונים בהרבה מקהילות יהודיות אחרות בפולין. בכל זאת הצטיינה צאנז-חדש - זהו כינוי בשו"ת, בסממניה הרוחניים המיוחדים שהאירו רושם בלתי נשכח על ילידיה.

אקלים רוחני מיוחד היה שורר בעיר זו, ואין ספק, שלא גודלה, עושרה ויופיה הסבו שעיר זו נכנסה להסטוריה של הישובים היהודים הותיקים שבפולין, אלא המעינות והמבועים הרוחניים הם שהקרינו והשפיעו על תושביה היהודיים, מזמן שהתישב בעיר זו האדמו"ר הגאון והצדיק רבי חיים הלברשטם בעל "דברי החיים" זצ"ל.

רבי חיים הלברשטם זצ"ל הוזמן במחצית הראשונה של המאה ה-19 ע"י סבי ז"ל הפרנס והנגיד ר' שלמה הרבסט, לכהן כרב,

רבני צאנץ ונציגי הקבלה מקבלים את פני נשיא
מדינת פולין פרופ' א. מושציצקי

אב-בית דין, של הקהילה נובי-סונץ'. רבי שלמה הרבסט הציע לבעל "דברי חיים" את ביתו הפרטי בו גר האדמו"ר עד שהוקם ביה"כ ששמש גם כבית המדרש, וע"י נבנתה דירתו של הרב.

ר' שלמה הרבסט הקים את האהל על קברו של הצדיק וזכה להטמן הוא ובתו האהובה והמפורסמת בצדקנותה ובחכמתה.

הגאון בעל "דברי חיים" השרה על הקהילה מרוחו ועטף אותה בעטיפות של רזי דרזין, של מסתורין, אגדות וספורים שעליהם חונכו דורות בנים ובנות, עד פרוץ מלחמת העולם השניה.

הודות לבעל "דברי חיים" וליוצאי-חלציו, נהפכה הקהילה הזאת למרכז תורני ולימודי שהוציא בעלי הלכה גדולים, וכן תלמידי חכמים, יראי שמים דבקים באמונה החסידית ובתורתו של הרבי כאחד.

בעיר זו הוקמו ישיבות רבות, בתי מדרש, ולא מש למוד התורה בימים ובלילות.

עודן מצטלצלים באזני רבים מנגינות ולחנים ערבים שלוו את למוד סוגיות אביי ורבא. לא כאן המקום לדבר פרוטרוט על האוירה בצאנז ומנהגיה המיוחדים וגם לא על השושלות הענפות שהסתעפו מן הגזע הצאנזאי כגון שיניאב, בובוב, גלין, וכד'. ברם, אי אפשר להשתחרר מן ההילה והמעטה של סודיות שהאדמו"ר בעל "דברי חיים" זצ"ל האציל על הקהילה והטביע את חותמו למשך עשרות שנים עד שחוסלה ע"י האשמדאי הנאצי.

השפעה זו היתה ניכרת לא רק בבתי כנסת בבתי מדרש, בחדרים, בתלמודי תורה בישיבות, היא אף חדרה עמוק, לתוך הבתים הפרטיים והלבבות של עשרות ילידי צאנז ועיצבה במשך הדורות את הלך הרוח המיוחד, הצביון ואורח החיים של יהודי צאנז, החל מן העגלון, הסבל שישב בפינות השוק הסונטשאי וכלה בנגיד ופרנס שגר בשכונות המודרניות של העיר.

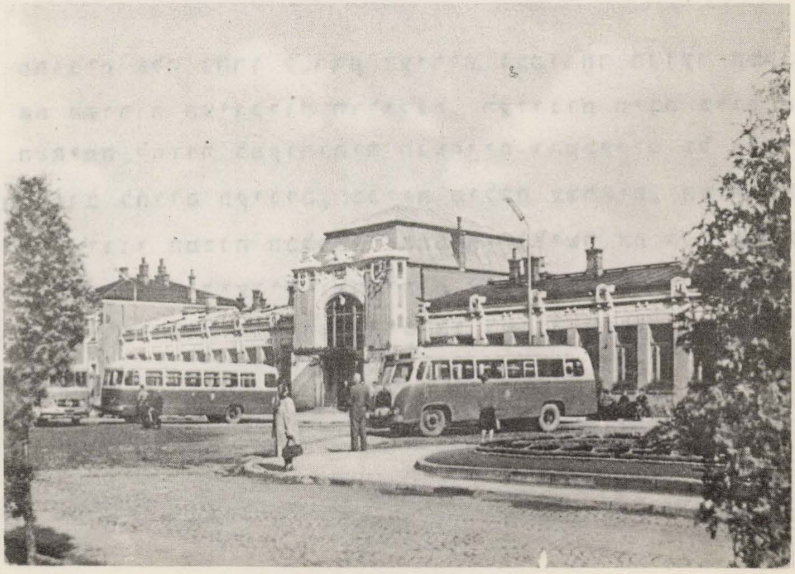
והנה בשנים, בין שתי המלחמות הנוראות, החלו לנשב מחדש במשנה כוח רוחות מרעננות, ומשבים מחיים של רעיונות ציוניים, שלא בנקל נקלטו בקרקע החסידית ובחוגיהם, אשר ציפו לגאולה ניסית וסרבו לקבל את הדיעות הנפוצות בקרב הפלגים הדתיים - הלא ניים על התחיה, הגאולה הטבעית, על הכשרת הלבבות והקרקע, על שלב של אתחלתא דגאולה לקראת גאולה שלמה.

הסיסמאות הציוניות הפוליטיות נתקבלו בראשונה בקרב חוגי האינטליגנציה החילוניים אשר התרחקו מן החיים הדתיים והמסורתיים, והסתפקו בשימת דגש, על הרגשות הלאומיים גרידא.

חסידי צאנז יצאו נגד הגישות של הציונות החילונית ודרכיהן, ופרשו והסתגרו בד' אמות של הלכה, של עבודה באהלי התורה, בבתי הכנסת ובבתי המדרש.

קו בלתי אהוד שנקט ע"י העולם החסידי נמשך גם בשנות העשרים והשלושים, אם כי נראו כבר סדקים ופירצות ראשונות בחומה בצורה של החסידים, ובחורי הישיבה והובשי ספסלי לימוד בבתי המדרש החלו לפזול לעבר רעיונות הציוניות הדתית.

בנתיים התקדרו שמי יהדות פולין בעננים כבדים וברחובות היהודים התחילה להשתולל סופה אנטישמית, אשר ברקיה ורעמיה סיכנו את קיומן של קהילות יהודיות ושברו את מטה לחמם של מאות משפחות יהודיות.

בית הנתיבות בנובי

בחזית ביהכ"נ

אדרבא - היתר לנהל
מדיניות של נשול היהודים
מעמדות כלכליות מדיניות
"אופשט", פיקטים מסביב
לחנויות היהודים, התנפלויות
החוליגנים "האנדקים",
"נומרוס קלאוזוס ונוללום",
במכללות ובאוניברסיטאות,
פקחו לאט לאט את עיני
היהודים החסידים
והמתבוללים כאחד אשר
התאוששו לראות את
המציאות המרה בלבושה
הטבעי; ומה עוד שהיהודים
החרדים בעצמם הרגישו על
בשרם את החרפת הקו האנטי-
יהודי.

מחוגים אלה נהרו עשרות צעירים ובמיוחד הנוער המתבגר, ומלאו את השורות הציוניות הדלילות. רעיונות חיבת ציון שיבת ציון, השאיפה לחזור למקורותיה הנצחיים והטבעיים של היהדות, השאיפה לשוב לחיים תקינים, בניית מולדת עצמאית, תחיית השפה והיהדות, שינוי המבנה הכלכלי והחברתי (לישר את הפירמידה ההפוכה) נעשו עתה ליעדים ולמשימות אשר מצאו את דרכם לליבות הנבוכים ועוררו הרהורים רציניים הן במחנה החסידיים והן במחנה האסימילנטים.

המסגרות הציוניות וכן הכלים הארגוניים שהיו קיימים מזמן, החלו להתגבש ומצאו את ביטויים והתגלמותם במפלגות ציוניות שונות.

לא נעדר כמובן גם מקומה של התנועה הדתית הלאומית. ראשית צעדיה היו צנועים ומצומצמים, כי חבריה נמנו על שורות חסידיות מובהקות וחששו מאד מהתקפותיהם של החסידים הקצוניים שראו בציונים מסיתים ומדיחים, ולא חסכו כלפיהם, מחמאות ו"ברכות".

היו מקרים שחבר תנועת "מזרחי" נדרש לעזוב את בית הכנסת או בית המדרש, בו היה רגיל להתפלל וללמוד, וחברים אשר חבשו ספסלי לימודים בבתי המדרש גורשו מהם. אעפ"כ ולמרות הקשיים האובייקטיביים נהפכה תנועת "המזרחי", בנובי-סונץ' לעובדה קיימת. חברי התנועה החלו להשתלב בתוך הזרימה הציונית הכללית, והשפיעו אף על הפעולות הציוניות המעשיות, השתתפו במגביות, באיסוף כספים לקרנות שונות, הקימו מוסדות תנועתיים בתי-כנסת, ספריות וכך הצליחו להצעיד את החיים הרוחניים-הדתיים-הלאומיים בעיר.

את העבודה השקטה היומיומית, עשו חברים רבים כגון, החבר איזקוביץ ז"ל שעמד במשך שנים רבות בראש התנועה. החבר איזקוביץ היה איש מענין, שלו ומיושב, טיפוס של הצנע לכת, אשר לא חיפש כבוד כי אם עשה את עבודתו במסירות ובנאמנות. על ידו עמד צוות החברים יקרים, משכילים, תלמידי חכמים, חובבי ציון נלהבים, כגון מר גולדקלנג ז"ל, מ. גוסבאום ו"ל ועוד רבים אחרים.

החברים הללו עמלו והניחו את הנדבן הראשון לתנועה הדתית הלאומית בעיר. קיימו חוגים לתנ"ך, למשנה, למשנת ישראל ולתולדות הציונות הדתית, הזמינו מרצים מורשה, ומקרקוב והדקו את הקשרים עם מרכזי התנועה ובהדרגה סייעו בהקמת הנדבן השני של התנועה בשם "צעירי המזרחי".

האי חברי תנועת "צעירי המזרחי" התארגנו למעשה במהתרת כעין אגודת סתרים, כי יראו שוב מנגישות הוריהם, קרוביהם ודעת הקהל החסידית. העתודה הטבעית לשורות "צעירי המזרחי" היתה מצויה הלומדים בבתי המדרש ובישיבות. עשיית נפשות וגיוס חברים לתנועה נתקלו בקשיים ובמכשולים רבים; בכל זאת הצליחה קבוצת החברים להקים בית-הכנסת משלהם, בו היו נערכים מפגשים של החברים והתנהלו חוגים ללימודים תורניים הרצאות, שיחות, ודיונים על בעיות שעמדו ברום העולם. פאר התנועה הציונית הדתית הוותה הספריה בה היו ספרי הגות ומחשבה דתיים, ספרי מדע וספרים בלטריסטיים מכל הסוגים. מרהיבות עין היו תמונות של אברכים, בחורים לבושים בלבוש מסורתי, כותל קטיפה בעל תהורת רחבה, מעיל עליון, ארון, (בקיצור, בלעז) מגודלי פיאות, מקוצות ומוסחרות, מאחורי האוזן, המתוכחים בסוגיות, חלוציות, עליה הגשמה, קיבוץ, תורה ועבודה וכו'.

חברי תנועת "צעירי המזרחי" לקחו חלק פעיל בכלהמפעלים והמופעים הציונים, אשר התנהלו בעיר צאנז. הרוח החיה של צעירי המזרחי היה החבר יחזקאל בלום ז"ל. החבר חסקל כפי שנקרא בפי החברים היה בנו של חסיד צאנז נלהב רבי גרשון מרדכי ז"ל, תלמיד חכם וירא שמים, בעל תפילה ושליח צבור ידוע, שהיה רגיל להתפלל בבית הכנסת של האדמו"ר בימים נוראים. רבים משומעיו זוכרים את המנגינות הערבות, שיצאו מפיו בראש השנה וביום הכיכורים,

בתפילות, "ובכן ישתבח, ובמקהלות רבבות" וכו'. החבר יחזקאל ירש מאביו את התלהבותו החסידית, והשחיל אותה לחברי תנועת צעירי המזרחי. מסירותו, דביקותו, ונאמנותו לתנועה לא ידעו גבול וזמן. למרות בריאותו הרופפת היה המיד נכון ומזומן לשרת את התנועה, ייצג אותה בכבוד בישיבות וכנסים, שמר על שמה הטוב ועשה מאמצים להרחיב את שורותיה ולמלאותם בחברים נאמנים. על ידו פעלו חברים מסורים בלב ובנפש כגון החברים קלפהולץ, סנדר אנגלנדר, לנדרר, זילבר, רוב, ויבדלו לחיים ארוכים החברים גרוס, וברגמן ועוד רבים היושבים בארץ ובתפוצות.

בראשית שנות ה-40 הורגש בחסרונה של מסגרת ארגונית בשביל בנות מתבגרות מבחים דחיים; אם כי סיסמת הדחיים היתה "כבודה בת מלך פנימה" - בכל זאת נעשו מאמצים כדי להקים מסגרת לבנות דתיות. בצוע הרעיון ומימושו הוטל על שכמו של החבר יחזקאל בלום ז"ל, אשר הוא עם שאר חבריו, בסיוע חברי המזרחי הותיקים, הקימו את ארגון בנות מזרחי בשם "ברוריה". בתחילה, קבוצת הבנות היתה קטנה כי כולן יצאו מבתים חרדים שהתנגדו בצורה חריפה לכל רעיון השתייכות-הבת לאיזו שהיא מסגרת תנועתית. למרות אבני הנגף שנערמו לפני תנועת "ברוריה" הצעירה, הצליחה גם היא לפתח פעולה תרבותית וחברתית וחרמה את תרומתה הצנועה לקידום הרעיון הציוני הדתי והגשמתו. בנין התנועה הדתית הלאומית טרם נשלם; חסרה היתה לתנועה הזאת חשתית חשובה לקיומה ולהמשכיותה, הכוונה היא לתנועת הנוער. והנה בשלהי שנות ה-30 ובראשית שנות ה-40 החלו הגישושים והנסיונות להקמת ארגון שיכלל בו את הנוער הדתי. היוזמה יצאה מחוגי המזרחי וצעירי מזרחי אשר הפגישו את החברים-המועמדים לארגון תנועת "השומר הדתי" עם שליחים

שבאו מקרקוב. שליחים אלה נפגשו עם היוזמים ועם החברים המועמדי
העתידים לנהל את הקן של השומר הדתי. בקרב השליחים שבקרו את
העיר היה שלום סרלר-קרניאל ז"ל, (שנספה בגוש עציון), וכן שיבד
לחיים ארוכים החבר ד"ר משה אריה קורץ (כעת המנהל הכללי של משר
הסעד) ועוד. כמו כן בקרו בסניף נובי-סונץ' הרבנים הרב הירשפל
מביאלא, הרב קליגר מקרקוב ועוד. בחדשי הקיץ היו החיים בסניף
סואנים והחברים סייעו בהקמת מושבות קיץ בהרי הטאטרא והבסקידים
כן נשלחו מעיר צאנז שליחים להקים כניפים חדשים בעיירות מסביב
לעיר נובי-סונץ'. בעיר עצמה הורכבה הנהגה זמנית, שהיתהמורכבת
מחברים-ות, שלדאבוננו, רבים נטפו בשואה, כגון החבר זילברשטיין-
מהלר, י. שנגלנדר, מנה מנדלבאום, מנקה קנובל, רחל-אונגר-
הלברשטם, ועוד הי"ד. אחרים מצאו את דרכם ארצה כגון הח' אריה
ליב טולומון קליינצהל שנכטר השנה ברמת גן ושילחאו"ט הח' אבא
הלל כעת בלונדון, דוד קלפהולץ כעת בפריז, הגב' רוב כעת בנתניה,
ועוד וכותב הטורים האלה. הקן החל להתפתח ולהתרחב ומנה כבר
בשנים הראשונות של העשור הרביעי כ-180 חבר וחברה, ורק מעטים
ניצלו ונשרדו מן השואה. פעולות הקן התרכזו מסביב המשימה להקנות
לחברים-ות תודעה דתית-לאומית, ברוח תנועת המזרחי ותו"ע ולעורר
אותם לקראת חלוציות, עליה והגשמה.

הואיל והתנועה היתה מאורגנת על בסיס הצופיות, הונהגו כל
החברים למסגרת לסדר, לדיוק, ולקפידה. ההנהגה ניהלה פעולה
תרבותית עניפה. שיחות והרצאות ניתנו במסגרת הקבוצות והשבטים;
נתקיימו הוגים לחנ"ך עם פרשנות, פרשת השבוע ומחשבת ישראל,
תולדות הציונות ידיעת ארץ ישראל, סוציולוגיה של היהודים וכו'.
הנהגת הקן שכרה דירה בעלת 4 חדרים בבית מרגוליס, עיקר הפעולות
הרוחניות התנהלו בליל שבת, בשבתות אחרי הצהרים, וכן בימי
הראשון.

בימים אלה נערכו מפקדים בחצר הבית ולאחריהם התנהלו שיחות ודיונים שנמשכו עד השעות הקטנות בלילה. מדי שבת בשבתו נערכו עונגי שבת, והנושאים בהם דנו החברים התבססו על סדרת השבוע עם הפרשנים הראשונים והאחרונים. מסיבות עונגי שבת, מלוות זמירות-שבת-ושירים בעלי לחן חסידי, ישראלי, היו משרות אוירה מיוחדת על המסובים. אין ספק שפעולות אלה תרמו תרומה רבה לגבוש התודעה הציונית-הדתית, לקידום הידע וההשכלה התורניים והכלליים, והיו מהוות כור ההיתוך הראשון לנוער הציוני-הדתי המתבגר. בימי הזעזוע כפי שהוזכר לעיל היו מתארגנות מושבות קיץ שמשכו אליהן מאות הברים מכל קצות גליציה. מושבות קיץ אלה היוו מפגש היכרות לחברי התנועה השונים, פתחו את הרגש החברותי וטפחו את הזיקה וההזדהות התנועתית.

עם התחזק הטניף והתבססותו בעיר נובי-סנץ' החלו החברים בפעולות סדירות לקראת הרחבה והקמת סניפים בערי השדה.

אחת המשימות המרכזיות של החברים/ות היתה הכנה נפשית ורגשמית לקראת עליה לא"י. ברם, הדרך לעליה לא היתה סוגה בשושנים. עלית המועמדים שנבחרה לעליה היתה חייבת לבלות תקופה מסוכת בהוות ההכשרה, בהן עבודה עבודה גופנית מפרכת במעקים ובענפי הפלחה השונים, בעבודות דחק שונות. ולעתים החברים נתייסרו יסורים רבים בהכשרה, במיוחד כאשר היה שורר חוסר עבודה אזי סבלו החברים אף מצוקת רעב. ברם סבל זה נתקבל, ע"י רובם, באהבה, מתוך צפיה שבקרוב יהיו בין המאושרים העומדים לקבל את ה"סרטיפיקט" הנכסף. אכן כאשר נתבשרה הבשורה שחבר או חברה זכו בסרטיפיקט, היה זה חג

גדול ומאורע חשוב, שחישמל את כל חברי הסניף. הסניף היה עורף לחברים/ות מסיבת פרידה נלהבת וכולם היו גאים על העולים הראשונים העומדים להגשים את חלום הכסוף של הנעורים ולשמש כחלוצים העוברים לפני המחנה. בעקבות ההתעוררות הארגונית, התרבותית והחברתית קמו ונוסדו מפעלים חדשים.

בשלהי העשור השלישי של המאה העשרים, הגו רבים מחברי התנועה את רעיון הקמת מוסדות חינוך בשביל ילדי ישראל. המשימה לא היתה קלה כי היה חסר תקציב, כח הוראה מתאים, מקום מתאים לחדרי לימוד וגם ההורים התיחסו בחשדנות למפעל. בכל זאת עשו חברי התנועה מאמצים על-עליונים וגייסו מורים מנוסים ונאמנים ממרכז התנועה כדי לבצע מטרה קדושה זו ולהקים מוסד חינוכי-דתי. המורים הסתפקו במועט ובמשכורת צנועה ונרתמו לעבודת הקודש להפיץ תורה לעוללים ויונקים. בראשונה נוסדו כתות הגן המכינה והכיתה הראשונה של בית הספר "יבנה". מספר התלמידים היה מצומצם אולם ההישגים הלימודיים הן במקצועות התורניים והן במקצועות החילוניים, היו משביעים רצון. המורים הראשונים היו החבר זילבר, וחבר רוב ז"ל; הם השקיעו את מלוא מרצם וההלהבותם לקידום בית הספר העברי "יבנה" שבצאנץ.

התנועה הדתית הלאומית, "מזרחי", על כל שלוחותיה המשיכה בפעולה במלוא מרצה למען חיזוק התורה וגיוס נפשות לרעיון הציוני-הדתי עד פרוץ מלחמת העולם השניה, עד אשר קם הכורח הנאצי אשר בלי רחם וחמל, השמיד את הורינו אחינו ואחיותינו חברינו וחברותינו. רבים נשלחו לכבשני גז ולמשרפות אש וכך נחרב כליל מכלול המפעלים המפוארים על בוניהם.

הרב פישמן(מימין) בחברת צעירי המזרחי והשומר הדתי מנובי סונטש

מסופר על הצדיק בעל דברי חיים שנשאל פעם ע"י תלמידיו למה בחר הקב"ה את הר המוריה כמקום משכן כבודו ובית מקדשו ולא בהר סיני שנתקדש במאורע הדתי הגדול ע"י מתן תורה; תשובתו היתה קצרה וחד משמעית; הלוא, על הר המוריה הושיט אדם מישראל, אבינו יצחק, את צוארו והיה מוכן להעלות את עצמו כקרבן עולה להי, ואין לך דבר גדול מזה, המשיך הרב. אכן הר המוריה על אבן השתיה שלו זכה להעשות לאבן הפנה והמרכז המקודש ביותר לבאי עולם.

והנה בשואה הגדולה נעקדו ששה מליונים יהודים ובתוכם אנשי קהילת צאנז, אין באפשרות המין האנושי בכלל ואומתנו הדויה בפרט להקים מצבה לדורות, הראויה לשמה, שתנציח את שמות החסידים הישרים והתמימים.

אך בכל דור ודור חייב אדם מישראל לספר על החורבן והכליון המחריד כאילו הוא עצמו היה ניצול השואה, והדפיס המזעזעים של תאניה ואניה חייבים להחקק ולהחרת בלבבות עם ישראל כולו.

באחריות הדבר, יש לציין שהתיאור המובא לעיל הוא לקוי בחסר, דל באיכותו, ובלתי שלם בהקפו ובמהותו; ודאי שאפשר לספר יותר ויותר ולהרחיב את היריעה.

ברם מפאת חוסר מקורות ומסמכים, עקב טשטוש התמונות והעובדות שהוצאו מתחום השכחה, מוגשים רק שברי זברים, קטעי קטעים ואודים דלים המהווים לבנים צנועים להקמת "יגר שהדותא" לאותם עשרות חבריה וחברות שלא הוזכרו כאן מפני חולשת הזכרון או קוצר המצע, כולם קדושים וטהורים שנפלו על קידוש השם והחיים, וזכרם לא יסוף לעולם.

ת. נ. צ. ב. ה.

אביאור

על תנועת "גורדוניה" בנובי-סונץ'

תקופות שונות עברו על הנוער ב"גורדוניה", תקופות של פעילות רבה, יציאה להכשרה, ארגון סניפים חדשים בסביבת ויצירת מקום הכשרה בעיר. היו גם תהנות חשובות בפעילות התנועתית, כאשר הקבוצה הראשונה יצאה באביב 1929 להכשרה חקלאית למילניצה שעל גבול רומניה, או כאשר החברים הראשונים עלו ארצה, אך היו גם תקופות של ירידת המתח בפעולה וביחוד אחרי שהתפרסם "הספר הלבן" ב-1929 והעליה ארצה נפסקה.

מתנועת גורדוניה והתאחדות

אכן לא זמן רב ארך השפל בפעילות. הנוער, אשר ראה את עתידו בעליה ובהגשמה, ידע להתגבר על המשבר הזמני בתנועה הלוחצית, וחזר והתמסר כולו לפעולה תנועתית. כל הבא אל הסניף הרגיש מיד, שכאן פועל צבור מאורגן של נוער אשר בוגריו ממלאים תפקידי הדרכה ולמוד מתוך הכרה חלוצית עמוקה. בכל ההדרים התקיימו שיחות ושיעורים, ובאולם לכדו קבוצות וחוגים בכל ארבע פנותיו. ובצר המקום גם בבית הגדול היו קבוצות על מדריכיהן יורדות אל הגן הצבורי או אל הדשא הקרוב לאגם הסירות "ונציה".

רב היה חלקם של חברי "גורדוניה" בכל פעולה ציונית בעיר מגביות, תרומה לקרנות, מפעלי תרבות ופעולות סעד. ההברים היו קשורים עם העם בכל נפשם, והם ראו את עצמם בפעולתם כחלוצים וכשליחי העם...

את יום הזכרון להרצל ב-כ' תמוז היו עורכים ביחד עם תנועת הנוער אחרות ובהשתתפות הצבור הרחב בעיר.

אחת הפעולות הברוכות שחברי "גורדוניה" השתתפו בה, היתה במסגרת הליגה למען ארץ ישראל העובדת. הליגה פעלה באטוף כספים וכן בשטח הצבורי על ידי המברה באספות פומביות. בקשר לפעילות של הליגה בקרו בעיר שליחי הסתדרות העובדים אשר עצם בקורם היה לברכה בפעולתנו.

ראוי להזכיר שני מאורעות אשר ארעו בתקופה ההיא ואשר זעזעו את הנוער. היה זה בחודש אב תרפ"ט (1929), כשהגיעו לחפוצות הידיעות הראשונות על המאורעות והשחיטות בחברון ובצפת

הידיעות הגיעו כרגיל, עם העתונות בשעות הבוקר. בלי לקרוא לשיחה, התאספו כל החברים באמצע היום בסניף, כדי לתת בטוי לצער ולשותפות הגורל עם היהוב בארץ ישראל. הקשוט הרגיל בחדרי הסניף הורד מהקירות. המאורע השני אשר היה מקומי, וסימל את קשר הנוער עם העם. בשנת 1934 פקדו את עירנו שטכונות קשים, והרבה משפחות יהודיות מדלת העט, אשר גרו בקרבת נהרות דוניץ וקאמיניצה, נשארו בלי קורת גג ובחוסר כל. הנוער התגייס לעזרת הנפגעים, ובמשך שבועות לא התקיימו בסניף שום פעולה רגילה. כולם היו עסוקים באוסף בגדים נעלים ומצרכי מזון ובחלוקתם בין הנצרכים. היו נערים שנתנו את מלבושיהם החדשים עבור הנפגעים ולעצמם השאירו את המשומשים. הסניף הפך למרכז, אשר רכז את פעולת הנוער בעזרה לנפגעים.

בתרצ"ד (1934) חנכו חברי "גורדוניה" את דגל הסניף, במשך חדשים עסקו בהכנת החגיגה ובעשיית הדגל. החגיגה התקיימה על אחד המגרשים והגדולים בעיר בהשתתפות הסניפים מהסביבה וכל חוגי הצבור היהודי בעיר. החברים שמרו על הדגל וראו בו את סמל ההשתייכות לתנועה גדולה. רק במסיבות חגיגיות היו נושאים אותו ברמה, ובהזדמנות שביקר בסניף שליח מארץ ישראל, היה זה מהכבד להקוע בדגל מסמר כבוד, וזה היה קשור בטכס ובמפקד חגיגי.

כולם מעטים מאד זכו להגשים את חלומם ולעלות ארצה. אפשרויות העליה היו מצומצמות מאד, ובאמצע הפעולה הנמרצת והמאבק העז על כל סרטיפיקט באה השואה בשנת 1939, ורק יחידים הצליחו להנצל מן התופה.

רוב רובו של הנוער היקר הזה על מדריכיו ומוריו, נספו יחד עם כל אחינו ואחיותינו, ואתם נטרפו כל ההלומות והשאיפות.

ברטט נזכיר את החברים, אשר פעלו בסניף "גורדוניה" בנובי-טונץ' כראשית התארגנותם ונשאו בעול עד בוא השואה, והם עצמם לא זכו להגאל:

יחזקאל גוטריין, שלמה טרפר, איטה פיהרר, אידה וינברגר, דוד רפפורט, אסתר בלויגרונר, סימה לנדוא, נפתלי פלינק, פרימה ווגשל, יחזקאל רבינוביץ ועוד חברים רבים.

את זכרם היקר נישא תמיד בלבנו ברגשי אהבה וכבוד.

יצחק ביטנר.

תנועת "הנוער הציוני"

בשנת 1930 התארגנה בעירנו קבוצה של נוער לומד ועובד במסגרת תנועת הנוער "הנוער העברי", שנוסדה בגליציה ומרכזה בלבוב. תנועה זו שהתאחדה לאחר מכן עם ארגונים אחרים ביתר חלקי פולין, שינתה אח"כ את שמה ל"הנוער הציוני". היא התבססה על שלשה יסודות:

1. ציונות כללית, על-מעמדית.
2. חינוך צופי.
3. הגשמה חלוצית.

לרשות הסניף אשר נקרא במונחי התנועה - "הקן" - בנובי-סונץ, העמיד הועד המקומי של הציונים הכלליים את המועדון "עזרא" בבית אנגלנדר.

על ראשוני התנועה בעיר נמנו החברים, הנוך שפריי ז"ל, פייגה אייזן(חדר) ליאון לוסטיג, נפתלי פולקמן, משה ווינברגר (ניב), יחזקאל קונרייך (דגן) ברונקה קונרייך ז"ל, שרה קונרייך, מנשה מנדל (שקד), בן ציון מצלר ז"ל אחים מרגוליס, סתיה בר (ברגמן), שונקה בינדר ואחרים.

חברי ההנהגה המקומית, שהוכשרו במחנות קיץ של התנועה, היו מסורים ונלהבים והקדישו לתנועה את מיטב זמנם, במשך שעות רבות, והן את מיטב מרצם וכשרונם.

נאמנים לרעיון ההגשמה העצמית יצאו ראשוני "הקן" להכשרה ועלו לארץ.

ראשונים לעליה בשנת 1932: חנוך שפריי ז"ל(נהרג בשנת 1937 בשעת ניסויי נשק של ההגנה) ופייגה אייזן, אשר הצטרפו בארץ לקיבוץ של התנועה בפתח-תקוה. הקן התפתח בתנופה רבה והגיע בשנת 1933 ל-400 חברים בני נוער מכל שכבות האוכלוסיה היהודית במקום. הפעולה הסתעפה והמועדון צר המידות לא הכיל את החברים. החברים שכרו בכוחות עצמם בית שלם כמועדון שאפשר הרחבה נוספת של הפעולות. "הקן" היה מאורגן לפי גילים בקבוצות, שם קבלו חנוך ציוני-חלוצי. מדי שבת נערכו מפקדים ובערב נערכו במועדון מסיבות עונג שבת, מדי פעם נערכו כינוסים אזוריים וטיולים, בקיץ התקיימו מחנות קיץ ובמשך כל השנה קורסים לעברית ופעולות אחרות. החברים היו פעילים בכל שטחי הפעולה הציונית בעיר כגון: קרן קיימת לישראל, הפצת שקלים וכו'.

התארגן חוג דרמטי אשר הצליח להעלות על הבמה מחזות שונים.

פעילי התנועה במקום נטלו גם חלק בארגון סניפים בטביבה כגון קריניצה, כושינה, סטרי סונטש ועוד.

הופיע עתון - ירחון בשפה הפולנית בשם "עתוננו". לעתון היתה צורה נאה והוא היה ערוך וכתוב כולו ע"י חברי הקן ומומן באמצעות המודעות בעתון ומכירתו, כל זה נעשה ללא עזרה כספית כלשהי מבחוץ.

בשנת 1934 חגג הקן ברוב פאר את חנוכת הדגל היה זה דגל נהדר שבהכנתו השקעו מאמצים רבים.

לחנוכת הדגל הוזמנו אישים שונים, אשר נתכבדו כל אחד בקביעת מטמר בתורנו. בין המשתתפים מראשי הציונות בפולין, ראש העיר ונציגי השלטונות.

נערך מסדר חגיגי ומצעד מרשים בחוצות העיר.

עזרה רבה בכל פעולות הקן ניתנה לתנועה ע"י ראשי הציונות בעיר ד"ר סירוף, ד"ר טיש וד"ר בינדר זכרונם לברכה ואחרים.

בשנת 1935 עלו ארצה נפתלי פולקמן, ישכר טייטלבאום (חמרי), משה ווינברגר (ניב) ויעקב לוסטיג ז"ל. בשנת 1936 עלו ארצה מנשה מנדל (שקד) טונקה בינדר, גיטיה בודנר ואחרים.

אחרי העליה של ראשוני הקן נמשכה הפעילות בראשות הנהגה חדשה מחניכי התנועה: משה גרין, שרה אנגלנדר, יוליק פרייליך ז"ל, טונקה פולקמן ואחרים. הקן המשיך בפעולותיו עד השואה.

כאשר נחנך בשנת 1934 הדגל של הקן, נכתב בירחון "עהוננו":

"הדגל יהיה לנו סמל ומורה דרך. הוא ילכדנו למען המטרה המשותפת - בניין המדינה היהודית והחייאת העם. אנו מאמינים כי נניף אותו פעם במולדתנו".

לא כל הנוער הזה זכה לכך, רבים ממנו נרצחו בידי החיה הנאצית.

י ה י ז כ ר ם ב ר ו ך.

קוים לדמותו האצילה של חנוך שפריי

מבין העולים הראשונים המגשימים

חנוך בר חיים שפריי ז"ל נולד בצאנז ב-1909 ארגן וניהל קן הנוער הציוני, בעיר זו, והיה החלוץ הראשון של הקן, אשר יצא להכשרה ואחר כך עלה ב-1932 ארצה.

חנוך למד באוניברסיטה קקרקוב, אולם החליט להתמסר לעבודה בקן.

חינך צופים חלוצים, תמיד היה על פניו חיוך רחב, תמיד מוקף נערים ונערות אהוב על כולם, למד ברצונו העז עברית ובצמאון שחה כל מילה. לא סבל "פרזות", ווכוחים אקדמאיים; עבודה מעשית זה העיקר. לפני יציאתו ארצה סידר הקן מפקד פרידה באולם הגדול; חנוך עולה לארץ, רבים ברכו אותו, כולם אחלו לו הגשמה מוצלחת, חנוך היה נרגש, בעיניו היו דמעות, מודה לכולם ובקשה אחת בפיו, שהנוער יצעד בבטחון להגשמה ושנפגש שם בארץ. הוריו ציפו שהבן היחיד שלהם יגמור את האוניברסיטה ויהיה בן תומך והנה הוא עולה לארץ ובוודאי יביא גם אותם שמה. עוד מעט אחיעב באדמת העמק. אמר, נתראה ונשוחח עוד, לא, חנוך, לא נתראה, לא נשוחח עוד, אבל רוח החלוציות שהשרת בנו תלווה אותנו בכל אשר נלך.

חנוך יצא במאי 1937 תרצ"ז לאמונים במסגרת ההגנה, לאחד המשקים בעמק הירדן, בזמן הטלת רימון יד התפוצץ הרימון בידו וחנוך מצא מיד את מותו ואחרים נפצעו, האסון קרה ביום כ' סיון תרצ"ז. והנה קטעים הלקוחים מן ההספד:

"המומים היינו בהגיע בשורת השבר. חנוך איננו, קרה אסון... מלא חיים היה בצאתו, ושלהבת התקוה בעיניו והנה שכלנו אחד המעולים. לכל מאמץ חלוצי נטה שכמו ובשנת 1933 נשלח מטעם קיבוץ הנוער הציוני להכשרה בדגניה, שם התמחה בחצירים ובמכונאות, הרבה לשייל בסביבה והכיר אותה. נשא בלבו את חזון גאולת העמק הזה, ועם קום ארגון הצפון נמנה עם חבריו הראשוניים. בצאת פלוגת הכיבוש היה בין ששת הראשונים שגרו כאן באוהלים, עד פרוץ המאורעות, ובין ארבעת הראשונים שעלו כאן להתישבות.

במחנה נחצב בין אנשי המעטה, והשפיע מנפע מרצו על העבודה בשדה ביום ועל חומת המחנה בלילה. אשתו נשארה בנס ציונה, ומפני דחיפות העבודה בשדה (היה טרקטוריסט) ומפאת השמירה המעולה במחנה לא היה יכול להתפנות ולראותה, וכשיצא סוף סוף לראותה מהר לחזור ונכנס במחנה מרץ לתפקידו. נשלח לעבודה מחוץ למקום ושם קפחהו הגורל האכזרי. על כתפי החברים נישא הארון לחדר המזכירות. בתוך החצר במקום המשקיף על שממת העמק ועל הרי עבר הירדן, הקרחים, נכרה הקבר. "משא כבד השלנו עליך חבר יקר, אמר החבר המספיד על קברו, ועתה נטית שכמך לכל מקום שנדרשת, ועשית; עוד הרבה קוית לתת למקום הזה, והנה נתת מתת אחרון, חיין! לא נמצא ניחומים עד שנהפוך עמק שממה ליישוב פורח לפי מסאלתך בחיים. ודע! אנו נמשיך את עבודתך שנפסקה, וזכרך יהיה אתנו, להגביר העפלה למען הארץ".

- - -

הקטעים הוגשו לדפוס ע"י מנשה שקד, וי. שמיר.

השנים האחרונות של יהדות צאנז
1939 - 1930

בשנות 1930-1939 נמשך המאבק למען עבודה וקיום. של היהודים. הכיעה של פילסודסקי לאחר מותו, "סאנאציה" נקטה בגלוי עמדה אנטי יהודית והתחרתה עם ה"אנדקים" בדחיקת היהודים לקרן זוית בבחינה כלכלית. סוחרים יהודים, בעלי מלאכה ובעלי מקצועות חופשיים נאלצו ללחום נגד גל הוראות אדמיניסטרטיביות שמטרו תחת הקיום היהודי. נוסף על כך הסתכלו בעין יפה על החרם נגד היהודים שנהלו ה"אנדקים" בהסכמתם של חוגים ממשלתיים.

הפעולות האנטישמיות הללו התפשטו גם בצאנז. בה פתחה היהדות המקומית הקורות פרנסה שונים, כגון ענף הדייג שבמשך הזמן הווה מקור פרנסה לעשרות משפחות.

צאנז התברכה בשני נהרות. לאורך העיר מ"העלענה" עד ל"קדוק" זרם ה"דוניץ" מהרי טטרה. הנהר השני ה"קמיניץ" הגיע מהקרפטים, חתך את צאנז ע"י פיעקלע-זלובינסטה ובסביבה פשטאקובקה נשפך לדוניץ. במשך הזמן התפרסמה בצאנז משפחת בוימן שרכשה נסיון וידע וטפקה כמות גדולה של דגים עבור אוכלוסיית צאנז. הדייגים היהודים עסקו בעיקר בדייג, דגי הלקס, שהגיעו מהים הבלטי לדוניץ.

למקור פרנסה זה של יהודי צאנז התנכלו חוגים אנטישמיים פולניים במטרה לדחוק רגלי הדייגים היהודיים.

נוסדה חברה של דייגים פולניים במסווה של "מועדון" שנהנתה מתמיכת חוגים ממשלתיים פולניים, ולמרות שהדייגים הפולניים קבלו הנחות וזכיונות, החזיקו הדייגים היהודיים, ומשפחת בוימן בראש, מעמד הודות למומחיותם והעבודה האינטנסיבית שלהם.

בהזדמנות זו כדאי להזכיר כי לאחר הקיץ היו עוברים על גדותיהם הנהרות דוניץ וקמיניץ. הגאות הגדולה היתה בשנת 1934 כשהנהר קמיניץ עבר על גדותיו וגרם לשטפונות בכל הסביבה של פיעקלה ומאות משפחות יהודיות נאלצו לעזוב את המקום ונשארו ללא קורה גג. ארגון "ויצ"ו" במקום, שבראשו עמדה גב' זלאטע קנעבל ע"ה, ארגן עזרה ופתח מטבח שחלק למשפחות הנזקקות ארוחות חמות. לצורך זה הורכב ועד של כל הארגונים אשר טיפק מצרכים למטבח האמור. חולקו ארוחות 3 פעמים ביום (בקר, צהרים וערב) ל-600 יהודים בערך עד אשר חזרו לבתיהם לאחר האסון.

החרם נגד היהודים בשנות ה-30 התנהל בהסכמת חוגים ממשלתיים שהסתמכו על ההכרזה נגד היהודים של ראש ממשלת פולניה טקלדקובסקי, והתפשט בכל הערים והעיירות. נדחקו רגלי היהודים מכל המפעלים הממשלתיים, ונסגרו שערי התעשיה הממשלתית. על פני פועלים ובעלי מקצועות יהודיים. כשהממשלה הפולנית התחילה לממש את התכנית של נצול האנרגית מי הדוניץ לצרכי חשמל בסביבת צאנז חשבו הסוחרים והפועלים היהודיים שנפתח לפניהם שוב מקור עבודה ופרנסה ברם התאכזבו עד מהרה, כי עם התחלת הבניה של מפעל זה, התברר שבשביל פועלים וספקים יהודיים אין מקום. אמנם נתקבלו לעבודה זו מספר מהנדסים יהודיים, אך היה זה רק הודות למומחיותם ובשל ידע המהנדסים האלה.

אבל למרות כל הקשיים הכלכליים ומלחמת הקיום, עשתה היהדות הפולנית ובתוכם יהודי צאנז את כל המאמצים לקיים את

העמדות הכלכליות, התרבותיות וכו'. בגלל המאורעות הפוליטיים היה צורך להפגש ולשמוע הרצאות פוליטיות והטברים שונים.

תלמידי ביה"ס שפה ברורה

יהודי צאנז שתפו פעולה עם הארגונים היהדדיים ונענו לכל קריאה שיצאה מאת המרכז הפוליטי היהודי שניהל את המלחמה נגד האנטישמיות הפולנית והגיש עזרה ליהדדים הנצרכים.
כשהוכרז בפולניה חרם על סחורות גרמניות, הוקם בצאנז ועד שניהל את החרם האמור ושמר שלא תמכר בחנויות יהודיות סחורה גרמנית.

בשנת 1938 כאשר גורשו יהודי פולין מגרמניה דרך זבונשין הגיעו לפולניה אלפי משפחות בעירום וחוסר כל.

ד"ר יצחק ויינדלינג

בית ספר עברי "שפה ברורה"

ו- "בית עם"

תנועת התחיה העברית בעי ניי-סנץ באה באיחור רב בהשוו
עם שאר ערי גליציה. הסיבה לזה בחיי הרוח המיוחדת שנוצרו בע
במחצית המאה ה-19 עם ישובו שם של הצר הצדיק המפורסם ר' חיים
הלברשטם ("דברי חיים"). הרב בעצמו ושושלתו אשר תפסו את כס
הרבנות בכל המחוז ניי- סנץ, הכניסו קנאות דתית מיוחדת שלא
היתה דוגמתה בעולם היהודי (על רקע זה היה בולט הכסכוך המפו
עם החצר של דאדאגורה, אשר לכי מושגי הזמן ההוא היה נחשב
כמחקדם). עד סוף המאה ה-19 כל טטיה הכי קטנה מאורח החיים
המחמיר של חצר ניי-סנץ היתה נתונה להחרמה ואין להתפלא שילד
לא קבלו שום חינוך חילוני - אפילו אלמנטרי ביותר. לא רק לי
הילדים בבתי ספר חילוניים, אלא גם בבית ספר יהודי של ברון
הירש, שנוסד בסוף המאה ה-19 (אגב עם מגמה אסימילטורית) היה
נחשב ככפירה חמורה ורק הוריס בודדים העיזו לשלוח את ילדיהם
לבתי ספר הללו.

הצעד הראשון להכניס את הנוער לאפיקים של חינוך עברי
חילוני נעשה בהתחלת המאה ה-20 על ידי מורה לעברית כ.ד. ברל
בעיני החסידים הקנאים היו שיעוריו אפילו יותר מסוכנים מהלי
בבתי ספר הנ"ל ונגד השיעורים האלה התנהלה הסתה. אבל המורה ב
לא נבהל ממנה ולמרות כל הקשיים ועל כל המכשולים החמריים המ
ללמד את הנוער במרץ אשר לא ידע גבולות. חוג תלמידיו הלך וגד
הואיל ובינתיים התנועה הציונית שאורגנה לא מזמן עשתה לאט לא

נפשות בין הצעירים. במרוצת הזמן גדל בהתמדה מספר קורסים לעבריית שאורגן על ידי הסתדרות הציונית, אבל עוד לא הגיע הזמן לכינון מוסדות חינוך רגילים, וזה בגלל התנאים שנזכרו בהתחלה.

בשנת 1912 נוסדה על ידי ההסתדרות הציונית אגודה בשם "שכה ברורה" שמטרתה היתה להקים בתי ספר חילוניים עבריים. במשך השנתיים לפני מלחמת העולם הראשונה ניתן היה רק ליסד גן ילדים ולהרחיב את היקף הקורסים הקיימים - במיוחד בשביל הנוער הלומד והעובד. המלחמה הפכיקה את הפעילות החינוכית הזו ורק אחרי תום המלחמה היא נתחדשה. נוצרו אז בהשפעת הצהרת בלפור יסודות סוביקטיביים לפעילות תרבותית בהיקף מוגדל. חודשו הקורסים הקודמים ונוסדו חדשים - במיוחד בשביל ארגוני נוער חלוציים. ראויים כאן להזכרה המוריס דאז: בלומנפלד (עכשיו מורה בבי"ס היכון ברמת גן), המבקר הספרותי הנודע ד"ר ירמיהו פרנקל, מ.ד. ברל, קופלנסקי, זיגל ו-מרגוליס. אבל המטרה העקרית שהציבה לעצמה האגודה, וזאת כינון בתי ספר רגילים, עוד זמן רב לא יכלה להתגשם, מחמת קשיים אובייקטיביים ובמיוחד אי-אפשרות להשיג שיכון מתאים לבי"ס, אשר בלעדה היתה הממשלה מסרבת להעניק את הרשיון הדרוש.

רק בשנת 1928 עזרה תכנית ביצוע הדרגתי של כינון מוסדות החינוך, אשר עמדו במשך הזמן להקיף גן ילדים, בי"ס יסודי, בית ספר תיכון ובית ספר מקצועי. למטרה זו נוסדה מצד אחד אגודה בשם "בית עם" שמתפקידה בראש וראשונה להקים בנין מתאים בשביל בית ספר, מצד שני אורגנה מחדש האגודה

"שפה ברורה". ליו"ר של "שפה ברורה" נבחר אז מאיר לנדרר (ואחרי עליתו ארצה בשנת 1934 נבחר במקומו ד"ר יצחק ויינדלינג) וליו"ר של "בית עם" נבחר ד"ר ויינדלינג. חוץ מאלה היו פעילים ביותר בשני המוסדות האלה: אלכסנדר נטל, משה נוסבאום, יחזקאל גוטריין, אינז' סלפטר, ליב בורנפריינד, ליאון גלרנטר, אליהו איינהורן, ד"ר ליאופולד אייכהורן, יהודה קנבל, גב' שטיינר, איטה ויינברגר, זישא נוסבאום - נועם, רחל אניספלד, סלה רוזן, ארטור שטייף. - שני המוסדות התחילו במרץ בפעולותיהם. יש כאן לציין, שפעילות זו היתה מוגבלת בהיקפה רק למספר קטן של אוהדים וזאת מחמת הסיבה שהוזכרה קודם, שרוב גדול של תושבי העיר התנגד בהחמדה לכל פעולה תרבותית מתקדמת. למרות זאת עלה בידי "בית עם" במשך זמן קצר לאסוף סכום כסף, אשר לעת עתה היה מספיק רק לרכישת מגרש במרכז העיר (רחוב שוודזקה). כדי לזכות בזמן, הוקם בינתיים בחדר מושכר גן ילדים - עם הגננות פולה ורנה רוזנר, ושנתיים אחר כך הוקמה (גם כן בחדר מושכר) כיתה ראשונה של בית ספר יסודי המתוכנן ל-7 כיתות. תכנית הלימודים הותאמה לדרישות הממשלה, בכדי להשיג בבוא הזמן את הרשיון הנחוץ, אבל בלי לוותר על לימודים יהודיים. בכל שנה נתווספה כיתה חדשה. בית הספר הזה צורף לרשת בתי ספר של "תרבות" עם שפת ההוראה העברית. היה זה בית הספר היחידי בגליציה שהשפה העברית היתה במלואה שפת ההוראה.

בשנים הראשונות היה מספר התלמידים פעוט. בולט כאן לא רק היחס השלילי של יהודים אדוקים, אבל היחס המסתייג אפילו מצד אנשים לא-שמרניים לגבי בית ספר עברי, שהכרתו על ידי השלטונות היתה מוטלת בספק ובזה עלולים היו התלמידים לצאת מקופחים בזכויותיהם, בפרט לגבי המשך לימודיהם בבית ספר תיכון פולני.

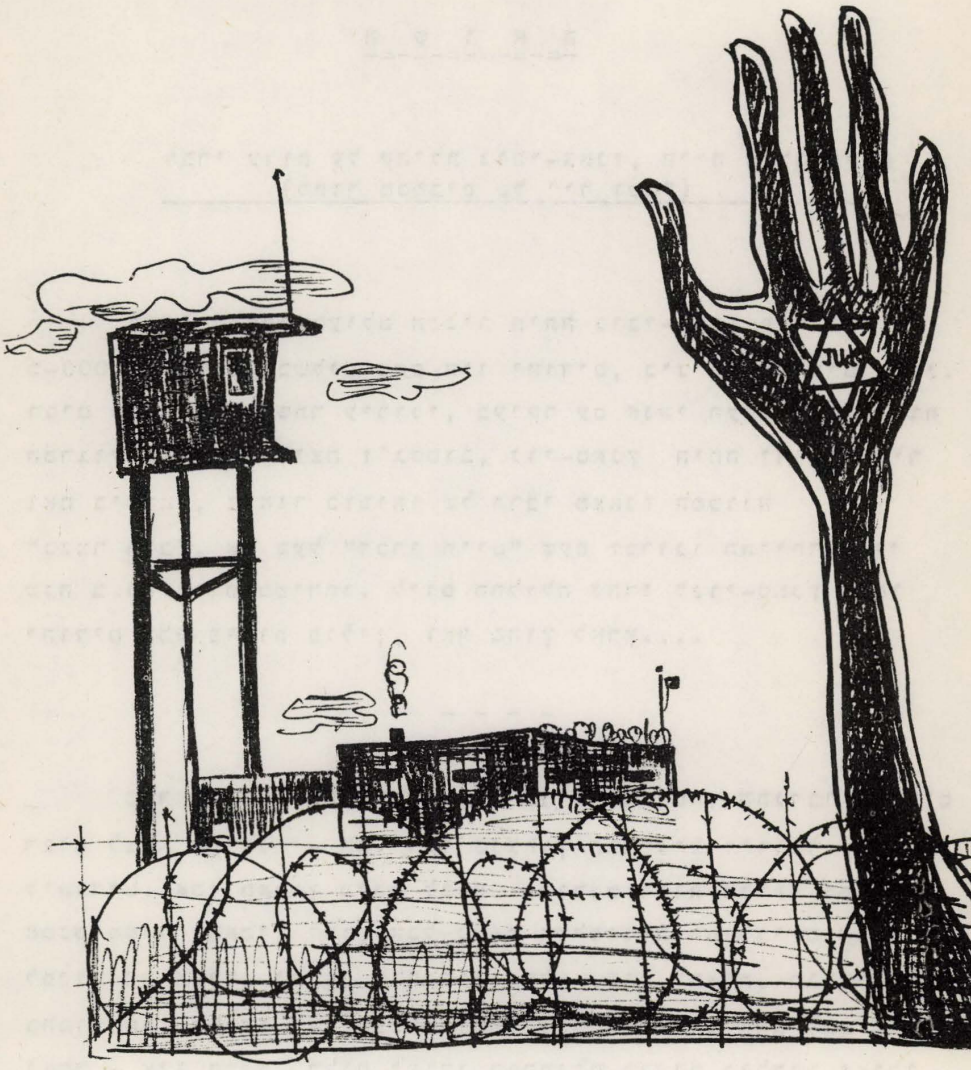
תודות למרצו העקשני של מאיר לנדרר לא נסגר בית הספר באותם השנים - למרות הקשיים והמכשולים הנזכרים - ולהיפך, התפתח יפה במשך הזמן וקנה לו שם לא רק בקרב האוכלוסיה היהודית המתקדמת, אלא גם אצל השלטונות, אשר הכירו ברמת החינוך הגבוהה של ביה"ס ובשנת 1936 העניקו לו את הדרגה הכי גבוהה מבחינה חינוכית - אמנם בזכויות מוגבלות מחמת הליקויים הנזכרים, אבל עם ההבטחה להשלים את הזכויות עם הקמת הבנין המתוכנן. כאן יש להזכיר את צוות המחנכים המצוין של בית הספר: הדסה בריל-נועם כמנהלת בית הספר עד עליתה ארצה בשנת 1935 (עכשיו מנהלת בי"ס בירושלים), קלאפ - כמנהל בית-הספר החל משנת 1935, המורות: מגר. סבינה רוזנברג (עכשיו מנהלת בית-ספר בירושלים), קמין, דולינסקה, האוזמן, והמורים: קובנר, קליינבייטש, מגדל, דולינסקי ומנהלת גן ילדים הגב' בלומנפלד (עכשיו מורה ברמת גן).

כפי שכבר הוזכר, הצד הכי הקשה היה הקמת הבנין. הסכום הדרוש לזה היה כתנאים של ניי-סנץ עצום והגשמת התכנית היתה נראית פנטסטית. בכל זאת הצליח "בית עם" בעזרת ועד נשים (בראשותן של הגב' ויינדלינג וטיש) לאסוף במשך 3 שנים (1936-1938) סכום כסף, שהטפיק להקים שלד הבנין של 4 קומות ולגמרי לעת עתה חלק ממנו שהכיל 7 חדרי לימוד, אולם לאספות ולהתעמלות, שני חדרים למורים ומטבח (להכנת ארוחות בוקר אחידות לכל הילדים) ; הבנין, שהקמתו עלתה ל-80.000 זל., קיבל אישור ממשרד החינוך הממשלתי ובשנת 1938 העניקו השלטונות לבית הספר זכויות מלאות, והיו סיכויים כי עם השלמת הבנין יינתן גם רשיון לבי"ס היכון ובית-ספר מקצועי המתוכננים.

כדאי להדגיש כאן את ההתפתחות האופיינית של בית-הספר: כמדובר קודם, התחיל ביה"ס עם מספר הלמידים מצומצם. רק בשנת 1937 עלה מספר התלמידים באופן פתאומי ל-200 ובשנת 1938 ל-250. הסיבות להתפתחות זו בשנים האחרונות לפני המלחמה היו: הקמת הבנין והעברה לבית הספר זכויות מלאות, התפרצויות אנטישמיו ולחיפה עצומה לעליה ארצה. בזה נוצרו יסודות אובייקטיביים וסובייקטיביים לפיתוח מהיר של רשת מוסדות החינוך העברי המתוכנן ואמנם, בשנה האחרונה לפני המלחמה נעשו כבר הכנות להקים בית ספר תיכון כללי בעזרת מרכז "הרבות" ב-וורשה, ובית ספר מקצועי למלונאות בעזרת מרכז בהי ספר מקצועיים יהודיים בלבוב.

יחד עם החיטול האכזרי של יהדות סנץ על ידי הנאצים הוטל גם המוסד התרבותי המפואר הזה. מבין המורים והתלמידים נשאר בחיים רק מספר פעוט (אשר נמצא עכשיו בארץ) והבנין הוחרם על ידי השלטונות הפולניים למטרות החינוך שלהם.

השואה והכלירון

ה ש ו א ה

דברי עדות על קהילת נובי-צאנז, חייה סבלה וקצה
(מתוך מסמכים של "יד ושם")

לפני מלחמת העולם השניה היתה נובי-צאנז עיר בת כ-35,000 תושב, כשליש מהם היו יהודים, ביניהם אמידים למדי. רבים התפרנסו ממסחר עירוני, בעיקר עם אנשי העסקים במקומות המרגוע כגון קריניצה ז'גסטוב, נוי-סאנץ היתה ידועה כעיר ואם בישראל, ביחוד בזכותו של הרבי מצאנז המכונה "סנצר רוב", או בעל "דברי חיים" שעם זכרונו התייחדו מדי שנה בשנה ביום פטירתו. ליום ההלולה נהרו לנוי-סאנץ אלפי יהודים מכל פינות פולין, ואף מחוץ לארץ....

- - - -

כבר ביום 1 בספטמבר, יום פרוץ המלחמה, התנדבו יהודים רבים לצבא הפולני - הם ידעו שנצחון הגרמנים ישרושו קץ ליהודים. אכן האסון מיהר לבוא. בשורות רעות הגיעו בתחילה, אמנם מאנו להאמין להן, אבל כאשר השלטונות הפולניים התחילו לפנות את העיר, נבהלו היהודים בהלה שאין לתארה. הגברים ברחו בהמוניהם, ואילו רוב הנשים והטף נשארו בעיר. הלא להם - ככה נאמר - אין סכנה, כלום יפגעו הגרמנים בנשים וילדים נטולי חסות?....

ביום 5.9.39 לקראת ערב נשמע קול היריות הראשונות. מהרה הפכה נוי סאנץ לשדה מערכה. הקרבות התחוללו בעיקר בכניסה לרחוב קז'ימיז'ה, הוא רובע היהודים, ונמשכו עד חצות הלילה. אחוזי פחד ברחו היהודים ונסתתרו במקלטים שנבנו בשעתו נגד התקפות מהאויר. בשעה 4 בבוקר הגיעה "הפטרוליה" הגרמנית הראשונה וכעבור 30 דקה לאחר מכן פלשו הגרמנים אל העיר. בראשונה עמדו היהודים והסתכלו אבל המצב השתנה פתאום, כאשר נאספו 2 היהודים הראשונים באמצע הרחוב. ביום ה' 7.9.39, נפתח מסע הרדיפות הראשונות בשיטתיות, חיילים גרמניים פרצו אל הדירות ולקחו את היהודים לעבודות פרך וכפיה; רק בשעה מאוחרת בלילה שוחררו הביתה שבורים ממכות ורצוצים מעבודה קשה.

ביום שבת, 9.9.39, הופיעו בנוי סאנץ מספר נשים גרמניות - עתונאיות. בסיוע חיילים גרמניים צילמו "קריקטורות" של יהודים, כמו יהודים מגודלי זקן ארוך ופאות, לבושי קפוטה וחובשי כובעים בעלי תיתורה רחבה. היהודים האלה הוכרחו להתיצב לפני המצלמה בכל מיני תנוחות. כפיגורה עיקרית שמש יהודי לא-נורמלי, הנודע בכל העיר בשם "דער משיגענע חיים לוי" (חיים לוי המשוגע). כעבור שבועות אחדים הופיע גליון "דער שטירמער" ("המסתער" - שבועון נאצי, הידוע לשמצה בשל שפלותו בהסתת היצרים נגד היהודים), ובו צלום של אותן "הקריקטורות" שצולמו אז, ובראש "המשוגע" בגודל מוגדל, ועל ידו ההסבר: "אלה הם מחרחרי המלחמה, שהסיתו את העם הפולני למלחמה בגרמניה".

הגיעו ראש השנה ויום כיפור, הימים הנוראים.

יהודי העיר לא העיזו להתפלל תפילה בצבור בבתי הכנסת; לכן התאספו בחשאי במניינים קטנים בני 10 עד 20 גברים בדירות פרטיות. לפני הבחים הועמדו משמרות ככדי להזעיק את המתפללים בפני חיפושי פתע.

הגיע הזמן והגסטפו נשל לידו את כל הסמכויות בעיר. ואז החלו הענינים להשתנות לרעה. היהודים הוכרחו לפתוח את חנויותיהם בשבת. הוטל עליהם אסור לנסוע ברכבת. הוכרחו לענוד על שרוול הזרוע הימנית סרט לבן ובו מגן דוד; כמו כן היה אסור להם להתרחק מהעיר ללא רשיון מצד השלטונות הגרמניים. בחנוכה 1939 נערכו חיפושים המוניים בכל דירות היהודים. אנשי הגסטפו פרצו אל הדירות, כביכול על מנת לחפש נשק, תחמושת ומטבע זר. הוקמו מחסומים מסביב לכל רובע היהודים. בשעת החיפושים היה אסור להמצא ברחוב ללא רשיון מיוחד. עם תחילת החיפושים השיטתיים - בית אחרי בית - גורשו כל הגברים מבתיהם ועליהם היה לעמוד דום לפני שערי הבית. עם תום החיפושים הובאו כל הגברים במצעד אל כיכר מועצת העיר למפקד. כל הרחבה היתה מלאה יהודים, ביניהם גם אנשי ה-"יודענראט" ("מועצת היהודים") ושלושה רבנים, לפי פקודות הגסטפו נצטוו כל היהודים מגודלי זקן ופאות להתיצב לפני השורה, לרקוד ולשיר ולספוג מכות מידי החיילים. רבים נפצעו קשה ושלושה מתו תחת הענויים...

לכבוד חג הפסח אפו יהודים רבים את מצותיהם באופן פרטי. הגיעו מצות גם מארצות נויטרליות - ביחוד מהולנד ורומניה - בזמת ה-ג'וינט...

בסוף הקיץ 1941, באחת השבתות בשעה 3 אחרי הצהרים נצטוו אנשי המשטרה היהודית מאת הגסטפו, לאמור מיד מנין יהודים לבושי קפוטה כבני תערובות. אבי, כמו יהודים רבים אחרים היה נוהג בכל שבת ללבוש קפוטה לפי מסורת הקהילה. גם באותו יום שבת היה יושב לבדו בחדרו, שקוע בלמוד גמרא. באותה שעה הופיע שוטר יהודי ואסר אותו. היות והכרתי היטב את השוטר היהודי, הפצרתי בו והתחננתי לפניו לשחרר את אבי - אבל לשוא... רצתי אחרי השניים והגעתי אל תחנת הגסטפו, כאשר גם אבי עם השוטר הגיעו לשם. בתחנת הגסטפו נתאספו כבר מספר יהודים לבושי קפוטה - גם הם בני תערובות - ונשים בוכות וחרדות לגורל בעליהן. כאשר אחד מאנשי המשמר עזב את מקומו, ניצל אבי את שעת הכושר על מנת לברוח. שוטר יהודי ניסה לתפסו, אבל אבי דחף את השוטר היהודי הצדה וכך הצליח אבי לברוח. כעבור דקות מספר נכנס סגן יושב ראש של הגסטפו וליקח איתו כל בני התערובות. הם הוחזקו זמן מה בבית הכלא שבטרנוב, לאחר מכן הובאו למחנה ההשמדה אושביץ. איש לא שמע מהם באומה.

- - -

אבי היה חבר ה-"יודנראט" הוא שמש כחוליה הקשר בין ה-יודנראט לבין הגסטפו ... ביום 29 באפריל 1942 בוצע מה שנקרא "מבצע מאי". במבצע זה נהרגו ביריות כ-400 יהודים, ביניהם גם אבי. מבצע זה כך היה: ב-28.4 נאספו כ-400 יהודים, עפ"ר חברים של תנועת "פועלי ציון", תנועה יהודית סוציאליסטית, שרשימת חבריה נחגלתה ע"י הגרמנים באחד המשרדים בנוי סאנץ. אנשי הגסטפו אספו את כל הרשומים ברשימה זו ומכיוון שלא כל הרשומים היו עוד בעיר, נאספו גם אחרים בעלי שם דומה אבל ללא כל קשר לתנועת פועלי ציון.

במאסרים אלה השתתפה גם המשטרה היהודית. כל הנאסרים הובאו לבית הכלא. שם ספרו להם אנשי הגסטפו, כאילו המדובר הוא לשלוח אותם למקום אחר לעבודת פרך... אבל ביום מחרת נודע לי, שכל הנאסרים עונו ע"י הגסטפו עינויים אכזריים ובין המעונים גם אבי, לאחר מכן הובאו כל הנאסרים בכוון לבית העלמין. בדרך לבית העלמין צעדו לפניהם ואחריהם אנשי הגסטפו, ביניהם ראש הגסטפו, המן ימח שמו. למשך כל הדרך הוא צחק, ובידו כדור קטן בו היה מצחק - ווויוך לעגני על פניו ושריקות בפיו. מיד רצתי לשם והגעתי לבית העלמין לפני שהגיעו לשם הנאסרים עם אנשי הגסטפו. הסתתרתי את עצמי באחד הגגות מול בית העלמין, משם יכולתי לצפות על כל השטח. הכרתי מבין הקרבנות את אבי, שותת דם בראשו ורובו... כעת כל הנאסרים נצטוו להשתטח ארצה, הפנים למטה, צפופים אחד על יד השני. וכך נהרגו כולם ביריה אל העורף. זכורני, שאחד הקורבנות, אשה בשם ריקה גולדברג-שפירה, הספיקה עוד לקום ולקרוא על פני כל השטח לעבר הרוצחים: "בוא יבוא היום וגורלכם יהיה מר מגורלנו, יום הנקמה יבוא! עוד נזכה לראות את נצחון הצדק בעולם..." יריה ישרה אל ליבה השתיקה את דבריה.

- - - - -

ואז ירד הלילה - לילה איום עוד יותר מהיום שקדם לו. עם תום השבח שבבית העלמין השתכרו אנשי הגסטפו ביין וי"ש בכדי להכשיר את עצמם ל"מעשי גבורה" נוספים. ואכן - עם חצות הלילה הגיע לאחד הרחובות ברובע היהודים 2 מכוניות ובהן 8 אנשי הגסטפו, עם המן ימ"ש בראשם. כל היהודים באותו הרחוב נספו בלילה ההוא - כל אחד נהרג במצב בו נתפש ע"י הרוצחים: כך נמצאה אמי אם ובזרועותיה תנוקתה ההרוגה. במטה היה מונח ילד הרוג. יהודי זקן נרצח כשבידו סידור תפילה.

היו כאלה שברחו אל הגטו, אבל גם שם מצאום כדורי הרוצחים. בשעה 2 באותו לילה הגיע מספר ההרוגים ל-120. בקרוב. ואז קרתה תקרית שהודות לה הושם קץ לטבח. כאשר פרצו לאחת הדירות נדלק כנראה בלבו של אחד הרוצחים כעין ניצוץ של מצפון. הוא צעק בקול רם כלפי חבריו להפסיק לשפוך דם נקי. ראש הגסטפו, נדהם ונבוך. התחיל בויכוח מסעיר בין השניים. "כל הנעשה כאן" - ככה הסביר המן - "אינו נעשה כי אם על פי פקודת ה"פירר" ולטובת הרייך הגרמני". אבל איש הגסטפו עמד בשלו ואז המן הרגו במקום. כך נסתיים הטבח באותו לילה.

- - - - -

הקץ - חיסול הגיטו

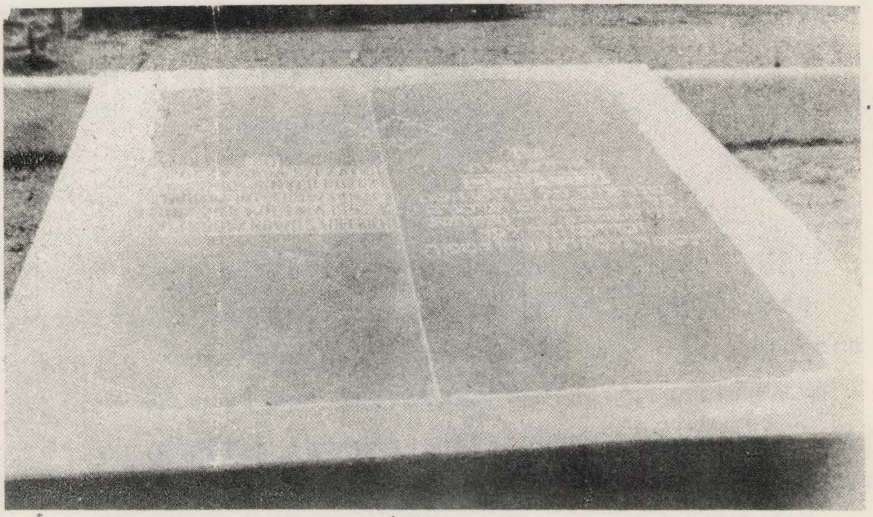
..... ידעו היהודים, מה צפוי להם: הגיע יום ה-20 באוגוסט 1942, באותו יום כינס המן, ראש הגסטפו, את אנשי המשטרה היהודית, את האנשים הממונים על הבלוקים ואת החובשים היהודים. ואז נודע להם מפי המן כל הפרטים על חיסול הגטו. הובטח ליהודים, שלא תהיינה עוד הריגות נוספות אם יצייתו להוראות הגסטפו. נצטוו להכין את עצמם ל"אוסזידלונג" "יציאה" כלומר חיסול הגיטו. הותר להם לקחת איתם 10 קילו צידה לדרך ומלבד זאת 15 קילו שאר חפצים קבלו את הפקודה ללבוש בגדי שבת, לנעול את דירותיהם ולמסור את המפתחות לידי השלטונות; היו יהודים שהביאו את היקר שברכושם אל מכרים פולנים תוך תקוה כל שהיא לקבלו חזרה בזמן מן הזמנים.

הלוא, אפילו בשלב זה לא אפסה עדיין כל התקוותם. הפולנים קבלו כמובן ברצון את החפצים האלה, כי הם היטיבו לדעת כי היהודים לעולם לא ישובו.

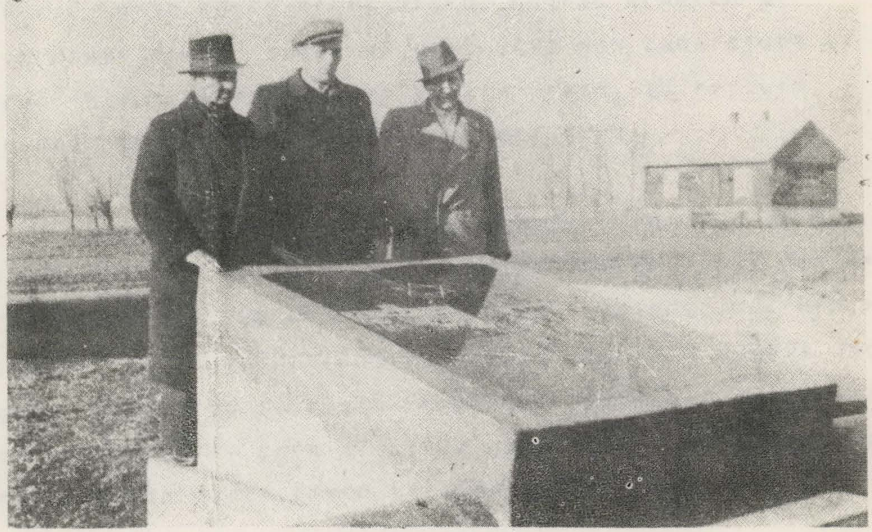
היום האחרון לפני חיסול הגטו היה ה-22 באוגוסט 1942. הגסטפו הוסיף לתפוס יהודים. הפעם הובאו לבית העלמין ושם נצטוו להפיל כל המצבות....

החיסול התחיל. בפעילות קדחתנית הכינו היהודים את מה שהכינו. הפרידה איש מרעהו היתה מזעזעת ואיומה. כי הכל ידעו עכשו, כי הפרידה פרידת עולם היא. עמוסי מזוודות וחבילות כבדות התיצבו היהודים במקום שהוקצע להם: רחוב רחוב, בית בית ומקומו. המשפחות עמדו זו על יד זו, בראשם אבי המשפחה, על ידו אשתו ועל ידם הילדים - הבכור כבכורתו והצעיר כצעירותו. עד מהרה נתמלאה הרחבה מפה לפה והכל חרדו וערדו לקראת גורלם. ככה עמדו היהודים כל הלילה. בשעה 6 בבוקר הגיע המן, ראש הגסטפו, ואיתו ראש שרות הבטחון, ואנשי צמרת השלטונות הגרמנים והפולנים, ששתפו פעולה עם הנאצים. בינתיים נצטוו היהודים למכור את מפתחות דירותיהם, כאשר הכל היה מוכן למיון, דרש המן מהיהודים קנס בסכום של 150,000 זלוטי. תוך 10 דקות היה הכסף מוכן. כעת עבר המן את שורות היהודים וביד ימינו שוט. על כל אחד שקיבל צליפת שוטו בפניו, היה לעזוב את השורה ולהתיצב בראש גבעה סמוכה. עקרונות מיון זה לא היו ידועים כי אם להמן לבדו. אין צורך להדגיש, שעל ידי מיון זה נפרדו המשפחות וההורים לא הספיקו להפרד מילדיהם... נשארו עוד יהודי הרובע הפועלי. סוף סוף הורכבו 3 טרנספורטים (משלוחים) גדולים. כולם הובלו לבלזיץ לתאי הגז.

הטרנספורט האחרון יצא בערב שבת, רק פלוגת הנקוי נשארה, ואחרי ימים אחדים הלכו גם אחרוני האחרונים, אנשי המשטרה היהודית וחברי היודנראט לתאי הגז.

The Monument for 400 Jews murdered by the Nazis April 29, 1942, at Nowy Sacz.

The men who built the Monument

אבן הזכרון לקדושי צאנץ

ד"ר חומט אברהם - תורגם
ועובד מאידיש

החורבן והאבדון

בשלהי הקיץ הגורליים הגיע הכליון השטני גם על יהודי נוי-צאנז ועל עיירות והכפרים אשר באיזוריה. בתחילה היתה תכניית הנאצים לסחוט כספים, לבוז רכוש מן האוכלוסיה היהודית ולרוקנם מכל הונם על ידי תרומות כפויות ושוד. ולבסוף באה תכניית ההשמדה ההמונית והסופית בתאי-הגזים.

שלבי החורבן והאבדון של יהודי צאנז דומים הם לשלבי החיסול של אחיהם בחבלי פולין שונים. התקופה הראשונה של הטירור הנאצי, נמשכה בצאנז עד פרוס 1940 אשר באה לביטוי על ידי רצח פתאומי של יחידים ושל קבוצות שלמות, על ידי שוד, הגבלת חופש התנועה וגזירת הטלאי עם מגן דוד.

התקופה השניה של יהודי צאנז מתחילה בשנת 1940 עד קץ 1942, בזמן זה גורשו יהודי צאנז מבתיהם לרובעי הגיטו הצפופים, שתחומם צומצם מדי פעם בפעם. תושבי הגיטו מתו מרעב ממגיפות או במחנות העבודה ובשעת הדפורטציות. בתקופה השלישית מ-1942 החלה ה"אקציה" הגדולה של דפורטציה למחנה מות "בבלזשעץ" והנשארים העסקו בעבודת נקיון בחלק של הגיטו החרב. בשלהי 1942/43 הגיע האפילוג של רצח המוני והעיר צאנז וסביבותיה הוצהרו כ"יודענריין".

חורבן יהודי צאנז מתאר כיצד פעלה מכונת הרצח של הנאצים

וגם מגלה פרקים נעלים של קידוש השם אשר הגיעו לשיא ברצח של חברי פועלי ציון בבית החיים ערב אחד במאי 1942.

זכאית קהילת צאנז להרשם בספר יזכור של יהדות פולין על היוזמה, הטרף, מסירות הנפש אשר גלו יהודי צאנז בפעילות מחמדת בשטח העזרה לתושבי הגיטו הפליטים. על כך מעידים מסמכים, זכרונות ועדויות שנגבו מיד אחרי המלחמה ע"י מוסדות רשמיים. בחדשים הראשונים תחת מגף הנאצי, 5 ימים בלבד אחרי פרוץ המלחמה ב-5 לספטמבר 1939, היתה צאנז כבר מנותקת מהעולם. בתחנת הרכבת עדיין נמשכה ההגנה על העמדות הצבאיות, אבל כבר בחצות הלילה חדלו הקרבות. בהגנת צאנז הצטיינו 11 חיילים יהודיים אשר הגנו על הכניסה לעיר. בשעה 4 לפנות בוקר, יום רביעי 6 לספטמבר, נראו בפעם הראשונה הפטרולים הגרמנים הראשונים. כחצי שעה אחרי כן, כבר צעדו פלוגות הצבא הגרמני ברחובות העיר. עוד לפני ימים מעטים היו בצאנז כ-10 אלפים יהודים מתוך אוכלוסיה של כ-33 אלף. היות ורק מספר קטן ובעיקר גברים הספיקו לברוח לגליציה המזרחית לפני פרוץ המלחמה, יתר אנשי הקהילה נשארו בעיר. כבר ביום הראשון נתנו הגרמנים ליהודים להרגיש את הטעם המר של הסדר החדש. יהודים אחדים נעצרו מפני שהיו נראים משוטטים ברחובות. למחרת יום השביעי לספטמבר, התחיל הציד השיטתי על היהודים. החיילים הגרמנים נכנסו לדירות של היהודים ולקחו אותם לעבודת כפיה, והחזירום בלילה עייפים ופצועים. יומיים אחרי זה, יום שבת, 9 לספטמבר, ארגנו הגרמנים "הצגה" מיוחדת לעיר. לפי היוזמה של כמה כתבות מלחמה גרמניות אספו החיילים הגרמנים מספר יהודים עם פיאות ארוכות ומזוקנים לבושים "בעקשעס", וצילמו אותם כקבוצה והושיבו באמצע את המשוגע חיים לוי. את הצילום פרסמו אחר כך בעתון "שטירמער".

חטיפות היהודים לעבודת הכפיה גברו מדי יום ביומו. שבוע אחרי כניסת הצבא הגרמני לצאנז, הופיעו אנשי הס.ס. ברחובות העיר וגזרו זקנים ופיאות של יהודים לשמחתם של הפולנים הנוצרים. אנשי הס.ס. הורו ליהודים זקנים לנקות את הרחובות, להוביל חביות ועגלות זבל. בין הראשונים שנתפסו ל"עבודה" זו היו בעלי בתים חשובים כמו ר' משה וולף ושני המלומדים החשובים האחים אהרון וברוך ז'וביניק. הסחר היהודי שותק לגמרי והפניקה התגברה, כאשר שני חיילים גרמנים הטילו פצצה בבית המדרש החסידי. במצב הזה התעורר בחוגים מסוימים בפעם הראשונה הרעיון לרכך את הטירור הגרמני אולי ע"י "שיתוף פעולה" עם האויב. לפי עצתו של קצין גרמני ארגן יענקל מרין משלחת יהודים אשר הופיעה לפני המפקד ובקשה רשות להרכיב לשכת עבודה יהודית אשר עליה תהיה מוטלת החובה להמציא פועלים בהתאם לנדרש. הצייד על היהודים לעבודת כפיה נפסק. עובדי כפייה יהודיים בצבא עסקו בעבודת סבלות בשביל הגרמנים, ונאלצו לנקות את הקסרקטין ובתי מגורים צבאיים אחרים. "לשכת העבודה" עשתה רישום של הגברים היהודיים והמציאה את מכסת הפועלים הדרושים. מלבד הגרמנים המקומיים השתתפו גם חוליגנים פולניים בצייד היהודים ושדידת רכושם. בינתיים נגזרה גזירה חדשה, הגרמנים תפסו מספר יהודים מכובדים כערבים לגביית מס עונשין שהוטל על האוכלוסיה היהודית בעיר, רק אחרי התערבות של נציגות לשכת העבודה היהודית שוחררו שני הערבים פרלברגר וקלויזנר כדי לעזור באיסוף הסכום הזה. רק כאשר הושג הסכום הענקי שוחררו סופית שני הערבים הנותרים, מדוכאים ורצוצים.

בחודש 1939 יום א' של הנוכה הקיפו פתאום אנשי הס.ס. את כל הרובע היהודי והתחילו בחיפושים בדירות היהודים תחת הסוואה שמחפשים רובים, תחמושת וכספים. בהזדמנות ההיא שדדו וביזזו את הבתים היהודים! הנשים גורשו מן הבתים החוצה ושם

הוכו מכות רצח.

בתוס השוד והגזל, הכריחו אנשי הס.ס. את היהודים ללבוש טלית ותפילין ולזחול דרך הרחובות עד העיריה ברחבת השוק. שם התחילה "ההצגה". אנשי הס.ס. ציוו על היהודים להתפלל בקול רם לשיר ולרקוד כאשר מצלמות הנאצים הסריטו את הסצנות הטרגיות האלה. סביב רחבת השוק נאכפו המוני נוצרים של העיר והסביבה והסתכלו במחזה האכזרי של הנאצים אשר נמשך עד הערב. יהודים פצועים קשה הובלו לבתי חולים; הגרמנים הטירו מהיהודים את המלבושים הטובים, גזלו מהם את שעוניהם ואת כספם, והשליכו אותם להמון הנוצרים השמח והחוגג. כמו בשאר ערי גליציה, כך גם בנוי-צאנז, נאלצו היהודים לענוד סרט לבן עם מגן דוד כחול על יד ימנית. מי שסרב, היה צפוי לעונש מות. נאסר על היהודים להופיע ברחובות הראשיים, בכלל השוק ובגן עירוני. כן חל איסור לנסוע ברכבת או להחליף דירה בלי רשות. כל המפעלים המסחריים והתעשייתים של היהודים נמסרו לידי קומיסרים הנקראים "נאמנים". על פי רוב היו אלה גרמנים מקומיים אשר התעשרו על חשבון האוכלוסיה היהודית. רושם חזק עשה האיסור להתפלל בציבור. כל בתי הכנסת והמניינים נסגרו. כך הצליחו השליטים הנאצים לשלול מיהודי צאנז כל אפשרות של התייעצות והחלפת דעות או חפוש מוצא ממצב קשה זה. בשבתות ובחגים היו נוהגים יהודי צאנז להתקהל 10 עד 20 איש בדירות פרטיות ולהתפלל בשקט. בחוץ, לא רחוק ממנין, היו שומרים יהודים-צעירים אשר היו מזהירים את המתפללים, במקרה של הופעה פתאומית של חיילי גסטפו. המושלים הגרמנים לא נחו. מידי יום ביומו הגבירו את הטרור נגד האוכלוסיה היהודית בנוי-צאנז.

היודענראט (מועצת היהודים)

כדי לבצע את תכנית השמדת העם היהודי בפולין, הקימו הכובשים הגרמנים בכל ישוב יהודי גדול, במקום מנהלת הקהילה, "מועצת יהודים", אשר מתפקידה היה לבצע את דרישותיהם. עם הקמת מועצת היהודים, ניסו הגרמנים להטעות את דעת הקהל במדינה ובעולם הגדול, כאילו נתנה ליהודים, כביכול, הנהגה עצמית, ואפשרות לפתור את בעיותיהם במדינה. למעשה, היתה מועצת היהודים אך ורק מכשיר בידי הגרמנים להגשים את המזימה ההיטלריסטית בשלמותה.

ב-28 לנובמבר 1939, פרסם הגנראל-גוברנטור פרנק בקרקוב צו להקים מועצות יהודיות. על פי הצו יש למנות יו"ר בכל הערים ועיירות של האזור. בהכרזה זאת, מנוסחות באופן ברור תפקידי המועצה היהודית וסמכויותיה.

"היודענראט", נציגו או סגנו, חייב למלאות אחר הפקודות של הגרמנים ואילו על היהודים לציית לכל דרישות היודנראט. בנוי-צאנז הוקמה מועצת היהודים מיד אחרי יום כפור 1939. בהתחלה השמייכו ליודנראט ששה חברים עם אהרן רינדלר כיו"ר, ויעקב מרין כסגנו. משה אנגלהרד ניהל את לשכת העבודה. מרין הוכיח פעילות ויוזמה רבה ולמעשה הוא ניהל את ה"יודנראט". הודות ליחסיו הטובים עם מנהל הגסטאפו, שולצר, השתדל לעתים קרובות לטובת היהודים העצורים או הנמצאים במצוקה.

ראש הגסטפו המן ועוזריו

שבועות מספר לפני פסח 1940, הקים הגסטפו הנהלת עיריה אזרחית חדשה ובמקום ראש העיר המודח הפולני, מינו גרמני בשם ד"ר חאן. אמנם הצליח יו"ר היודנראט מרין לקשור יחסים טובים עם ראש הגסטפו ע"י מתנות יקרות, וכדרך זו ניצלו יהודים רבים מצפרני הנאצים. ברם, כאשר היינריך המן נתמנה לראש הגסטפו חל מפנה ביחסו ליהודים. לאחר קבלת שוחד הכשיטים ומתנות כסף וזהב, גילה המן את פרצופו האמיתי. הוא היה חיה בצורת אדם, אף שהיה לו תואר דוקטור והיו לו אשה ושני ילדים, בכל זאת לא היה בו ניצוץ של רחמנות ושום זכר של מוסר. המן היה כשוט רוצח המונים במלוא מובן המלה! יצור שסימל את האדם בשפלותו וברשעותו בצורה הגרועה ביותר. סיסמתו היתה - הכל שייך לי גם חיי היהודים, מכיוון שסוף סוף הכל שלי כך התפאר בחוצפה גסה. את מכונת הרצח הפעיל מיד בהשמדת האינטליגנציה אשר נלקחה במשאיות ונורתה ללא רחמים.

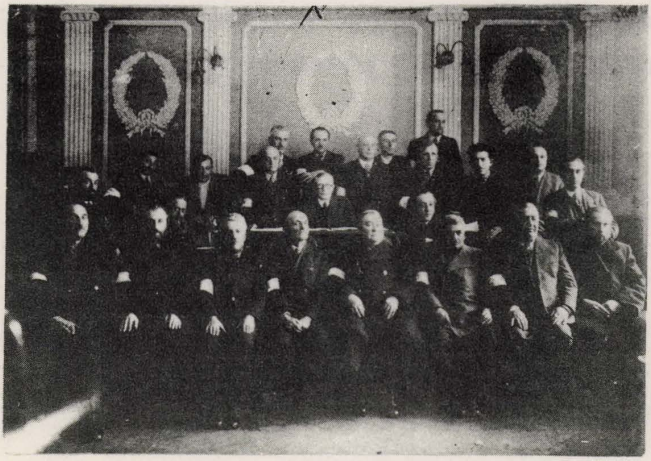
עוזריו של המן, כמותו, גרמו הלם וטרור בכל המקומות, מנהל בית הטוהר, קסטנר, הצטיין בפעולות אכזריות שנועדו להטיל אימה ופחד על הסובבים. בידור רגיל של הפושעים הנאצים היה להציק את זקני היהודים או לקשור את ידי היהודים ולסחוב אותם עד הנהר "רונייץ" ושם מילאו את כיסי בגדיהם עם אבנים והשליכו אותם לתוך הנהר העמוק.

כאשר נעלמו הגברים מהרחובות פלשו הרוצחים לתוך

דירות היהודים, זרקו את הנשים מהמרפסות והרגו בדם קר את ילדיהם לעיניהן.

היו מקרים שהנשים איבדו את עצמן לדעת, ברגע שקבלו הזמנה להופיע בפני הגסטפו. הגב' אניספלד עדת ראיה (גביית עדות ב"יד ושם" ת"א), מקבוצה של 30 אנשים, שרידי הגיטו צאנז, מעידה שהיא נאלצה יחד עם כמה בחורות לנקות את משרדי הגסטפו. היא ראתה את מכשירי העינוי; מוטות שונים כגון ברזל מצופים בעור חזיר, כל מיני צבתות לשבירת צפרניים וכו', כן ראתה דם שהותז ברצפות החדרים והקירות אשר היא וחברותיה היו צריכות לנקות מדי יום ביומו. אכזריותו של המן לא ידעה גבול עד כדי כך, שהרג את עוזרו קסטנר כאשר פגש אותו בדירת יהודים וחשד בו שהוא לא מספיק ברוטלי כלפי היהודים. ב-1960 העמידו את המן לפני בית המשפט בגרמניה המערבית, הוא העיר אז והצטדק בין היתר שהוא הרג את קסטנר בגלל טעות.

„די פאַרשוואונדענע וועלט" -- 'THE VANISHED WORLD'

די סאָלדאַטן אידישע קאַטעגאָריע אונטער די נאַצים

היודנרט

הגטו בנוי-צאנז

במחצית השניה של שנת 1941 התחילו הכובשים הגרמנים להתכונן להשמדה המונית של האוכלוסיה היהודית בפולין הכבושה. למטרה זו היו צריכים לרכז את היהודים ברובעים מוגדרים ומבודדים מהאוכלוסיה הלא יהודית והצדיקו זאת מהיבות מדיניות כלכליות וסניטריות.

כדי לנתק את הגיטו מכל קשר עם העולם החיצון, פרסם הגוברנטור פרנק צו ביום 2.2.41 אשר לפיו נאסר על היהודים להשתמש, בכל שטח מדינת פולין, בכלי התקשורת הקיימים. באזור קרקוב, הרגישו כבר באביב 1940, בנסיה לרכז את האוכלוסיה היהודית באופן הדרגתי בתחום מושב מטוים. בנוי-צאנז, פורסמה פקודה ב-20.10.1940 לגרש את כל היהודים מקריניץ ומכל מקומות הנופש. עד סוף נובמבר נאלצו כולם לעזוב את המקומות ולהשאיר את כל רכושם והונם בדירותיהם לפני עזיבתם לנוי-סונץ'. גזירה זו גרמה שבדירה אחת חיו 4 עד 5 משפחות, ומרוב צפיפות היתה סכנה רצינית של פרוץ מגפה. כאשר חלקו הגרמנים את הגיטו לשני חלקים ניתן למי שהיה אישור עבודה להשאר עם משפחתו בגיטו הפרודוקטיבי אשר השתרע על שטח של זלובינצ'ה ע"י הנהר קמיניצה.

היהודים הבלתי פרודוקטיביים, הבלתי מוכשרים לעבודה, ילדים ואלמנות, הובלו ע"י המשטרה היהודית לגיטו ב' אשר היה בשטח ע"י הרחוב היהודי קזימיז'ה. קבוצה זו הובלה במהירות למחנות המות, בו בזמן שאנשי הקבוצה הראשונה זכו לחיות עד שנוצלו כוחותיהם לטובת מכונת המלחמה של הגרמנים ורק אחרי כן נרצחו.

בראבקה היה מחנה כוח, כפשוטו; שם היה על צוערי ס.ס. להתכיל אל אופני רצח המונים. היהודים שהגיעו לראבקה מגיטו צאנז, נמשו קרש מצרה לתליינים הצעירים, מבחינה פורמלית נאמר, על היהודים להיות עם מצרתים לצוערי הס.ס. הרוצחים ספרו בדיות על "גן העדן" הצפוי בראבקה ליהודי צאנז. רק לאחר זמן, כשהגיעו משם הידיעות המחרידות הראשונות ויהודי צאנז כבר נמנעו מהנסיעה ל"גן-העדן" מטונה זה, היו חיילי-הגסטפו חופסים ברחובות עורים ופסחים וחולים ושאר יהודים אשר לא יצלחו לעבודה והגלו אותם לראבקה, כקום שם נספו כולם בענויים נוראים

הגירושים

העברת היהודים ממקום למקום, מגיטו קטן לגיטו גדול ממנו אף היא היתה מן הכלים, שהשתמשו בהם המושלים הנאציים, כדי לחפנת ולהסוות על ההכנות להשמדת האוכלוסים היהודיים. הדפורטציות, הגליות יהודים ממקום אחד למקום אחר, אף היו מן התחבולה להחליש ולהחריש את כחם של המוני היהודים. כל גירוש יהודים אף פתח לרוצחים פתח לשלול שלל יהודים ולבוז את רכושם. לפי פקודת גרינג שניתנה ב-1.12.39: כל המקרקעין וכל הרכוש המישלטל אשר ליהודים בפולין הכבושה מופקע ומוחרם למען המדינה הגרמנית, ועל סמך פקודה זו היה על היהודים להניח בבתיהם את כל אשר להם, את כל רכושם וכל חפציהם אחריהם. הותר להם לקחת אתם רק מטען יד.

כל העברה כזו היתה מלווה עם המון יסורים וכאבים, עד שהגיעו למקום, (כביכול באו שמה לשם עבודה), גדלה הדחקות.

המקום המוגבל ליהודים נעשה צר וצפוף יותר, אפשרויות התזונה הלכו ופחתו וסכנת המגפות הלכו הלוך וגדול.

אקציה זו של העברת האוכלוסין בוצעה בצאנז בשני כוונים. ראשית מעשה של קציני הצבא הגרמני והגסטפו היתה תפיסת הדירות היהודיות ברחובות הראשיים ולפישה לתוכן, דירות שהיו נאות ומסודרות יפה. לבעלי דירות אלה ניתנה שהות של שעות אחדות להיפנות לרחובות היהודים הצרים. מיום ליום גדל יותר ויותר מספר היהודים שנזרקו מדירותיהם ברחובות "האריים". עם כל יום הוצר וצופף הרובע היהודי בצאנז. ובעת אחת הלך הלוך ורב מספר התושבים היהודים בגיטו זה, אשר קדיין לא הוקף גדרי תיל דוקרני ועדיין לא הופקדו עליו שומרים, כי לצאנז הגיעו יהודים, שהעברו הנה מן העירות והכפרים הסמוכים וגם ממקומות רחוקים למדי.

וכבר הזכרנו במקום אחר: היהודים אשר נטל עליהם בפקודת ראש מחוז צאנז, שניתנה באוקטובר 1940, לעזוב את מקומות מושבם במחוז צאנז, עברו והתישבו בצאנז.

תמורת כל יהודי שהגיע מאיזור זה לצאנז דרש המאגיסטראט של צאנז תשלום חמישים זלטות; בשל היטל זה היה על ה"יודנראט" (מועצת היהודים) לשלם שמונת אלפים זלוטות, כופר נפשם של מאה ושבעים יהודים בערך, שהגיעו מתחום ספר זה לצאנז החדשה עד נובמבר 1940.*

---

* מכתב מהיודנראט של צאנז לג'וינט מיום 25.11.40.

החמיר ביותר מצב הפיננסים של ה"יודנראט" בהגיעו הודעה רשמית שמגיטו קרקוב עומדים להעביר אלף יהודים לצאנז ועל היודנראט לספק להם צרכי דיור ומזון במשך הימים הראשונים.

ב-4.1.1941 פנה היודנראט של צאנז אל נשיאות העזרה הסוציאלית היהודית העצמית שבקרוקה בבקשה להשתדל אצל שלטונות הכיבוש, שיפחיתו את מספר היהודים העומדים להיות מועברים מגיטו קרקוב לצאנז.

"הואיל ולצאנז - כתוב בבקשה זו "כבר הגיעו 800 יהודים (בערך), מן המגורשים מאזורי הדרום של צאנז, וכן גם בקשר להווסד הגיטו בצאנז, סידורם של כל כך הרבה יהודים נתקל בקשיים טכניים מרובים, על כן נבקשכם להתערב ולהשתדל, שמספר היהודים העומדים להשלה מקרוקה יועמד למיצער על שלוש מאות נפש בלבד, כי צאנז שכבר יש בה שנים עשר אלף יהודים, אין באפשרותה לקלוט לתוכה את אלף היהודים העומדים להגיע מקרוקה."

מיד הגיעה תשובה לפניה זו: בכל ענייני הדפורטאציה עוסקת ועדת ההגירה הגרמנית. זו היתה אינסטנציה נאצית מרכזית שאכן זו היתה משימתה: לטפל בדבר, שהרבעים של היהודים בערים שבתחום המרכז יהיו צרים וגדושים ומלאים יהודים.

כל משחק העברם זה(העברת יהודים ממקום אחר למקום זה) לא היה אלא משחק הקדם לדפורטאציה הגדולה שלאחר זמן, דפורטאציה כללית למחנות המוות ולהשמדה הגמורה של אוכלוסיה היהודים ברור איפוא, שכל השתדלות בועדת ההגירה הלא, להקל בעברת משלוחי יהודים, לא היתה מצליחה.

במחצית הראשונה של שנת 1941 נתעצמה במחוז צאנז העברת יהודים לצאנז, ביחוד מן הכפרים והעיירות הקרובים; במאי 1941 הגיע מספר היהודים שהועברו לצאנז בערך ל- וביוני 1941 הגיעו לצאנז כמה וכמה מאות של מגורשים ועקרים מלאכובה ומכלמיאץ והכפרים אשר מסביב להן.

מצב היהודים בגובי-סונץ' תחת שלטון הנאצי

כבר בחדשים הראשונים של 1940 חיו היהודים בעיר במצב של עוני שקטה לשערו. ב-17.4.1940 נשלח מברק למנהל הג'וינט בקרקוב: "הבריקו אם כבר שלחתם עזרה, אנו מיואשים ועניים", נעשו מאמצים להתקשר עם הלאנדסמאנשאפט של צאנז באמריקה. יחידים ניסו להשיג חבילות מחוץ לארץ, אבל רוב היהודים כבר רעבו, והיו נזקקים לעזרת המחלקה הסוציאלית של היודנראט. בדו"ח של מחלקת הסוציאלית של היודנראט מ-13.8.40 לג'וינט בקרקוב נאמר: "מאז יוני השנה מחוייבים היהודים לעבודת כפיה. עד עכשיו עובדים בערך 1000 יהודי צאנז הן בתיקון כבישים והן בסיתות אבנים. בעבודת ויטות הנהרות קבלו הפועלים שכר מינימלי, אשר היה מכסה רק את מזונם הם, וכן קבלו תוספת קטנה (זלוטה אחד ליום) עבור המשפחה הרעבה. התחלואה אצל היהודים הולכת וגוברת". במילים אלה הזעיקו אנשי הקהלה את הג'וינט לאספקה גדולה יותר במזון ובמלבוש.

במכתבו של היודנראט אל העזרה סוציאלית בקרקוב, נאמר בין היתר: "לראות את הגורל האכזרי של הילדים בחורף המר הזה (1940) הנז רבר מזעזע, הילדים באים בקור האיום, כמעט יחפים כדי לקבל משהו מבושל; חלק ניכר של הילדים נמנע מלבוא בגלל רגליהם הקפואות". עם הגיתוק המוחלט של הגיטו מן האוכלוסיה הלא יהודית, הלך והתמיר המצב, הרעב והמחלות בין היהודים גברו. מנה שבועית עבור יחיד בגיטו היתה 700 גרם לחם, 30 גרם בשר, ו-20 גרם סוכר. מובן שזה גרם לשוק שחור שפרח בעניני מזון. כדי לקנות תפוח אדמה או לחם שחור, היו מוכנים היהודים לתת כל הון שבעולם.

מצב התזונה, המחיחות הנפשית, הדכאון בין יהודי צאנז הגיעו לדרגת השפל. "המורל" ירד ולא היתה התעניינות רצינית בחיי התרבות. הילדים היו בלי השגחה, בלי לימודים, בתי הכנסת בתי המדרש היו ריקים... הילודה ירדה, ובמידה הפוכה עלתה התמותה בין היהודים.

מפעלי סעד ופעילות חברתית

מאז ומתמיד הצטיינו החיים היהודים בצאנז ומפעליהם, בשטח החברתי ובפעולות סעד. כבר בשבועות הראשונים של הכיבוש הנאצי התחילה פעילות מיוחדת למען שכבות העוני בין היהודים למען הרעבים, החולים, היתומים, והילדים העזובים. בראש ועד העזרה, עמדו עסקנים חשובים, חדורי אמונה עמוקה, שהם יכולים לדאוג להיים חברתיים על רמה נאותה גם בעת הכיבוש. מפעל עזרה מיוחד הוקם בחורף המר בשנות 1939/40 עת הגיע טרנספורט של מאות יהודים מגורשים מלודז' וממקומות אחרים. למעשה השתתפה כל האוכלוסיה היהודית בעזרה ביד רחבה לפליטים שהגיעו אליהם.

<u>מטבח עם</u> - בדצמבר 1939 נוסד בבנין בית היתומים מטבח-עם אשר נהנו ממנו גם עניי צאנז. אולם המפעל הזה, אשר הוקם בקשיים כבירים, לא יכול היה לפחות בעית השפל הכלכלי של האוכלוסיה בצאנז החדשה. עקב הדיכוי הכללי, עם סתימת מקורות ההכנסה הקטנים הלכה העניות וגדלה. במשך הזמן נפסקו נדבות למטבח העם והכל היה תלוי בסובסידיות מצד ה"יודנראט".

אולם גם היודנראט לא היה מסוגל להעניק את הסובסידיות הנדרשות מכיוון שנפסקו ההכנסות החדשיות מצד האוכלוסיה היהודית כאשר עלה מספר הנצרכים למפעלי העזרה, הוקם מוסד סוציאלי חדש אשר הביא הצלה פורתא בקיומו של המטבח, והוא "העזרה העצמית הסוציאלית היהודית". מוסד זה הוקם לפי דרישת הגוברנטור פרנק בקרקוב. מוסדות כאלו הוקמו בכל אזורי פולין, והמרכז היה בקרקוב.

הסיבה להקמת מוסדות אלו היתה פשוטה, כי טרם נעשו ההכנות להשמדה טופית של האוכלוסיה היהודית בגליציה. כאן ראוי להעיר שהיהודים בצאנז נפלו קרבן לתכסיס הנאצים. כי הם חשבו שדרישת הגרמנים להתארגנות, לעזרה עצמית, מבוססת על רצונם לעזור ליהודים להחזיק מעמד במשך שנות המלחמה. לפי הדו"ח הרשמי של המחלקה הסוציאלית והיודנראט מחודש יולי 1940, הספיק מטבח-העם להוציא משך חודש זה 486 ארוחות מהם 219 עבור פליטים, ו-267 עבור תושבי צאנז. עזרה רפואית ניתנה, ל-629 מקרים; עזרה למגורים ניתנה ל-64 משפחות (262 נפשות) ותמיכה כספית נתנה ל-883 איש; בסך הכל היה תקציב המפעל בחודש זה מסתכם ב-4103.13 זל.

בזמן ההוא איפשר הג'וינט ע"י סובסידיות גדולות להחזיק את המפעלים האלה,

תפקיד מיוחד היה לועד ההצלה של נוי-צאנז לגבי אנשי האינטליגנציה המקצועית שירדו מנכסיהם ואשר התביישו לבוא למטבח העממי כדי לקבל צלחת מרק. עבור שכבה זו, נתן הועד מצרכי מזון לביתם. רק בחודש מאי 1940 חילקו למטרה זו מנות ל-71 משפחות (285) נפשות (429 ק"ג מצרכים, ו-513 קילו לחם).

מוסד לילדים - כבר לפני המלחמה עמד בית יתומים בצאנז על רמה גבוהה ועכשו לאור התנאים הירודים, נתקבלו ילדים עזובים ומוזנחים. במוסד הנ"ל היו כ-180 ילדים; בשעות הבקר הופיעו ללימודים בערך 300 ילדים אשר קבלו אוכל בשעת הצהרים (במטבח העם) בסך הכל נהנו כ-500 ילדים אשר היו זקוקים לטיפול של מוסד הילדים. היות והמוסד קבל רק ילד אחד ממשפחה אחת ולא יותר, מסתבר שמספר גדול של ילדים יהודים בצאנז נשארו בלי השגחה והזנה ראויה לשמה.

בית החולים היהודי - יש לציין כי עוד לפני המלחמה היה קיים בית חולים יהודי בעיר. אולם אחרי הכיבוש הנאצי נשאר הבנין ריק ועזוב. עם רבוי המחלות והמגיפות הכירו הרופאים המעטים שנשארו, שיש צורך להקים מחדש את בית החולים היהודי בנוי צאנז. ב-6.10.40 התקיימה הפתיחה הרשמית של בית החולים היהודי. עזרה גדולה קבל בית החולים מד"ר סטוחלי, נוצרי הגון, מנהל בית חולים העירוני; הוא בא לעתים קרובות לבצע ניתוחים או לעזור בטיפול של חולים מסוכנים למרות העובדה שהיה אסור לרופאים נוצרים לרפא יהודים חולים. אחד התפקידים החשובים של בית החולים היה להכשיר אחיות, בהנהלת הרופאים היהודים, אורגן קורס מיוחד למטרה זו, וכבר באפריל 1941, עבדו בו 24 אחיות שגמרו את הקורס. בבית החולים היה מקום עבור 24 חולים ובשעת חירום הוסיפו עד ל-30 מיטות. עם פרוץ המגיפות, ובמיוחד טיפוס הבטן, הרחיבו את בית החולים ע"י הוספת בנין, בית זקנים לשעבר, שהיה סמוך לבנין בית החולים. באותו זמן, חוסנה כל האוכלוסיה היהודית נגד מגיפות אלה. על אף שהיו חסרים לבית החולים היהודי היחיד בכל האיזור, תרופות אמצעים אלמנטריים כגון החבושות, ואביזרים אחרים, עמלו הרופאים יומם ולילה במרץ ומעל לכוחותיהם כדי למנוע את

פרוץ המגיפות והתפשטותן לשטח המגורים של היהודים.

החל מ-1941 סרב בית החולים העירוני לקבל יהודים לניתוחים, ובית החולים היהודי הוכרח לפתוח מחלקה כירורגית. הרופאים ארגנו תחנות מיוחדות עבור חולי ריאות, חולי עיניים, מחלקה לנשים הרות, תחנות טיפת חלב, וקליניקות עבור חולים מבחוץ. נעשו אפילו מאמצים להקים מחלקת רנטגן, ובית מרקחת. תחילה ריפאו בבית החולים בלי תשלום, רק אחר כך אולץ היודנראט לבקש תשלום מינימלי. הרופאים ערכו גם בקורי בית, ולא פעם סיכנו את עצמם כאשר ביקרו בלילות בזמן העוצר.

יהודי צאנז היו מאושרים להכנס לבית חולים, בחושבם שהגרמנים יחוסו על החולים בעת הגירוש. אולם באוגוסט 1942, לקראת סוף מבצע הגירוש באיזור צאנז, נכנסו רוצחי הגסטפו - עם המן הראשם - לבית החולים והרגו את כל החולים במיטות, אחר כך אספו את כל הרופאים והאחיות לגן בית החולים וירו בהם.

עזרה לנכי מלחמה אלמנות ויתומים - קופת גמילות חסדים

מלבד מפעלי העזר הנ"ל, הוקמה בנובמבר 1940 ועדה מיוחדת לטפל בבעיות של קרבנות מלחמת העולם הראשונה. הנכים, האלמנות והיתומים, מנו בערך כ-140 איש, אשר עד פרוץ מלחמת העולם השניה קבלו תמיכה מהממשלה הפולנית; ועכשו משפחות אלה היו חשופות ממש לרעב. אחרי מאמצים גדולים, באמצעות הג'וינט וארגונים אחרים, הוכנסו גם המשפחות האלה לרשימת נזקקי עזרה. אגב, בדו"ח המתיחס לפעולה זאת מוזכר גם כן כי ארגון בעלי מלאכה יהודיים קבלו הקצבה של כ-200 ק"ג קמח.

המנהיגים היהודים חשבו, שבעזרת כל רשתות העזרה הסוציאלית ההדדית יוכלו להקים מפעל הצלה כזה שביכולתו יהיה להחזיק את הישוב היהודי בנוי-צאנז עד סוף המלחמה... עד סוף מפלת המשטר הנאצי. כהוכחה לעמדה זאת, היתה הקמת קופת גמילות חסדים אשר היתה מיועדת להלוואות עבור יחידים. אולם כידוע עם פעולות הגירוש בושלה תכנית זו.

מפעל בתי המלאכה

אחת האפשריות המחוכנות ביותר, היתה האמונה שהיהודים יוכלו להנצל מהסלקציות והגירושים ע"י השתלבות במפעלי המלאכה. במחשבה זו אורגנו בצאנז החדשה, בתי מלאכה של מומחים. אחרי משא ומתן ממושך עם קצין המחוז בוש, הצליחו היהודים לקבל רשיון לפתוח מפעל אשר העסיק בערך כ-120 אנשים. הם הועברו לגיטו מיוחד עבור כשרים לעבודה, והמשיכו במלאכתם זמן מסוים ככנדלרים, חייטים, אשר עבדו, למען הצבא לאנשי גסטפו, ועבור המשטרה הפולנית בנוי-צאנז.

היהודים ארגנו קורסים למקצועות פרודוקטיביים כדי ליצור אפשרויות לעבודה נוספת והכינו בחודש יולי קורס מזורז למסגרים.

יחס ראשי העיר צאנז החדשה כלפי האוכלוסיה היהודית

אין לך אקציה של גרוש ורצח בצאנז שלא נסתייע בה הגסטפו בכלי-השלטון המקומיים. אכזרי במיוחד היה ראש המחוז בצאנז, הד"ר בוש, שגלה אכזריות נוראה, בעת הגרוש הראשון של האוכלוסין היהודיים מקו הגבול ומן הכפרים אשר מסביב העיר. בראשית 1941 הוציא פקודה ששום יהודי חוץ מיחידים בעלי-זכות, לא יראה בבנין זקני-העיר. שנאתו ליהודים לא ידעה שבעה, כבר הזכרנו את התנגדותו להקמת סדנאות עבודה ברובע היהודי בצאנז החדשה. הוא השתתף בפועל ממש בכל סלקציות-הדמים. "גבור" נאצי זה התנצל בשנת 1960, בעמדו לדין על פשעיו, נגד היהודים בצאנז הכבושה, אמר: מחשב לפי תומו, שאינו אלא עוזר לבצע העברת האוכלוסיה היהודית, העברה ממקום למקום שאין עמה שום כוונת זדון.

לאחר יום הכפורים 1939 ניתנה לצאנז ראשות-עיר אזרחית, ואולם, החילה נאסר ראש העיר הפולני, הד"ר סיכראבה, פטריוט פולני, ישר, נציג מובהק של האינטליגנציה הפולנית הדמוקרטית ובמקומו מונה גרמני, ד"ר האן. ראשית מעשיו של ראש העיר החדש היתה לצוות על פתיחת כל בתי העסק של היהודים, ובהם הושיב קומיסרים, רובם פולנים, שעתה נעשו "גרמנים-עממיים". כך, איפוא, נפלו לידי פולנים כל העסקים, שהיו שייכים, לפנים, ליהודים, ומשנתברר, שבצאנז אין פולנים די להשתלט על עסקיהם של היהודים, פירסם

הד"ר בוש בעתון הפולני היומי בורשה "נובי קוריר ורשבסקי" מיום 28 בינואר 1941, מודעה, ובה כתוב: "גם בצאנז, לרגל "האריזציה" של מעמד הסוחרים, יש עתה האפשרות להלק לפליטים פולניים ישרים המומחים במקצועותיהם מספר גדול מהעסקים למיניהם שהיו לפנים בבעלות יהודים. והמודעה מסתיימת: את חלוקת העסקים הנ"ל מבצע ראש האזרחים של צאנז.

ביולי 1942 נתמנה הד"ר הילר לראש האזרחים (ראש העיר), והוא השתתף בכל מאודו ובכל ידו בהקמת הגיטו שלצאנז ובהתווית גבולותיו. - ועליו האחריות בחיסול הנורא של גיטו צאנץ.

יחס הגויים כלפי היהודים בצאנז בזמן הכיבוש

לפני המלחמה נמנתה צאנז עם הערים אשר יחסי שלום היו שוררים שם בין התושבים הנוצרים והתושבים היהודיים, רבה היתה בצאנז השפעת הפ.פ.ס (המפלגה הסוציאליסטית הפולנית), והקבוצות הפולניות האנטישמיות לא הגיעו כעיר להשגים ניכרים. ואולם מיד לאחר שפלשו הגרמנים לפולין, וימים אחדים לאחר שפלשו לצאנז, חל שינוי ביחסם של התושבים הנוצרים כלפי עמיתיהם היהודים.

הרבה מאד פולנים נעשו בין לילה "גרמנים עממיים", הם עזרו לגרמנים בכל מעשי הענויים והרצח שבוצעו בתושבים היהודים, אשר שנים רבות רבות חיו אתם בשלום חיי שכנות טובה. התבלט באכזריותו אחד בשם גורקה , גרמני-עממי, פושע נתעב,

שמוצאו מכפר על יד צאנז. בשל מעשיו הנשגעים, מעשי תועבה מזעזעים, מצא חן בעיני ראש הגסטפו המן, תלינו של גימו צאנז, ונעשה מיופה כחו וממלא מקומו.

התושבים הפולנים לא היו כולם שוים באשר ליחס ליהודים המעונים והנרדפים. רבים מן הפולנים נהנו הנאה יתרה מן הפחדון של היטלר לבעית היהודים ולא בושו לגלות את איבתם ליהודים היושבים בקרבם; לפי מה שספרה גב' רנה אניספלד בעדות שנגבתה ממנה, על פי רוב השתייכו פולנים לעולם התחתון שסייעו להטלריסטים לצוד יהודים בחוצות. הם הם שגילו את מקומות המחבוא בהם הסתתרו יהודים. יהודים רבים, שהתחבאו ביערות בסביבות צאנז, עונו ונרצחו ע"י "גיבורי" א.ק.

ואולם היו גם פולנים שהצילו יהודים. הגב' רגינה אנספלד הנ"ל, ספרה בעדותה לאמור: "היו פולנים שבעת הכבוש היתה התנהגותם כדת וכדין... וביחוד היתה זו האינטליגנציה. בטל פולנים אצילים אלה ניצלו שתי האחיות לבית קלוזנר ובתיה לרר. גם נמצאו אכרים פולנים ששכנו את חייהם כדי להחביא אצלם יהודים, ואולם אלה היו יוצאים מן הכלל. רובם של הפולנים הכפריים לא נתנו לשום יהודי לדרון על ספם. לא פעם קרה, שהכפריים הפולנים הסגירו לגיסטפו את היהודים שבקשו להתחבא בכפר וביער או הלשינו עליהם.

מרובים הפולנים בצאנז שניצלו את מצבם החמור של יהודי צאנז. שעה שהיהודים רעבו ללחם היו הפולנים מבריחים לגיטו אמצעי מחיה ומוכרים ליהודים ביוקר רב ובשער המופקע. היהודים מכרו כל אשר להם, התמשטו מהכל, למען קנות מעט

אוכל לילדיהם ולעצמם. נוצרים מכל החוגים קנו אז הכל מידי היהודים כמעט חנם אין כסף.

מחנות העבודה

ב-26.10.1939 נתברסמה בפולניה הכבושה הפקודה בדבר עבודת-כפיה של האוכלוסיה היהודית במחוז המרכזי. עבודת עבדים זו שנוצלה ע"י משק המלחמה הגרמני, היה עליה להביא גם לידי השמדה ביולוגית של האוכלוסין היהודיים. לשם כך נתכוננו בחודש יוני 1940 בכמומות שונים של פולניה הכבושה, על פי רוב במקומות נדחים שלא בנקל אפשר להגיע שמה, מחנות עבודה, ושם חייבים היו היהודים לבצע כל עבודה פיזית קשה ביותר, בתנאי דיור ומזון איומים. פשוטו של דבר: אלה היו מרכזים לרצח, מקום שם נפלו פועלים יהודים שדודים, שכחם תם לגווע.

ליהודי צאנז והסביבה נתכוננו מחנות עבודה בליפיה ליד נרוז'נוב, בראבקה. במושינה, בריסרו ובמיליץ, בסנדזישוב ובפוסטקאב ליד צמבין.

במרץ 1940 נתנך למען יהודי צאנז מחנה העבודה בליפיה אשר ליד רוז'נוב. שם העסיקו מאתיים מיהודי צאנז בעבודות פרך, בחציבת אבנים ובסלילת כבישים. המחנה היה באזור הרם, לא הרחק מהנהר דונאיץ. העובדים היהודיים היו שם כמעט ערומים בלי לבוש, בלי לבנים ובלי נעליים. בלילות היו רועדים מקור, כי לרובם לא היה במה להתכסות.*

---

* הדו"ח של מג"ר ברונו שלאבה פיגדר לנשיאות של עזרה סוציאלית עצמית בקרקוב באשר למצב בליפיה, לפי מכתב מ-19.10.40.

רבים מן העובדים שם ~~נפטרים~~ לברוח מן המחנה אף על פי שהיו צפויים להיירות. לפי הממור בזכרונותיו של דב הרשטאל, רצחו הזקיפים האוקראיניים במחנה ליכיה את כל מי שניסה לברוח מן העבודה. כך נספה ורנר, בחור צעיר מרחוב לבובסקא בצאנז, כיון שעזב את מקום העבודה. וכך גם נפל חלל ברוך קורן, אבי חינוקות, מרחוב דונאיבסקי, בצאנז.

לאחר הגירוש הגדול בצאנז, אוגוסט 1942, רצחו אנשי הדמים של הס.ס. את כל היהודים שנותרו בליפיה, אותם ואת ראשי המחנה חנינא גוטרייך וליבער, ברלינר.

מחנה העמדה נורא ואיום היה בפוסטקוב ליד דמביץ. איש הדמים האמאן היה מגלה שמה מאות מיהודי צאנז על כל עבירה קלה שבקלות. בני הבליעל הגרמנים והאוקראינים היו מתחכמים שם להמציא התעללויות אכזריות שלא כדרך הטבע. רק בנס יצאו חיים משם. נס כזה נחרש לטוביה סלומון, הניצול היחידי מבין מאה יהודי צאנז, אשר המן שלחם לפוסטקוב.*

בטוי לאכזריות של חיות-טרף אגב הסוואה חיצונית היה מחנה העבודה בראבקה, מקום נופש לא הרחק מצאנז למעשה היה שם ביח ספר לירי, לחלמידי ס.ס. צעירים, אשר למדו שם והתאמנו בשיטות רצח וענוי שונות משונות.

---

* ש.ל. שניידרמן - "הייגריך המן, הנאצי רוצח היהודים בצאנז ובעיירות הסמובות לה",
פורוורטס ניו-יורק 7.7.60.

עלילות גבורה בגיטו של צאנז

הנוער היהודי בצאנז, נאנס לאלתר, בשבועות הראשונים לפלישת הנאצים, לעבודות פרך שונות. מתנועות הנוער היהודי, תנועות מלאות חיות, לא טרד כלום, הפחד להלכד ע"י המרצחים הנאצים, החרדה הגדולה, העמיקו את היאוש אשר אט־אט גבר על יהודי צאנז.

ואולם עדיין היו בצאנז יחידים, אשר פיעמתם רוח מלחמה כנגד השונא הגרמני השנוא, ורוחם רוח עז מבלתי יכולת לעורר בכוחות עצמם מרי כלשהו; עמלו יחידים אלה למצוא דרך ולהתקשר עם המחתרת הפולנית, אשר בראשה עמד העורך דין וויאשר, לשעבר עסקן סוציאליסטי בצאנז.

על תנועת התנגדות זו נמנתה גם קבוצה של יהודי צאנז ובראשה הפרקליטה ברוניסלאבה פינדר, בתו של ר' יעקב פינדר. זולתה נמנו על קבוצת "וויאטים" זו יהודי צאנז אלה: מאקס ואהרן אנדה (לשעבר בעלי בית הדפוס פודהאלנסקא), הנק גריבל, סטודנט זיגמונט קורן (ממשרד העבודה) דב הרשטאל, חנינא גוטריין, ראש המחנה במחנה העבודה הליפיה. הקבוצה היהודית מתעודתה היה להביא ידיעות מפורטות על מחלקת הצבא הגרמני, שהשתכנה בצאנז החדשה. יהודי קבוצה זו אף הפיצו עתוני מחתרת של תנועת המרי הפולנית. תפקיד בעל משקל היה בחלקם של יהודי מחתרת אלה בקליטת ידיעות צבאיות וחדשות משדורי רדיו של חוץ לארץ. דבר זה נתאפשר בגלל אשתו של זיגמונט קורן, שמוצאה מאוסטריה ועבדה במפקדת השדה הגרמנית. מפיה השיג הרשטאל את הידיעות הצבאיות החשובות ומסרן לגברת פינדר.

מיד עם כניסתם של הגרמנים לצאנז הוחרמו כל מקלטי הרדיו שברשות יהודים ובאיום עונש מוות נאסרה עליהם ההאזנה לחדשות חו"ל. אולם בבית הגברת קורן היו מקלט רדיו, לפי שהיתה נחינת "הרייך" שם היה הרשטאל מאזין לשדורי רדיו מחו"ל, ומשם היה מוסר את הדברים להוגי המחתרת. משניתק הקשר עם הגב' קורן, אחרי מות בעלה, הגניב הרשטאל עם שני האחים אנדא מכשיר האזנה לרדיו לתוך המרתף בבית 53 ברחוב לבובסקה, וכך אפשר היה למסור לאוכלוסיה היהודית ידיעות, שלא פעם הכניסו עדוד ובטחון בבתי יהודי צאנז המיואשים וחיזקו ידיהם במאבק הקשה עם גורלם המר.

ערב החיסול של גיטו צאנז עמדה בכל הומרתה על הפרק בפני חברי המחתרת היהודים הבעיה: בשעה של גירוש המוני מצאנז מה תהא על היהודים ואיך לקדם את הגבורה? נערכו כמה וכמה התייעצויות סתר, ונוסף על המנויים למעלה אף השתתפו בהן יהודי צאנז הללו: רפאל קליין, יחזקאל גוטרייך, שטרופלד (חתנו של מרדכי מאהלר) ומלך אפטרגוט. קודם כל הוחלט לנסות לארגן כמד מזוין ולפנות לשם כך אל מנהיגי תנועת המחתרת הסוציאליסטית הפולנית בבקשת עזרה: להגניב נשק ולאפשר להמלט אל היערות הסמוכים.

משנתברר, שאין שום תקוה לקבל שום עזרה שהיא מן הסוציאליסטים הפולניים, הוצעה הצעה לארגן התנגדות פאסיבית ולהשפיע על יהודי צאנז, שאם תבוא גזירת דיפורטאציה לא להתיצב כלל או להמלט ליערות. כל ההצעות האלה עלו בתוהו, גם חברי המחתרת היהודית בצאנז נתעו והלכו שולל אחר הצורר המן ועוזריו, אשר רמו אותם בהבטחות שוא שיהודי צאנז רק יועברו לאזורי פולין המזרחיים ושם יועסקו בעבודות שונות.

חברי המחתרת היהודית בצאנז שניזונו במשאות שוא ומדחים כאלה, חדלו מן הרעיון לארגן כל מרד שהוא בגיטו צאנז, ובעת הטבח באוגוסט נספו כולם, פרט ליחידים בגיטו של צאנז.

גם בצאנז היהודית נמצאו יחידים אשר עמדו "גאים ואיתנים בשעות הטרגיות ביותר. כבר ספרנו בהזדמנות אחרת על גבורתה של המורה היהודיה בצאנז, הגב' גולדברג-שפירא, אשר בעצם הטבח והרצח שבחודש מאי בבית העלמין בצאנז, בעמדה על שפת קבר ההמונים, הטיחה בלי כל פחד קללות בבני המרצחים הנאצים ובקול רם ניבאה את מפלתם של השליטים הגרמנים.

על עמידה בגבורה של שני יו"ר היודנראט, האחד של צאנז והאחר של לימנובה (במחוז צאנז), כבר סיפר דב הירשטאל בזכרונותיו, שכבר הובאו לעיל.

באחד הפרקים כבר ספרנו על נועזותו של ראש היודנראט בצאנז, מנדל אייזן, אשר סרב בתוקף ובאומץ להסגיר מקצת יהודי צאנז לידי הגסטאפו.

קדוש השם נשגב היה קצה של גבורה יהודית בעירה לימנובה (עיירה מבנותיה של צאנז). בראש היודנראט שלמקום זה עמד יהודי נכבד אציל רוח, שניצר, וגם ממנו תבע המן, שיסגיר מספר מכרם של יהודים לגסטפו. תשובתו של שניצר היתה ברורה ומפורשה: הוא לא יסגיר שום יהודי למות... המן אסר את שניצר עם עוד אחדים מחברי היודנראט בלומנובה, ולאחר כמה ימים הוציאם ממאסרם והתירה בהם: אם טוב בעיניכם ימרו את פיו ישא את ראשם מעליהם.

ובבוא הזמן שנית ללימנובה ובדרשו שוב מידי שניצר מספר

מסוים של יהודים, עוב סרב היו"ר האמיץ לשלוח מן היהודים שלו למות. המן עמד בדיבורו. הוא ערך בחוץ. מול בית הקהילה בלימנובה, בטן את כל חברי היודנראט עם שניצר בראש, וירה בכולם.

הירשטאל שכבר נזכר לעיל לא פעם, וכפר בזכרונותיו על מעשי עז ועמידת גבורה של יהודי צאנז. מעשה באופה מ. אונטרברגר, שישב בערב, לאחר העבודה, ליד בית המאפיה אשר לו, פתאום נגלה אליו הסדיסט יוהאן, מנהל בית הטוהר בצאנז, וכראותו כי האופה לא שם על זרועו את טלאי הקלון, רצה להביאו בזרוע אל הגסטאפו. אונטרברגר הבין מיד למה הוא צפוי שם, ובלא שיחשוב הרבה הטהר על איש הגסטפו, אחזו בצווארו ובחמה שפוכה איים עליו, כי לא ירפה ממנו, עד אם ישבע בהיטלר, שלעולם לא ירדוף לא אותו ולא את משפחתו, ורק כשנשבע יוהאן ככל אשר דרש ממנו האופה - יצא מתחת ידו, ימים רבים לא נראה יוהאן בסביבת הגיטו, מקום שם ישב אונטרברגר.

הרבה תעודה ואומץ הראה ר' יוסילה פרנקל ז"ל, תלמיד חכם עדין ורך, חתנו של ר' שלמה'לה בורשטיין ע"ה, הירשטאל מספר: ביום מיומים ב-1941 דרש המן מהמשטרה היהודית להמציא לידיו את החשוב שבת"ח שבצאנז, הגורל נפל על ר' יוסילה פרנקל, וכשהיה מובל, הוא, היהודי יקר הרוח כלי חמדתה של צאנז, ע"י השוטרים היהודיים, אל המן, היה אבל גדול ליהודי צאנז, ר' יוסילה פרנקל לא בכה ולא גנח. כל הדרך היה הולך ומתודה ודוי ההולכים למות. לאחר שעשה כל אותו לילה בגסטפו ולאחר ויכוח על התלמוד עם פקיד בכיר של הגסטפו, נשלח בשלום אל ביתו.

לאחר זמן, יום לפני הגירוש הגדול, כשהשוטרים היהודים כינסו את יהודי צאנז לאסיפה, כדי שיכירו וידעו את הסדרים בעת האקציה, הראה ר' יוסילה פרנקל אות ודוגמה, האיך ימות יהודי גא על קדוש השם: שעה שסגן המפקד של המשטרה היהודית, בלושטיין, מסר לקהל הנאספים מפי המן לאמור: יהודי צאנז ישלחו לאוקראינה, ואם היהודים לא יפרו את הסדר לא תהיינה זאת הפעם לא המחות וריה ולא אכזריות, אותה שעה קם ר' יוסף פרנקל, כשהוא לבוש בגדי שבת, עמד על ככא ובקול רוטט צעק: "אל תאמינו למרצחים"! אל תאמינו לשום דבר, מכל אשר יאמרו ויבטיחו! אין לנו מה להפסיד! כל מי שיכול להציל עצמו - ימלט! ומי שאינו יכול - יחודה! שמע ישראל!". השוטרים היהודים הורידוהו בכח מעל הכסא... הרצחנים ענו אותו עד שיצאה נשמתו הקדושה. מעשה אחר של קדוש השם היה בגיטו של צאנז בשנת 1940. בידי מבריח גבול, שנפל לידי הגסטפו בצאנז, נמצא מכתב יהודי, היהודי שהמכתב היה שלו, מנשה יחזקאל פלאסטר מרחוב היהודים, נעלם מיד כשנדרש להחיצב בגסטפו, והיה מתחבא אי-שם, הגסטפו אסרה את ילדי משפחת הרב אייכנשטיין ואמרה להחזיקם במאסר כבני ערובה, עד אשר יוסגר פלאסטר לידיה. בני הרב אף נדרשו להוציא קול-קורא ליהודי צאנז, שיסגירו את "הפושע" המבוקש.

ואולם בני הרב האמיצים סרבו לעזור אף עזרה כלשהי לגלות את מחבואו של פלאסטר, "הרי זה שלא ככתוב בתורתנו" - טענו הבנים. בני הרב העדינים והאצילים עונו בלי חמלה ויצאה נשמתם הטהורה בבית הגסטפו בצאנז.

במחתרת היהודית בצאנז אף סודרה עליה בלתי ליגאלית לארץ ישראל. צאנז היתה שלב חשוב דרך לארץ ישראל דרך אונגריה הסמוכה.

אקציות הדמים

הסתערות הצבא הגרמני על ברית המועצות (ב-26.6.41) היתה מפנה בדברי ימי המרטירולוגיה אשר ליהדות פולין בזמן הכיבוש. הרצחנים הגרמניים התחילו בכינים שלשלח של רצח המונים שיטתי, עד חוט כל האוכלוסין היהודים בפולין ועד כלותם לגמרי.

בצאנז כבכל הערים והעיירות שבתחום גליציה, נתנה להכנות אלה צורה של חוחם תכנית שיטתית, המעוצבה לכל פרטיה ודקדוקיה, תכנית שכלכלו אותה היטב במחשבה תחילה, תכנית השמדה. במסוה של העברת המוני יהודים למחנות עבודה נערכו עתה התעללויות נוראות בקבוצות יהודים רבות בצאנז. אקציות אלה, שכלשון ההשמדה של הגרמנים נקראו "פעולות העברת אוכלוסים", בוצעו לפי תכנית מהוכנה מראש, על פי רוב לפי רשימות ערוך והגיש היודנראט, כל אקציה כזו עמה לה מטרה מסוימת. מעולם לא חסרו חירוצים על בצוע הרג-ורצח בצאנז. כך בוצע בשנת 1941 המבצע הנקרא מבצע רבנים.

המן כלא בסוהר - הגסטפו עשרה רבנים, ובכללם הרב ר' משה אייכנשטיין, ר' צבי הירש הלברשטם, ר' אפרים הלברשטם ור' מנשה פלאסטר. כולם הוגלו לאושוין, ושם נספו כולם על קידוש השם. שפיכת דמים זו היתה לה מטרה ברורה: הרבנים יכלו לעשות הרבה בחיזוק ידים רפות ובעידוד רוחם של היהודים הנדכאים והחלכאים. מהם יכלו היהודים המתנסים בנסיונות קשים לשאוב כח לשאת כל מעשה תועבה של הרוצחים הנאציים.

מאה מיהודי צאנז משתלחים לפוסטקוב.

שילוח מאה מיהודי צאנז לפוסטקוב, זה מחנה המוות הנורא, קשור במעשה טרגי: בוקר אחד ראו הגרמנים בחלק ה"ארי" של צאנז תרנגולת תלויה על עמוד טלגרף, לכרעיה של התרנגולת היה קשור פתק ובו כתוב: "ככה יהיה היטלר תלוי". זה היה מעשה ידם של אנשי המחתרת הפולנית, ואולם המן תלה את האשמה ביהודים, והטיל עליהם העונש: מאה אנשים ונשים צעירים גרש לפוסטקוב. ומרשימה של יהודים שנידונו בשנת 1938 בשל פעלתנות קומוניסטית.

שנמצאו בבית-גנזיו של זקן העיר צאנז נצטוו "שרותי-הסדר" היהודיים להסגיר לידי הגיסטפו תוך עשרים וארבע שעות את כל האנשים אשר נזכר שמם ברשימות הללו. ששה מבין אנשי היודנראט נלקחו להיות בני ערובה, שפקודת המן תבוצע בכתבה ובלשונה. רבים מן הרשומים ברשימות כבר לא היו בין החיים או שנדדו לאחר המלחמה למקומות אחרים. ואולם השוטרים היהודים לא ראו שום סיבה להמנע מקנאות יתרה לפקודה ואל הגיסטפו נגררו יהודים, אשר דבר לא היה להם עם הנאשמים הנ"ל. זה היה פשעם, ששמותיהם היו דומים לשמות שברשימות.

מנולי היהודים מ"שרותי הסדר" בצאנז גלו במבצע זה את כל השפלות. כדי לספק להמן את היהודים הנדרשים גזלו נשים מילדיהן, אף על פי שברשימות עוד היו רשומות בשמותיהן לבית אבותיהן. כמה מאות יהודים, כמעט כל הנוער היהודי בצאנז, מיטב הבנים היהודיים, נלכדו ביום אחד ונכלאו בכלא של הגסטפו, בלילה, לאחר יום האימים והבלהות, ערך שם המן, "בלוי" אשר אליו הוזמנו נשיהם של קציני הגסטפו. המוסיקה נוגנה והיהודים שנידונו למות היה עליהם לרקוד, "והו מחול המות שלכט", ההל המן ביהודים האומללים.

למחרת הובלה כל הקבוצה מבית המוהר לבית הקברות של צאנז. אנשי הגסטפו ושוטרים פולניים ואוקראינים הריצו את מחנה יהודי צאנז, (ובכלסם גם ששת בני הערובה מהיודנראט)לאורך הרחובות: פשטאקובקה, זשלאזנה, עד בית העלמין. מ. פרידנברג, אחד ממחי המעט ששרדו, מן הקומץ שנפלטו, עבד אז בבית מלאכה של חייטים, באחד מן הרחובות האלה.בעתון "פורוטס" מן הכ"ח באוגוסט 1960, תאר את אשר עבר עליו בתקופת הנאצים בצאנז, ובכללם של הדברים גם פרטים על תהלוכת האבל הנוראה, שהוא צפה בה בעד החלונות של בית מלאכתו. בשורה הראשונה, כך הוא מספר, צעד ליברמן, נגר, וטמוך לו מנדלי זלטה (שמעונוביץ) והשלישי הוא גיסו של פרידנברג, שלמה דייטלבוים. בשורה האחרונה - שוב לפי זכרונותיו של הנ"ל - שרכו דרכם ארבעה זקנים: עובד שימל, מנקה דוד איינהורן, יוסף מנדר, א. גארבר וקלינגר, סוחר נפט.

"מאחורי היהודים הצועדים" - כתוב בזכרונות של פרידנברג - "הפטיע קצין הגסטפו דנק. הוא תפס כל יהודי שנקרה לו על דרכו", על כן גדל בלי הרף מספר היהודים שנידונו למות. הם הובלו לקבר המונים, קבר ש"היודנראט" מוכרח היה להכין מבעוד זמן בבית הקברות של צאנז. משהגיעו שמה, הכריחו את היהודים התשושים להתפשט עירומים ולסדר את בגדיהם ולעמוד הכן ליד הקבר הכרוי. היתה דממת מות, כשאנשי הס.ס., המזוינים מכף רגל ועד ראש, הקיפו את היהודים העירומים וכיוונו כנגדם את מכונות היריה. 30) פתאום... בקע מן הדממה קול אדיר... היתה זו זעקת מחאה מלבה של ראצקה גולדברג- פירא, 31) מורה ועטקנית במפלגה, פועלי ציון"... זעקה שכה הביעה ברגעה האחרון

את כל שאט נפשה ואת משטמתה לרוצחים הגרמנים... כנבואת זעם יוקדה רעמו דבריה האחרונים, אשר הטיחה באומץ מופלא בפני המרצחים: "הדם הנקי השפוך לא ינוח!... יבוא יומכם המר והשחור!"

כדור אקדח הפסיק את דבריה... הכדורים שנפלטו ממכונות היריה הגרמניות שמו קץ לחייהם של כמעט ארבע מאות קדושים וטהורים... יהודי צאנז הנעימים והיקרים.

האקציה בחודש מאי

מחחילת 1942 ההחילו אקצ ות הרצח מתרחבות והולכות ביהודי צאנז ומקיפות כל פעם קרבנות יותר ויותר. נראה הדבר, הרוצחנים הגרמנים הבחינו, שיהודי צאנז העיפים והרעבים, כבר עיפה נפשם להורגים ורוחם שמוטה מהם עד כדי כך, שכבר אפשר לגשת לשלה האחרון של "הפתרון הסופי" של הנאצים; ההשמדה הגמורה של האוכלוסיה היהודית בצאנז. לפעולה זו התכונן המן בזהירות הרבה ביותר. תחילת מעשהו היתה לבער מגיטו צאנז את עסקני הצבור השמאליים, אותם שהיו מסוגלים לעורר בלב היהודים הנידונים למות את מחשבת ההתקוממות. את שמות הקרבנות לקחה הגיסטפו מרשימה ישנה, מן הזמנים שלפני המלחמה, רשימה של חברי ברית - "גוויאזדא" (הכוכב), אגודת ספורט שקבלה השפעה מפועלי ציון - שמאל, וכן גם רשימת חברי הספריה העממית של שם מאקס רוזנפלד.

עתה התחילה עבודתם של השוטרים היהודים משרותי הסדר. שורות שורות ערכו את הגויות בבור-ההמונים, כדעדיין רבות מהן

מפרפרות וגוססות. בכבידתם רמסו המנוולים האלה את גופות-המתים, כדי שלא יתפסו מקום רב... ואחר כך סתמו את הגולל. לאחר ימים אחדים בצבץ ויצא מן האדמה דם... דם קדוש צאנך למאותיהם.. 32)

ליל דמים והרג רב

בלילה ההוא לאחר המטבח בבית הקברות לא נחו המרצחים הגרמנים כחיות טרף זינקו אל בתי היהודים ורצחו משפחות שלמות... מבית לבית... מהצר לחצר,.. לא פסחו על שום פינה, ובאשר מצאו יהודים שם ירו על ימין ועל שמאל, על טף ונשים, על זקנים וחולים...

"למחרת (= זה היה היום 1.5.1942) - מספר שמואל לויפר - רק למחרת נתגלו התוצאות של ליל הדמים. ילדים הרוגים תחת המשוה, ודאי בקשו למצוא שם מחבוא... מאחורי הארונות מצאו גויות גברים כשהם עומדים...

שמונים יהודים (בערך) נורו באותו ליל דמים 33) דממה נוראה ירדה על בתי היהודים, הנותרים היו המומים ונדהמים ולא שבה נפשם.

אחדים מן הצעירים שבחבורה, עם דב זילביגר בראש, ראשונים היו להתאושש ונטלו על עצמם להביא לקבר ישראל

את חללי ליל הטבח 34).

בעגלתו של בריש נורט עברו מבית לבית, אספו את כל היהודים ההרוגים והטבוחים. וקברו אותם בבית העלמין שבצאנז.

קשה לקבוע כודאות את תאריכי המטבחים, באיזה יום חלו. הם הם ההרגות המכונות בפי יהודי צאנז "מבצע מאי", והקרוב לאמת, שביום ה-28 לאפריל 1942 התחילו "שרותי הסדר" בצאנז החדשה לגרור אל הגסטפו את היהודים לפי הרשימות של האגודות הנ"ל, שכללו (בערך) 400 שמות. בבית הסוהר של הגסטפו היו עצורים עד ה-30 באפריל 1942 ובאותו יום הובאו לטבח בבית הקברות של צאנז, אור ליום האחד במאי 1942 נערך המשך של מבצע הדמים בנאות היהודים וברחובותיהם בצאנז החדשה.

אחד במאי נורא זה נחקק עמוק בזכרונם של הנותרים מבין יהודי צאנז. כמעט אין בית אשר המרצח הגרמני, עם המן בראש, לא השתולל שם, שחיטה זו, שתחילתה בשלהי אפריל 1942 וסופה באחד במאי 1942, נרשמה בטפר השמדות של יהדות צאנז כ-"מבצע-מאי".

השלב האחרון

3-2 שבועות לאחר "מבצע מאי" לא נערכו עוד מבצעי דמים בגיטו של צאנז היה שקט יחסי, שקט שלפני סערה, המן צמא-הדמים התכונן להכחדה הגמורה של גיטו-צאנז, התכונן לסוף מעשה במחשבה תחילה, בסתר ועל פי תכנית שיטתית.

ואולם כל הסימנים העידו, שהקץ ממשמש ובא, המרצחים הגרמנים הפעילו את מכונת ההשמדה, השמדה שזאת הפעם נועדה להיות שלמה, סופית.

אנשי הגסטפו השתדלו עתה להכניס מהומה במחותיהם של יהודי צאנז ולהשלות את נפשם בשמועות בדויות, שכאילו הם היהודים צפויים לאושר גדול... עומדים להעביר אותם למחנה עבודה, שם יעבדו בתנאי-שיכון ותזונה טובים יותר... התחילו מדברים בגלוי על "העברה" נרחבה של יהודי צאנז.

ואולם תחילה החליט המן לסחוט מיהודי צאנז השבורים והרצוצים את הפרוטה האחרונה אשר להם, כי בימים ההם עדיין היתה פרוטה מצויה בידי מקצת אנשים יהודים, אשר החביאוה לשעת צורך.

בראשית אוגוסט 1942, עובר המן להיסול הגיטו של צאנז, תבעה הגסטפו מן היהודים לשלם תוך שעות אחדות קונטריבוציה כדי מיליון זלוטות, המן שגזר גזירה זו הבטיח, שאם יטולק לאלתר המה הזה תערך ההעברה בלי קרבנות דמים.

ואולם משלומה קונטריבוציה זו דרשו המרצחים עוד 250.000 זלוטות ו-2000 כלי בישול חדשים, לא יצאו רבעי שעה אחדים וגם תוספת היטל זו סולקה 34).

בעת ההיא עצמה בצע חיסול הגיטאות בעירות הסמוכות שבסביבות צאנז.

מקומות סמוכים אלה בערו מהם את התושבים היהודים בער היטב. מהם שנשמדו במקומם... ואת יתרם הגלו לצאנז.

לפי רשימה שחוברה למען הנשיאות של העזרה היהודית הסוציאלית העצמית בקרקוב ונתקבלה שם ב-25.11.1940, נמנו על אזור צאנז מקומות אלה:

צאנז	: תושבים יהודיים:	10.000
גריבוב	: "	1.320
לימנוב (העיר)	: "	895
לימנוב(הכפר)	: "	610
קרניץ(העיר)	: "	878
קרניץ(הכפר)	: "	225
צאנז ישנה	: "	542
משאנה-דולנה	: "	740
מושינה וסביבתה	"	490
לאנצקו	: "	345
חלמצא	: "	348
דוברה	: "	225
פיבניטשנה	: "	160

טיליטש	: תושבים יהודיים:	92
ריטרו	: "	89
לאבובה	: "	82
טימברק	: "	40

פרטים על חייהם וכליונם של התושבים היהודיים במקומות האלה בימי שלטון שם הנאצים ידועים לנו מן הדינים וחשבונות שועדי העזרה הסוציאליית העצמית היו שולחים מדי חודש בחודש למרכז זה בקרוקה.

הגירוש האחרון

שלושה ראשי המרצחים, אשר הצליחו להשלים את "הפתרון הסופי" בגיטו צאנז, המן הרשע הצורר, ראש המחוז ד"ר בוש ונציב העיר ד"ר הילר, שלושה אלה עדיין היו מתאמצים לרמות את יהודי צאנז הנידונים להשמדה, עתה היו מציצים שמועות שיהודי הגיטו יועברו מזרחה, ושם יעמיקו אותם בעבודות משק.

ביום השישי ה-21 באוגוסט 1942, דרש המן מחברי היודנראט בצאנז, וכן גם משרותי הסדר לתת דעתם על כך, שביום א', כ"ג באוגוסט 1942, יתכנסו כל יהודי צאנז במקום ההתועדות ע"י הנהר דונאיאץ 35).

וכך סיפר מ. פרידנברג בזכרונותיו: ביום שישי בחודש אוגוסט 1942, בלכתו לעבודתו מגיטו שני בצאנז ברחוב לבובסקא ראה מודעה על עמוד טלגרף ועליה חתום המן:

על כל יהודי צאנז והסביבה להתייצב ליד הדונאיץ ביום הראשון עד השעה שתים עשרה לפני הצהריים. הרשות נתונה לכל אחד לקחת את ההכרחי ביותר ומזון לימים אחדים ועל כל משפחה לנעול את דירתה ואת המפתחות למסור למשטרה היהודית". בפקודת המשטרה - מוסיף ומטפר הרינדנברג - גם צוין הסדר במקום ההתכנסות: "בכל רחוב יש מקום מסוים, על כל משפחה להיות ערוכה בצור: ראש המשפחה בחזית העצמיה, האשה מאחריו, הילדים אחרי הוריהם לפי גילם, ולבסוף אזהרה: אם מישהו מן היהודים לא יציית לפקודה - יירה מיד".

הרוצח הזן היה זאת הפעם רק למדי... שלא כדרכו התיחס עתה בעדינות מעושה אל היהודים הנפחדים.

"רוחו של הזן היתה טובה באותו יום שלא כרגיל, נזכר שמואל לויפר. הרשה לשאול שאלות, ענה עליהן אף הוסיף ואמר, שהיה רוצה ומאוד, שזאת הפעם לא יהיו קרבנות.."

עתה התחדל הזן בשקרי הבטחות למצוא הן בעיני ההמון היהודי, להרגיעו, כדי לבצע ביתר קלות את רצח ההמונים.

היו בגיטו צאנז יהודים, אשר לא נתנו לסנור את עיניהם... הם ראו את האמת ולא נתנו לטמטם את מוחם בהבטחות שוא של הזן נציב הגסטפו ולא הלכו שולל אחר דברי הארגעה של היודנראט ו"שרותי הסדר".

"אנשים אלה נזכר ומזכיר שמואל לויפר בזכרונותיו הנ"ל אמנם הגידו מראש, שההתייצבות במקום המפגש כמוה כמות... ועל כן עזבו רבים מהם את הגטו ונמלטו אל היערות אשר בסביבה או

שהתחילו בונים בונקרים... ומי שלא היה בידו לבוא בהחבא, הסתתר אצל מכרים מן הפולנים שאפשר היה לבטוח בהם".

מועט ביותר היה מספר יהודי צאנז שמצאו להם מחבוא... הרוב נתן עצמו להיות מרומה.

ביום הראשון, הוא 23.8.42, בשש לפנות בוקר כבר היו אלפי יהודים מגיטו א', מן המוכשרים לעבודה, ערוכים למשפחותיהם במקום ההתכנסות. כל ראש בית אב החזיק בידו את מפתחות דירתו. למפתח היה דבוק פתק ועליו הכתובה המדוייקת. הגיע המן עם מלויו והתחילה הסלקציה. צליפת שוט על הפנים היתה אות, שהנפגע ישאר בקבוצת המסוגלים לעבודה.

ובדרך זו נתחלקו יותר מ-760 יהודים בקבוצות עבודה שונות, מהם 120 לסדנאות העור, 320 ניתנו למחנה הטהור", ויתרם לעבודה בסדנאות מושינה ובריטרו, לעבודה בצנורות המים ברוזשנוב, בסלילת כביש מצאנז ולשאר עבודות הדרושות לגרמנים.

קבוצות עבודה אלה הוכנסו לפי שעה לגטו א' (למוכשרים לעבודה), ולהם ניתנו דירות ארעיות ברחוב קראיבסקי.

במקום ההתכנסות ליד הדונאיץ נשארו 15.000 יהודים ומעלה, אשר שוט חוטי הברזל של המן לא נגע ולא פגע בפניהם. הם כולם הוכנסו אל הגטו הצר והסגור ברחוב היהודים, הגטו המוקף גדר של תיל, שנועד לאותם שלא יצלחו לעבודה. לא יתואר המחנק... החום... הרעב... הצמא...

יהודי הגטו הסגור, אשר בקשיי קשיים יכלו לנשום שם, מרוב צפיפות, נשלחו בשלושה משלוחים לבלזיץ, הטרנספורט הראשון יצא לדרכו כבר ביום השני, 24.8.42. המשלוח השני מיהודי צאנז שנידונו לכליון חרוץ יצא ביום ד' 26.8.42 והשלישי ביום השישי 28.8.42, הנסיעות אל מחנה המות נערכו בתנאים איומים, לא אנושיים, בקרונות מסוגרים בכל אחד 100 איש נכלאו יהודי צאנז... רבים מהם מתו ברעב ובצמא בעוד הם בקרונות.. 15.000 יהודי צאנז נשלחו בשלושת הימים האלה לבלז'ץ, שם הושמדו.

בגיטו א' שבצאנז עוד נותרו יהודים, אשר נשאו חן מלפני המן צמא הדמים, וניתנה להם הזכיה להתענות עוד ולעבוד למען הרוצחים הגרמנים. מתוך 760 יהודים, שנועדו לעבודה, נבחרו 400 (בערך) "לטור הטיהור", שתפקידו היה למיין את החפצים שהשאירו אחריהם יהודי צאנז.

לפי דבריו של מרקוס פרירנבך הנ"ל, (והוא עבד בגיטו צאנז בדוכן החייטים), קבע המן למאות האחדות של היהודים שלושה ארבעה צריפים, למען "המוכשרים לעבודה". איש מהם לא היה רשאי לצאת יותר ממחצית המטר מצריפו. אחד מן הפועלים היהודים העז להתרחק קצת יותר ונהרג בירייה.

קבוצות אחרונות אלה של יהודי הגיטו חוסלו אף הם בששת שלבים, במלהי נובמבר 1942, כשכבר רוקנו כל בתי המושב של היהודים בגיטו צאנז. נשלח משלוח של 150 איש מ"טור הטיהור" לטארנו, ומיד אחריו עוד משלוח, שאף הוא היה של 150 איש. מאה היהודים הנותרים הועסקו עתה במיון החפצים, שנמצאו בשיכונים של היהודים. החפצים הטובים ביותר נשלחו לגרמניה והפחותים הוצאו למכירה בצאנז.

למטרה זו נערכו כל יום שלישי ושני שוקים בבית הכנסת הישן, מקום שם הוצע למכירה "רכוש היהודים". אוכלוסי המקום קנו בהנאה יתר בחצי המחיר את החפצים של היהודים והאדונים הגרמנים שלשלו לתוך כיסיהם שלהם את דמי הפדיון. עיטוק זה של 100 היהודים האחרונים בגיטו צאנז נמשך עד יוני 1943, ואז נשלחו 70 מהם לטשביניה.

30 היהודים האחרונים, שעוד פרפרו בגיטו צאנז, עבדו בפנוי ההריסות ברחובות ובנקוי מחנות הגסטפו.

כל אותו הזמן היו כלבי הגסטפו תריס אחר מחבואים וסורקים את כל השטח של אזור צאנז, אולי יגלו יהודים שעלה בידיהם להתחבא, וביותר שמרו מאד את נקודות הגבול, שמהן קל היה לעבור בהחבא להונגריה.

כל יהודי שנתפס, אם בגבול ואם באיזה מסתור, נגרר לבית העלמין ושם ירו בו.

כך נטבו חמישים יהודים (בערך) בצאנז.

בחודש יולי 1943 הועברו שלושים היהודים האחרונים, שעוד התענו בגיטו צאנז, לטשביניי.

כלו יהודי צאנז ואינם.

תורגם ועובד
מאידיש

מראיונות עם שרידי קהילת צאנז

המרואיין הוא משרידי הקהילה נולד בעיר נובי-סונץ' בשנת 1892, סיים את האוניברסיטה בקרקוב ועבד כפרקליט וכמשפטן. היה עסקן צבורי וסגן יו"ר של הקואופרטיבים בגליציה והשתייך לפועלי ציון.

לפי דברי המספר ניתן היה להכיר שבצעירותו היה מעורה היטב בחברה היהודית הציונית.

חיי התרבות והחינוך,

המרואיין מספר על מצב התרבות והחינוך בעיר נובי-סונץ. החינוך היהודי ניתן בחדרים בגני הילדים בבתי ספר עבריים והישיבות הגבוהות. המוסדות הללו לא נתמכו ע"י השלטונות, כל התכניות בוצעו בכוחות היהודיים ובכספם. לאחר גמר בתי ספר תיכוניים נסעו הבוגרים ללמוד באוניברסיטה שבקרקוב. הסטודנטים נאלצו לשלם שכר לימוד מלא, כי לא ניתנו להם כל מילגות. המורים במוסדות החינוך העבריים לא תמיד היו מוסמכים, אולם השלטונות הכירו הכרה מלאה וייעו את כוחן של ההנהלות להוציא תעודות לתלמידים. מצרד החינוך היה מפקח על הסדרים ותכנית הלימודים והיתה חובה ללמוד מקצועות מסויימים בפולנית כגון הסטוריה, ספרות, פיסיקה, כימיה וכד', מלבד תכנית הלימודים היהודית שאושרה ע"י הרשות המפקחת. רבים מבני הנוער למדו גם בבתי ספר כלליים, אשר על פי רוב היו הד-מיניים, אחוז התלמידים הלומדים בבתי"ס נע בין 5% ל-8%, ואילו בבתי ספר לבנות האחוז היה גדול יותר. בקהילת צאנז היה קיים בי"ס בשם "שפה ברורה", שהיווה מרכז התחיה הלאומית ונחרב עם חורבנה של כל הקהילה. בנובי-

סונץ נוסדו גם ספריות עונות ביניהם ספריית "המזרחי", פועלי ציון ועוד. בשטח של פרטומים יש לציין כי עוד לפני מלחמת העולם הראשונה הוצא לאור עתון שבועי אידי שנקרא "סאנדזר צייטונג"; היה זה עתון ציוני בו הודפסו מאמרים ווכוחים בין מתבוללים וחסידים, וכן בין חסידים ומתנגדים.

התעסקותם של יהודי צאנז וחיי הכלכלה והמסחר,

האוכלוסיה היהודית היתה עניה מאד; רובם עסקו במלאכה, במסחר זעיר ובתעשיה זעירה, היו גם יהודים שהועסקו כפקידים במשרות ממשלתיות כמו: משרד הדואר, בתי משפט, בתי מכס, וכו'. חלק בלתי מבוטל מהיהודים עבדו בחוותיהם של הרוזנים והפריצים הפולניים וקבלו שכר הגון. מקום נכבד בקרב אוכלוסית צאנז תפשו עורכי דין יהודיים, ורופאים. בזמן שלטונם של הפולנים היתה קיימת העליה בנוגע להוצאות רשיונות לפתיחת עסקים וחנויות. הגויים היו קליינטים נוחים, והעדיפו לקנות אצל היהודים כי השרות היה אדיב, וגם הסחורה מעולה, והמחיר היה נמוך יותר מאצל הסוחרים הגויים. בשנים 1914 עד 1939, רוב המסחר היה מרוכז בידי יהודים יהודיות. ייסוד בנקים יהודיים היה לעזר רב לאוכלוסיה היהודית שיכלה להשיג הלואות בתנאים נוחים. לפני פרוץ מלחמת העולם ה-2 התחדדו היחסים בין היהודים הפולנים ואז הוכרז על חרם כלכלי ורדיפות.

מפעלים הומניטריים בקהילת צאנז

בקרב המפעלים ההומניטריים שבקהילת נובי סונץ' יש להזכיר את בית החולים היהודי שהוקם עוד בשנת 1908. בית חולים זה היה אמנם קטן, ונתמך ע"י הקהילה, אולם שימש כמקום

נוח בשביל היהודים העניים שלא היה באפשרותם לשלם דמי אישפוז. בזמן השואה הוקם גם בית יולדות יהודי, שסונף לבית החולים היהודי. מוסדות הראויים לשמם היו קופות גמ"ח בפקוח הקהילה קופות עזרה ולינת צדק. אלה האחרונים השתייכו לחוגים אורתודוכסים ועמדו בפקוחם.

העליה לא"י

בשנים 1924-1925 עלו צעירים ראשונים לא"י אך לא במאורגן. זרם העליה התגבר, בתקופת המשבר הכלכלי, ויהודי צאנז השתלבו בעליה הרביעית הנקראת בשם עלית גרסקי. לאחר עלית הנאצים גבר זרם העליה ורבים מבני הנוער לאחר קבלת הכשרה חקלאית בחוות כולניות עזבו את צאנז. לא המיד קבלו העולים את הסכמת ההורים וברכתם. התנגדות חריפה הזה לעלית הבנות, כדי לעודד את העליה נשלחו שליחים רבים מן הארץ ביניהם יש להזכיר את פנחס לבון, גרסקי, ואחרים.

המרואיינים ספרו שלפני פרוץ המלחמה עזבו את נובי-סונץ, ועברו לגור ללבוב, ובשנת 1948 עלו לא"י.

ראיינו: אריאלה אמונט

וחיה פאלק (י"א הומניסטית).

ראיון עם ד"ר צבי משלר ורעיתו

נקרנו בביתו של ד"ר משלר בת"א, אע"פ שהיה הולה לאחר ניתוח קבלנו יפה, נקנו להתאר והחל לספר לנו על עברו בפולין.

ד"ר משלר סיים את התיכון בצאנז והתחיין לארגון "השומר הצעיר", למד באוניברסיטה הקרקוב; התמחה בווינה והחל לעסוק במחקרים רפואיים. משתחו של ד"ר משלר השתייכה למשפחה האמידה בין היהודים; הוא הדגיש שלא סבל כלל מהאנטישמיות וכי הגויים התיחסו אליו יפה.

בצאנז, סיפר ד"ר משלר היו עליש מהאוכלוסיה הכללית יהודים וביניהם חסידים רבים. היהודים שלא היו דתיים לא פחדו להגן על עצמם וקם אף ארגון סטודנטים שנקרא "ארגון עזרה הדדית".

אביו של ד"ר משלר היה מנהל בנק ותרם הרבה לשקום היהודים בצאנז. הוא הקים בית יתומים שהיה מתפתח ומתקדם מבחינת ציודו ובניניו. על ידו היתה קיימת פנימיה. המוסד היה משתמש בשיטת אמון ילדים, למספר ילדים מסויימים היו מציעים אם ואב אשר אמצו אותם כילדיהם שחיו בין כחלי המוסד וקבלו חנוך במקום, בתנאי מוסד רגיל.

ב-1918 הקימו יהודי ארה"ב פנימיה ליתומי מלחמת העולם הראשונה, אביו של ד"ר משלר היה בין המיסדים. בתחילה היו בפנימיה כ-20 יתומים, אולם במשך הזמן התרחבה הפנימיה ומספר

הילדים הגיע עד ל-200 יתומים. במשך השנים עזר המוסד ופרש את חסותו כמעט על 500 יתומים בצאנז. הקהילה השתתפה בסיוע מועט ואילו הממשלה הפולנית עזרה לאיזון התקציב ב-20% בערך, וליתר הכסוס אג אביו של ד"ר משלר. בפנימיה עבדו גם אנשים מתנדבים וד"ר משלר כהן כרופא הפנימיה.

ב-1935 אחרי מות המרשל פילסודסקי, ראש הממשלה והמצביא העליון של הצבא הפולני החלה להתגבר האנטישמיות. בתחילה התייחסה המשטרה בהגינות כלפי היהודים וכן בית המשפט היה אובייקטיבי. אולם בשנים לפני פרוץ מלחמת העולם השניה החלה האלימות והברעות נגד היהודים היו מצויות.

ד"ר משלר עזב את צאנז שש שעות לפני פרוץ המלחמה נמלט למזרח פולין לכיוון רוסיה אירופית ואסיתית, הצטרף לצבא הפולני שהתארגן ברוסיה ושם פגש את אשתו לעתיד שברחה ללבוב, בשעת המלחמה, ושרתה כאחות בצבא פולין.

אחר המלחמה חזר ד"ר משלר לצאנז בדרגת סרן עם אות הצטיינות גבוה מאת הצבא הפולני שקיבל ב-1946 מ-Polonia Restituta
פולניה המשוקמת. ומצא בה לאכזבתו המרה שהמדרכות מרוצפות במצבות היהודים שנעקרו מבתי העלמין וחוללו ע"י הנאצים והפולנים. בשנות ה-50 עלה ד"ר משלר לישראל והשתקע עם משפחתו בתל-אביב בה עובד כרופא אורטופדי.

ראיינו: ליאורה לוי
יוכבד מרגלית (י"א/ה)

גזר הדין נגד היינריך המן אשר ניתן בבית המשפט בבוכום שבגרמניה המערבית (לפי העתון "מינכנר יידישה נכריכטן" - ידיעותיה של קהילת מינכן -)

עם תום המשפט שארך 9 חדשים, דן בית המשפט בבוכום את 14 הנאשמים שבצעו את הרצח של 17,000 יהודים בנובי-סאנץ או השתתפו בו, לעונשי מאסר עד עבודת פרך. הרצח ההמוני בוצע ע"י גרוש למחנה ההשמדה בלזיץ, וע"י הוצאות להורג המוניות. בית הדין דן למאסר עולם עם עבודת פרך את היינריך המן מי שהיה ראש הגסטפו בנובי-סאנץ וקציץ כ.ס. בכיר, את יוהן בורנהולט, ראש הסוהרים בבית הטוהר, את יוסף ראונהוף, פקיד הגסטפו ואת ברונו באונק, קצין המשטרה בלימנובה שליד נובי-סאנץ. אחר המלחמה שינה המן את שמו לשם בדוי והגיש בקשות לחזור ולהיות שוטר במשטרה גרמנית ופקיד במשרד ההגנה על החוקה הדימוקרטית. בקשות אלה נדחו. אחר מאסרו ניסה פעמיים להתאבד. באונק נאסר ע"י משטרת יגוסלביה, שוחרר וקיבל משרה כשוטר בגרמניה המערבית ובשנת 1964 הותר לו לפרוש משרותו וללכת לפנסיה.

ראוי לציין, שבית המשפט בבוכום הרחיק לכת מדריטת הקטיגור והרשיע גם את ראונהוף ואת באונק בגלל רצח ודן אותם למאסר עולם עם עבודת פרך, דהיינו לעונש המכסימלי. בית המשפט ציין, ששני הנאשמים הראו גסות ובזיון בחיי האנוש ללא כל גבול; לראיה הזכיר ביה"מ מאמרים מפי המן, שיהודים אינם בני אדם ומפי באונק, שאין לנהוג בהסוסים יתר על המידה, כשהמדובר ביהודים.

בית המשפט ראה את כיא האכזריות בזה, שהקרבנות הוכרחו לחזות במו עיניהם בהמתתם של ידידיהם, עד שהומתו בעצמם.

בית המשפט החליט, שעצם פשעם של הנאשמים היא בהזדהותם הפנימית עם תכניות ההשמדה של הנאצים. ביה"מ לא קיבל את הצטדקותם של הנאשמים, כלא פעלו אלא על פי פקודה צבאית. ראש הגסטפו, המן, היה לפי נמוקו המפורש של ביה"מ, שונא יהודים בעל גסות ואכזריות, שאין דוגמתה. הוא היה הכל יכול בגיטו נ.ס. וחשב את עצמו חפשי לנהוג ביהודים כאוות נפשו. אב בית הדין הדגיש, שהמן התפאר באזני יהודי הגיטו, שבניגוד להמן שבמגילת אסתר אשר רק איים להשמיד ולהרוג את היהודים ולא בצע זאת, הוא מאיים ומתכונן לבצע זאת. בורנהולט, ראש הסוהרים, הרג יהודים גם ללא פקודה, אך ורק מתוך יצרו הסדיסטי. ביה"מ הוקיע את אכזריותו של בורנהולט במקרה אחד, בו שיסה כלב מאולף באחד האסירים עד שהכלב טרף אותו; אחר כך חנק הנאשם את האסיר עד אבדן ההכרה, וסוף סוף ירה בו למות בבית העלמין היהודי. ביה"מ דחה את טענתם של הנאשמים כאילו עשו מה שעשו תוך אונס, היות ואיש מבין הנאשמים לא יכול להוכיח, שפעלו תחת לחץ מלמעלה. בית המשפט הטיל ספק רציני בנכונות טענתם של הנאשמים, כאילו היתה צפויה להם סכנת נפשות, לו היו מסרבים מלירות על בני אדם נטולי הגנה.

בית הדין ציין, שאשמת "האיש הפשוט" אינה קטנה מזו של הקצינים הגבוהים, שנתנו את פקודותיהם ל"אנשים פשוטים" מעל שולחן הכתיבה שלהם. גם האנשים הפשוטים האלה חיוניים היו לבצוע התכניות הקטלניות ואנשי הצמרת מינו אותם משום נכונותם למעשי הפשע.

בית הדין ציער לעדי התביעה שעדותם היתה אובייקטיבית ככל האפשר.

בית הדין דחה את נסיונותיהם של הסניגורים להבליט ולהדגיש את האופי הפוליטי של מעשי הפשע ואת מגמתם לשקול את מעשי הנאצים כנגד הפשעים נגד הגרמנים. שקול כזה אינו מוצדק כלל; לעומת זאת חשוב מאד - לפי דעתו של ביה"מ - שהעם הגרמני ישמע וידע את כל האמת על מעשי הזוועה האלה העולים על כוח ההפיסה והדמיון האנושי. וזאת בכדי למנוע השנות מעשים כאלה לנצח נצחים. ישמעו נא זאת במיוחד אלה המתחילים והמחדשים היום מעשי חילול הקודש בבתי כנסת, ובבתי עלמין;

הטיעור של שופטי בית הדין במחנה ההשמדה אושוויץ ו"שעור ההסתכלות" הנורא והאיום שבטיעור זה עוררו את השאלה בלב השופטים, אם אמנם יבוא אי-פעם בעתיד קץ לכפרת מעשי הפשע האלה.

- - - - -

מ ס מ כ י ם

ו ה ז כ ת ב ו י ו ת

YAD VASHEM
רשות־הזיכרון לשואה ולגבורה
MARTYRS' AND HEROES' REMEMBRANCE AUTHORITY
יד ושם

JERUSALEM, HAR HAZIKARON
P.O.B. 84 — CABLES: YADVASHEM — TEL. 31202 טל. — מברקים: ידושם — ת"ד 84
ירושלים, הר הזיכרון

ירושלים, י"ח באדר א' תשכ"ז
28 פברואר 1967

לכבוד
מר מ. רוזנגרטן
מנהל ביה"ס היכון לבנות
ע"ש אולינה דה רוטשילד
רח' אוסישקין
ירושלים.

מר רוזנגרטן היקר,

בהתאם לבקשתך הריני מצרף רשימה ביבליוגרפיה על קהילה ני-צאנז. רובה ככולה מסמכים מהארכיון וכדאי שהמורה המטפל יבוא לראותם במקום.

אנא שיתקשר מראש עם הגב' רוז'יצקה מהארכיון שלנו, ולתאם מועד הביקור.

בכבוד רב,

ש. ספקטור
מזכיר כללי

י' אדר ב' תשכ"ז
22 במרץ 1967

לכבוד
הגאון כב"ת הרב יקותיאל הלברשטאם שליט"א
קרית צאנז

רב שלומות וברכות!

הנדון: הנצחת קהילת צאנז ע"י ביה"ס ו"יד ושם"

ביה"ס התיכון הדתי לבנות א.ד. רוטשילד החליט לפי בקשתה ויוזמתה של ועדה להנצחת הקהלות ע"י "יד ושם" לאמץ את הקהילה נובי-סונטש (צאנץ חדש).

תלמידות ביה"ס קבלו על עצמן לערוך חוברת צנועה להנצחת הקהילה על מוסדותיה הדתיים, החנוכיים, התרבותיים, החברתיים והכלכליים שנחרבו בשואה וכן להעלות קוים וזכרונות לדמותו של הישוב, בניו ובנותיו שהיו ונספו.

למותר לציין שתכניה זו להקמת מצבת זכרון צנועה לקדושי הקהילה תתרום בלא ספק תרומה רבה להחדרת תודעת השואה בלבבות של הדור הצעיר ותקים חוליה חשובה וחזקה שתהדק את הקשרים בין העבר הדווי, הלא-רחוק לבין הזמן העכשוי וכן פרקי גבורה, קדושה ומסירות נפש לא יבלעו בתהום הנשיה.

אכיר לכב"ת תודה באם יאות להושיט סעד רוחני לתלמידותינו שתבקרנה בקריה ולמסור להם פרטים וחומר על מהותה וישותה של חסידות צאנץ ומיסדה.

מר א. בריק, נציג מטעם ביה"ס יסור לכת"ר ביום רביעי או חמישי ט"ז - י"ז בניסן (א' ב' דחוהמ"פ - 27 - 26 באפריל) בשעה 11.00. נודה לכת"ר באם יודיענו האם המועדים הנ"ל נוחים לכב'.

כ"כ יואיל לכב' להפנות את התלמידות לתושבי הקריה הנמנים על ילידי צאנץ או תושביה לשעבר כדי שתוכלנה לקבל מהם מידע נוסף וכן תמונות ומסמכים הדנים על חיי הקהילה.

בתודה מראש ובברכה
שנזכה בקבוץ גלויות מלא
ובממוש אחרית הימים

פ. רוזנגטרן
מ נ ה ל

RABBI S. L. HALBERSTAM
KIRYAT ZANS
ISRAEL
Phone Nathanya 3921 P. O. B. 1.
Telegr. HAADMUR NATHANYA

יקותיאל יהודה הלברשטאם
אבדק"ק
צאנז
טלפון-נתניה 3921 ת. ד. 1
מברקים: האדמו"ר נתניה

ביה, קרית צאנז .....

ב"ה, ט"ז אדר א' תשכ"ז
26 בפברואר 1967

לכבוד
מר י. קנבל,
יו"ר הועד הנובו-סונטשאית
רחוב מירקין 4
תל-אביב

מר קנבל הנכבד והיקר,

לפני ימים מספר פנו אלי נציגי ההנהלה להנצחת הקהילות ע"י "יד ושם" בהצעה שתלמידות בית הספר התיכון א.ד. רוטשילד אשר נמצא בהנהלתי תקבלנה על עצמן להנציח קהילה מן הקהילות שנחרבו בשואה.

כיון שלע"ע מרש הופיעה איזו שהיא פובליקציה על עיר נובי-סונטש הצעתי לאנשים הללו שקביה"ס יהא נכון לעבוד לקראת הנצחת הקהילה הזאת. כמובן דובר כאן על חוברת אנושה שעורכותיה תהינה תלמידות בית"ס. אמנם נציגי "יד ושם" יעמידו לרשותנו את מקורותיהם בכל זאת נהיה מעונינים גם להכניס כתבות או ראיונים מאנשי נובי-סונטש שחיו במשך השואה בעיר זו ונמצאים עתה בישראל.

אני בטוח שיש לכם רשימות אנשים מעודכנות שנצלו מן השואה ושיהיו מוכנים לספר במקצת על חיי הקהילה בזמן הכבוש הנאצי.

כ"כ יתכן שנמצאים תעודות או מסמכים שאפשר יהא להדפיסם בחוברת הזאת.

אני מחכה לתשובתך המהירה.

בברכה,

פ. רוזנגרטן
מ נ ה ל

יהודה קנרל
רח' סירקין 4
תל-אביב.

לכבוד
מנהל בית"ס התיכון
אויגינה דה-רוטשילד
רח' אוסישקין 38
י ר ו ש ל י ם.

13.4.67

א.נ.

הנדון: מכתבכם בענין הנצחת קהילת צאנז' ע"י בה"ס התיכון שלכם.

בתשובה למכתבכם הנ"ל בענין חומר העזרה של קהילת צאנז' רב':

א. חומר השואה הקרון ע"י ד"ר א. הומט על יהוד דוקומנטציה שנאספה ע"י ארגון יוצאי האנדז' בתל-אביב מספר 1 עד 65.

ב. חליפת מכתבים מארכיון הסטורי של ועד הפועל (בבית לסין) בענין קהילתנו מספר 1 עד 45.

ג. זכרונות מועתקים מיהודה קנבל שרשם אותם בשנת 1953/54 מדף 1 עד 56.

ד. עותק של ועד ארגוננו שנבחר בשנת 1954.

מהחומר הזה אתם רשאים לשאוב את כל הנתונים הדרושים לכם, אחרי עיונכם בחומר נבקשכם להחזיר לי את החומר.

בכבוד רב
יהודה קנרל

ארגון יוצאי נובי־סונץ (נייסאנץ) והסביבה בישראל

הכתובת בארץ:
תל־אביב, רחוב סירקין 4
לידי קנבל יהודה

הכתובת בארץ:
תל־אביב, רחוב הר סיני 3
לידי פלסנר ברטה

חשבון בבנק הדואר תל־אביב מס. 42256

בתשובה נא להזכיר
מס' .....

תל־אביב, ... 195
טלפון: 82940 (קנבל)

ארגון יוצאי נובי-צאנז (נייסאנץ) והסביבה בישראל

הכתובת: תל־אביב, רח' שלמה המלך 78 (פלסנר)

א. נ.

הנך מוזמן

לאזכרה השנתית
של קדושי עירנו

שתתקיים ביום שלישי, כ"א אלול תשכ"ו 6.9.1966, בשעה 8 בערב באולם "בית החלוצות" רחוב המלך ג'ורג' 37, תל־אביב

סדר היום:

1) דברי פתיחה
2) דברי אזכרה
3) שונות

הדלתות תפתחנה לפגישת החברים וידידים בשעה 6.30 בערב.

בכבוד רב
הועד

הערה: אנו מבקשים להודיע ולהזמין בשמנו את כל מכיריך מנובי-צאנז והסביבה לאזכרה הנ"ל.

היות ויש לנו הרבה הוצאות אנו מבקשים לשלוח לנו דמי חבר שנתי אשר דרושים לנו להוצאות הארגון.

(חשבון בנק הדואר מס' 42256)

ועד הארגון

* קנבל יהודה, יו"ר
נירמן אלתר, סגן יו"ר
* לנדאו בנימין, מזכיר
* שפירא מאיר, קופאי

הועדה להוצאת ספר הזכרון

אבליר ליאון, קרית בורוכוב
ביטמר יצחק, קבוץ דגניה א'
* גרל מ. ד., תל־אביב
הדר־איזין צפורה, חיפה
הרב הולנדר שמואל, תל־אביב
* דייר ווינדלינג יצחק, רמת־גן
וייסברג נפתלי, תל־אביב
זיסבורד קלמן, נס־ציונה
יחס בנימין, קבוץ מרי־יוסף
דייר ליכטיג דוד, תל־אביב
* לנדאר מאיר, תל־אביב
* דייר מהלר רפאל, ירושלים
דייר משלר צבי, תל־אביב
* ניב משה — זינגהרבר, נתניה
עין־דור—אנגלנדר יעקב, ירושלים
פולקמן נפתלי, נבנה רמב"ם
ספרפרינגר אברהם, נס־ציונה
פירר זלקה, הוד־יוסף
פלסנר חיים, רמת־גן
קלפהלץ ליבה, קבוץ מזרע
רזניר ישראל, תל־אביב
* דייר שפסר ברנרד, נתניה
* שטרן כרינן, תל־אביב

הועד האדמיניסטרטיבי

אברהמוביץ מרדכי, תל־אביב
דרקסלר דינה, תל־אביב
פלסנר ברטה, תל־אביב
שורץ יוסף, תל־אביב

איבריין אלימלך, חדרה
גרינבוים פנחס, הרצליה
הורוביץ אהרון, פתח־תקוה
הורנונג ליבה, תל־אביב
הלברשל ליבה, תל־אביב
כץ יעקב, חולון
לוסטגרטן יעקב, עכו
מנדל מנשה, רמת־גן
פולקמן קלמן, מנרשאל
ספר זלמן, כפר־סבא
קורן שמואל, חיפה
קנבל ברוניה, תל־אביב
רייך נתנאל, תל־אביב
שפיץ אסתר, תל־אביב
שפילמן אברהם, נס־ציונה
שפירא רחל, תל־אביב

ועדת הבקורת של הארגון

הלברשל חיים, תל־אביב
ליסטיב זאב, תל־אביב
ליסטיב יוסף, תל־אביב
קורנרייך חיים, תל־אביב

* חברי הסנדרת

כי עלה מזת בחלונינו בא בארמנותינו להכרית עולל מחוץ, בחורים מרחבות ירמי' ט/כ

כ"ב באדר ב' תשכ"ז
4 באפריל 1967

לכבוד
מר-ת
רח' [illegible]
[illegible].

שלום וברכה!

הנדון: הנצחת קהילת צאנז ע"י ביה"ס התיכון החדש לבנות "אויליגה די-רוסשילד" ו"יד ושם".

ביה"ס התיכון החדש לבנות א.ד. רוסשילד החליט לפי בקשתה ויוזמתה של ועדה להנצחת הקהלות ע"י "יד ושם" לאמץ את הקהילה נובי-סונטס (צאנז חדש).

תלמידות ביה"ס קבלו על עצמן לערוך חוברת מיוחדת להנצחת הקהילה על מוסדותיה החדשים, החנוכים, התרבותים, החברתיים והכלכליים שנחרבו בשואה וכן להעלות קוים וזכרונות לדמותו של היישוב, בניו ובנותיו שהיו-ונספו.

למותר לציין שחכניה זו להקמת מצבת זכרון מיוחדת לקדושי הקהילה תתרום ללא ספק תרומה רבה להחדרת תודעת השואה בלבבות של הדור הצעיר וחקים חוליה חשובה וחזקה שתחדק את הקשרים בין העבר הדוי, הלא-רחוק, לבין הזמן העכשוי וכן פרקי גבורה, קדושה ומסירות נפש לא יבלעו בתהום הנסיה.

יתכן שתבקרנה אותך תלמידות ביה"ס כדי לראיינך. הואל נא לקבוע את הימים והשעות הנוחים לך.

המועדים הרצויים לנו הם: [illegible]

בתודה מראש, בברכה שנזכה בקרוב בגלויות טלא
ובמפוס אחרית הימים,

ש. רוזנברטן
מנהל.

ב"ה

לכבוד
מנהל ביה"ס התיכון
אויליגה דה-רוסשילד
רח' אוסיסקין 38
ירושלים

א"נ

הימים והשעות הנוחים לי הם: יתכן [illegible] 250829 [illegible]

חתם: [illegible] המען המדויק: [illegible]

בכבוד רב
[illegible]

ב"ה

שאלון מנחה

1. שם המשפחה _____
2. שם פרטי _____
3. נולד בעיר _____ בשנה _____
4. מתי עבר לעיר צאנץ וכמה זמן שהה בה? _____
5. מתי עלה ארצה? _____
6. השכלה (כללית ותורנית) _____
7. המקצוע בפולין לפני המלחמה _____
8. מאורע שנחרת במיוחד בזכרונו מתקופת הילדות הנעורות (השטיפל, חדר, ישיבה, ביה"ס התנועה) _____
9. מה היה חפקידו הצבורי _____
10. מצבו המשפחתי _____
11. השתייכותו למפלגה לאיזו _____
12. פעילותו הצבורית בקהילה היהודית _____
13. החיים המסחרים בנובי סאנץ _____
14. היחסים ההדדים בין היהודים ולא יהודים (פיקטים, בויקוט, פוגרומים) _____
15. המבנה החברתי הכללי של קהלת נובי סונטש _____
16. החנוך בקהילה, גן ילדים, חדרים בתי מדרש, ישיבות, בתי ספר יסודיים _____
17. מוסדות תרבותים, חנוכים (צדקה,הכנסת פלה, ספריות, חוג דרמטי, גמ"ח, אגודות בעלי מלאכה,לינת צדק,בית ילדים, בתי חולים ועוד) _____
18. היארציים של בעל דב"ח זכרונות _____
19. מה ידוע לך על העולים מצאנץ לא"י _____
20. היהודים במקצועות החפשיים (עורכי דין, פקידים, רופאים, מהנדסים, מורים וכו').

בפרוץ המלחמה

1. זכרונות מכבוש צאנץ ע"י הנאצים _____
2. חטיפות, עבודות כפיה _____

3. הטרור הנאצי ובלויו _____
4. בני העבודה _____
5. שתוף הפעולה של הגרמנים הפולניים המקומיים עם הנאצים _____
6. שתוף הפעולה בין הפולנים לבין הנאצים _____
7. מקרים של הצלם היהודים ע"י הגוים הפולנים _____
8. בריחות הנוער מנובי סונטש בראשית הכבוש לעבר שטחי הכבוש הרוסי _____
9. הקהילה והפקודה בראשית הכבוש _____
10. תאריך יסוד הגטו ומקומו _____
11. "יודנרט" סמכויותיו ותפעולו _____
12. המשטרה היהודית ופעולותיה _____
13. כלום היו מלשינים ומוסרים בקרב היהודים _____
14. עונשים קולקטיבים מצד הנאצים _____
15. החיים בגטו: א. ארגון הגטו _____
    ב. מוסדות הרשמים של הגטו _____
    ג. תנאי דיור בגטו _____
    ד. התעסוקה בגטו _____
    ה. החיים הדתיים בגטו: תפילה, שבתות, חגים, אוכל כשר, שחיטה, מקוה)
    ו. החיים התרבותיים והחנוכים חוגים חברותיים, בתי מדרש, השטיבל ובי"ס הרצאות, עתון
    ז. התזונה והמצב הבריאותי בגטו _____
    ח. האם קיים היה קשר עם קהילות אחרות _____
    ט. האם היו נסיונות למרידה בגטו _____
    י. חסול הגטו ותאריכו _____
    יא. לאן הופנו היהודים? _____
    יב. באלו אמצעים השתמשו הנאצים בהעברת היהודים? _____
    משפטים ועדויות לאחר המלחמה _____
    מה ידוע לך על שרידי הקהילה _____
1. במדה ויש תמונות ומסמכים נא להשאילם _____
2. אשור שאין התנגדות מצד המספר לפרסום הדברים בשמו _____

תוכן העניינים:

1.	מערכת התלמידות	
2.	דברי פתיחת המנהל	ע"ע 1 - 4
3.	דבר יו"ר הארגון	ע"ע 5 - 7
4.	דבר ראש המערכת	ע"ע 8 - 9
5.	תולדות העיר נובי-סונטש	ע"ע 10 - 13
6.	מפת העיר נובי-סונטש	ע' 14
7.	תמונת בית העלמין בנ.ס.	ע' 15
8.	תולדות חייו הרבי מצאנץ	ע"ע 16 - 21
9.	מאמרותיו של הרבי מצאנץ	ע"ע 22 - 23
10.	מספר "אוצר החיים"	ע"ע 24 - 32
11.	ראיון עם הרב ברומברג	ע"ע 33 - 35
12.	לחנים - מר גשורי	ע"ע 36 - 41
13.	חיי היהודים בנובי-סונטש	ע' 42
14.	התנועה הציונית לפני ובתקופת מלחמת העולם הראשונה	ע"ע 43 - 56
15.	החיים היהודים בצאנץ	ע"ע 57 - 58
16.	תמונות חברי תנועת הנוער	ע' 59
17.	מאבקים בתנועה הציונית בין שתי המלחמות	ע"ע 60 - 62
18.	זכרונות מעירי	ע"ע 63 - 65
19.	על סף חורבנה של צאנץ	ע"ע 66 - 67
20.	הרהורים וזכרונות	ע"ע 68 - 73
21.	זכרונות על התנועה הדתית-לאומית	ע"ע 74 - 86
22.	על תנועת גורדוניה	ע"ע 87 - 90
23.	תנועת הנוער הציוני	ע"ע 91 - 93
24.	קוים לדמותו האצילה של ח. שפריי	ע"ע 94 - 96
25.	השנים האחרונות של יהדות צאנץ	ע"ע 97 - 99
26.	בית ספר עברי שפה ברורה ובית עם	ע"ע 100 - 104
27.	השואה	ע"ע 105 - 113
28.	החורבן והאבדון	ע"ע 114 - 117

.29	היודנרט	ע' 118
.30	ראש הגסטפו המן ועוזריו	ע"ע 119 - 120
.31	הגיטו בנוי צאנץ והגרושין	ע"ע 121 - 125
.32	מצב היהודים בנובי-סונץ תחת שלטון הנאצי	ע"ע 126 - 127
.33	מפלגי סעד ופעילות חברתית	ע"ע 127 - 130
.34	עזרה לנכי-מלחמה אלמנות ויתומים - קופת גמ"ח	ע"ע 131
.35	יחס ראשי העיר צאנץ החדשה כלפי האוכלוסיה היהודית	ע"ע 132 - 133
.36	יחס הגוים כלפי היהודים בצאנץ בזמן הכבוש	ע"ע 133 - 135
.37	מחנות עבודה	ע"ע 135 - 136
.38	עלילות גבורה בגטו של צאנץ	ע"ע 137 - 141
.39	אקציות - הדמים	ע"ע 142 - 145
.40	האקציה בחודש מאי	ע"ע 145 - 146
.41	ליל דמים והרג רב	ע"ע 146 - 147
.42	השלב האחרון	ע"ע 148 - 150
.43	הגרוש האחרון	ע"ע 150 - 154
.44	מראיונות עם שרידי קהילת צאנץ	ע"ע 155 - 157
.45	ראיון עם ד"ר צבי משלר ורעיתו	ע"ע 158 - 159
.46	גזר הדין נגד היינריך המן	ע"ע 160 - 162
.47	מסמכים והתכתבויות	ע"ע 163 - 172
.48	תוכן העניינים	ע"ע 173 - 174

- - - - - -